

DPN 6669

गरुड पुराण GARUDA PURĀṆA

Title :

Run. No. 7395

Cat. No.

Micro. No.

Subject पुराण Purana

Religion : Hindu / Bauddha

Language : Skt. / New. / Nep. / Skt.- New. / Maith.- New. / New.- Nep. /

Size in cms. 32 x 13

Folios 92 Lines (in a page) 11

Compl. / Incompl.

Chapt. / act /

Author / translator

टीकाकार
commentator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

1829 v 1964

निधिराम

Nidhirama

Ruler / place

Script : New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material : palmleaf / paper / thiyasaphu / printed

Condition : fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

Beg. श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ टीकाकारः समस्त ग्रंथार्थमुदघाटयन् हरिं स्तौति ।

P.T. O.

Col. श्री गरुड पुराणे सारोद्धारे भगवद् गरुड संवादे मोक्ष धर्म निरूपणां नाम
षोडशाध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीरस्तु ॥

इति श्रीगरुड पुराणे टीकायां षोडशोऽध्यायः ॥

॥ * ॥ अथ सटीकं गरुडपुराणं प्रारभ्यते ॥ * ॥

पुनर्मुद्रणाधिकाराः राजनियमानुसारेण यन्त्रालयाधिपतिना स्वायत्तीकृताः ।

25

20

15

10

5

0

CMTS

5

10

15

20

25

30

श्रीवैकुण्ठपतये नमः ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ टीकाकारः समस्तग्रंथार्थमुद्घाटयन् हरिस्तौति ॥ स्मरणाद्गतिहर्ता पूजनयज्ञेन सद्गतेर्दाता ॥ यः परयानिज
भक्त्या ददाति मुक्तिसमां हरिः पातु ॥ १ ॥ लक्ष्मीलतासमाश्लिष्टं कौस्तुभस्तव कोज्ज्वलम् ॥ स्वर्गापवर्गफलदं हरिं कल्पद्रुमं नुमः ॥ २ ॥ सारा
त्सारं समुद्धृत्य प्राचीनकृतसंग्रहात् ॥ तत्र चेयं मया टीका यथामतिवितन्यते ॥ ३ ॥ अथ सारोद्धारकर्ता शिष्टसंप्रदायानुसारेण मंगलमाचर
ति । धर्मदृढेति । अत्र वृक्षरूपकेण हरिं निरूपयति मधुसूदनपादपोजयतीति । यथा पादपो वृक्षः पद्मिरधः प्रसृतशाखाभिर्जलं पिबतीति पाद
पः तथैवायं मधुसूदनोऽपि पादप एव पद्म्यां चरणाभ्यां पातिसंसारद्रक्षति इति पादपः । संसारकूपपतितोत्तरणावलंबम् भवाब्धिपोतम् वंदेमहापु

॥ श्रीर्जयति ॥ धर्मदृढबद्धमूलो वेदस्कंधः पुराणशाखादयः ॥

रूपते चरणारविंदमिति भागवतवचनात् सोयं कीदृशः धर्मदृढबद्धमूलः धर्मोऽत्र अमृतरूपो भगवद्धर्मः अद्वेष्टा सर्वभूतानामित्यारभ्य ये तु ध
र्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्रद्धधाना मत्परमाभक्तास्ते तीव्रमेप्रिया इत्यन्तेन गीतायां द्वादशाध्यायांतेऽष्टभिः श्लोकैर्भगवतोक्तः स एव
दृढबद्धमूलं यस्येति अस्मद्देशभाषायां जडबंध इत्युच्यते अत्रायमभिप्रायः वृक्षो यथा दृढमूलो हि स्वस्थाने सुस्थिरो भवति प्रचुरतरपवना
द्युपद्रवैरपिततः स्वस्थानाग्नौ नमूलनत्वमुपयातिः तथैवायमपि भगवद्धर्मिहृदये सुनिश्चलो भवति मूर्च्छनादिवलवद्दुःखांतरायैरपि स्वभ
क्तहृदयान्नापयातीति । तदुक्तं श्रीभागवते विसृजति हृदयं नयस्य साक्षाद्भिरवशाभिहितोऽप्यघौघनाशः ॥ प्रणयरशनया धृतां त्रिपद्मः स भव

तिभागवतप्रधानउक्तइति । पुनःकीदृशः वेदस्कंधः पुराणशाखाढ्यः वेदाःस्कंधायस्येति पुराणान्येवशाखास्ताभिराढ्यः युक्तश्चेति । अत्राप्ययंभावः वृक्षोयथाविस्तृतस्कंधशाखाभिर्दूरतरोप्युपसमीपएवदृश्यते तथैवायमपिवेदपुराणैः प्रकृतिपुरुषयोः परोप्युपलभ्यते यथावृक्षःस्कंधशाखाभिरेवोपसमागतानांबहुतरफलानिप्रददाति । तथैवायमपिवेदपुराणैस्तच्छ्रोतृवक्तृणांधर्मार्थकाममोक्षफलानिप्रददाति यथाचवृक्षस्यशाखाःस्कंधेभ्यएवनिःसरंति अथचतत्संलग्नाएवभवन्ति तथाच पुराणान्यपिवेदोद्भूतानितन्मिलितान्येवचसन्ति नतुतेभ्यःपृथक् इतिहासपुराणानिपंचमोवेदउच्यतेइतिवचनादिति । पुनःकीदृशः क्रतुकुसुमोमोक्षफलः क्रतवोयज्ञाएवकुसुमानियस्य मोक्षः

क्रतुकुसुमोमोक्षफलो मधुमूदनपादपोजयति ॥ १ ॥

फलंयस्येति अत्राप्ययमाशयः वृक्षाद्यथाकुसुमोद्भूतमानंतरमेवफलप्राप्तिर्भवतीति तथा द्रव्ययज्ञाद्यनुष्ठानैः शुद्धांतःकरणस्यैवततोमोक्षफललाभोभवतीति । किंचानेनमोक्षफलदातापिमधुमूदनपादपएवनान्यइत्यपिसूचितम् तदुक्तंदेवैर्मुचुकुंदंप्रति वरंवृणीष्वभद्रंतेऽकृते कैवल्यमद्यनः ॥ एकएवेश्वरस्तस्यभगवान्विष्णुरव्ययइति एवंभूतोमधुमूदनपादपोजयति सर्वोत्कर्षेणवर्तते अत्रापिसर्वेभ्योब्रह्मादिभ्योप्यधिकतयावरीवर्तीत्यर्थः । वृक्षोयथा वनस्यतस्यसर्वस्यमहाकेतुरिवस्थितइतिनिरूपणात् । सर्ववृक्षेभ्योऽधिकोभवतितद्रादिति इदमार्याछंदः ॥ १ ॥

एवंमंगलंकृत्वाइदानींकथाप्रस्तावायसूतशौनकसंवादमवतारयति । नैमिषइति अनिमिषक्षेत्रे अनिमिषः श्रीविष्णुः अलुप्तदृष्टित्वात् तस्यक्षेत्रेनैमिषारण्ये ऋषयःसहस्रंसमाःसंवत्सराःअनुष्ठानकालोयस्यतत्सहस्रसमंसत्रंयज्ञमासत अकुर्वत किमर्थं स्वर्गायलोकायस्वर्गेगीयत इतिस्वर्गायोहरिः सएवलोकः भक्तानांनिवासस्थानम् तस्मैतत्प्राप्तयएव नतुस्वर्गार्थम् तस्यविनाशित्वेनतुच्छफलत्वादित्यर्थः ॥ २ ॥ प्रातःकालेहुताएवहुताग्नयोयैस्तेमुनयः दानमानादिभिः सत्कृतंसिंहासनेचासीनंसूतम् इदंवक्ष्यमाणमादरात्प्रचक्षुः ॥ ३ ॥ ऋषिभिस्तुअस्मिन्नैमिषेनिमिषक्षेत्रेऋषयः शौनकादयः ॥ सत्रंस्वर्गायलोकायसहस्रसममासत ॥ २ ॥ तएकदातुमुनयः प्रातर्हुतहुताग्नयः ॥ सत्कृतंसूतमासीनंप्रचक्षुरिदमादरात् ॥ ३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कथितोभवता सम्यग्देवमार्गःसुखप्रदः ॥ इदानींश्रोतुमिच्छामोयममार्गंभयप्रदम् ॥ ४ ॥ तथासंसारदुःखानितत्क्लेशक्षयसाधनम् ॥ ऐहिकामुष्मिकान्क्लेशान्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ५ ॥

नसमस्तग्रंथेनिरूपितस्यसद्गतिर्गतिप्रदस्यधर्माधर्मस्यएकएवप्रश्नःकृतोभवति कथितइतिद्वाभ्याम् भवतासर्वज्ञेनसम्यक् तेऽर्चिरभिसंभवन्तीतिश्रुत्युक्तोर्चिरादिदेवमार्गः कथितःबहुभिःपुराणैर्निरूपितः इदानीमिति ॥ ४ ॥ तथाचसंसारदुःखादीन्यपिश्रोतुमिच्छामिइति पूर्वणैवसंबंधः किंतत्क्लेशक्षयसाधनं तैःसंसारदुःखैर्यःक्लेशस्तस्यक्षयसाधनंचसंसारदुःखानांक्लेशस्यक्षयः केनसाधनेनभवतीत्यपिश्रोतुमिच्छामइत्यर्थः ॥ ५ ॥

ग० पु०
॥ २ ॥

अत्रोत्तरं श्रीभगवद्गरुडसंवादेन मूतउवाच शृणुध्वमिति । सुखदंपूर्वादिमार्गम् दुःखदायकंदक्षिणमार्गमित्यग्रेवक्ष्यति ॥ ६ ॥ भगवद्वा
क्यस्यातिप्रामाण्यात्संदेहो न कर्तव्य इति भावः ॥ ७ ॥ विनयेन अवनतो नम्रः ॥ ८ ॥ उत्तमा गतिः सद्यो मुक्तिः क्रममुक्तिश्चेति

॥ मूतउवाच ॥ ॥ शृणुध्वं भो विवक्ष्यामि यममार्गं सुदुर्गमम् ॥ सुखदं पुण्यशीलानां पापिनां दुःखदायकम् ॥
॥ ६ ॥ यथा श्रीविष्णुना प्रोक्तं वै न ते याय पृच्छते ॥ तथैव कथयिष्यामि संदेहच्छेदनाय वः ॥ ७ ॥ कदाचि
त्सुखमासीनं वै कुण्ठे श्रीहरिं गुरुम् ॥ विनया वनतो भूत्वा प्रच्छ विनता सुतः ॥ ८ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ भक्ति
मार्गो बहुविधः कथितो भवता मम ॥ तथा च कथिता देव भक्तानां गतिरुत्तमा ॥ ९ ॥ अधुना श्रोतुमिच्छामि य
ममार्गं भयंकरम् ॥ त्वद्भक्तिविमुखानां च तत्रैव गमनं श्रुतम् ॥ १० ॥ सुगमं भगवन्नाम जिह्वा च वशवर्तिनी ॥
तथापि नरकं यांति धिग्धिगस्तु न राधमान् ॥ ११ ॥ अतो मे भगवन्ब्रूहि पापिनां यागतिर्भवेत् ॥ यममार्ग
स्य दुःखानि यथा ते प्राप्नुवन्ति वै ॥ १२ ॥

॥ ९ ॥ शास्त्रेषु स्मृतमिति पाठे मुनिभिः कथितम् ॥ १० ॥ हरिस्मरणात्सुलभो मोक्षः अतस्तद्रहिताननुशोचन्नाह । सुगमं पठने
कठिनं न भवति ॥ ११ ॥ अतस्त्वामभजतां पापिनाम् ॥ १२ ॥

अत्रोत्तरं समासव्यासाभ्यां श्रीभगवानुवाच षड्भिरध्यायैः । वक्ष्येहमित्यादिना । च पुनः येन मार्गेण ये पापिनः नरके याति तानपि वक्ष्या
मीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ ये हि पापरता इत्यादिपदानां पतंति नरके इति तृतीयेन संबंधः पापरतानिषिद्धाचरणोत्सुकाः । दयाधर्मेति । दयानामप्र
त्युपकारापेक्षारहितसर्वभूतहितानुचिंतनता धर्मो भगवद्धर्मः वर्णाश्रमाविहितो वा दुष्टानां संगो ये पांते तथा सच्छास्त्रादौ पराङ्मुखाश्च ॥ १४ ॥
आत्मनि स्वस्मिन्नेव संभाविताः प्रतिष्ठिता वयमिति मन्यमानाः अतएव स्तब्धा अनम्राः पूज्या नपिन नमंतीत्यर्थः धनेन यो मानः मदश्च

श्रीभगवानुवाच ॥ वक्ष्येहं शृणु पक्षीं द्रयममार्गं च येन ये ॥ नरके पापिनो यांति शृण्वतामपि भीतिदम् ॥ १३ ॥
ये हि पापरतास्ताक्षर्यं दयाधर्मविवर्जिताः ॥ दुष्टसंगाश्च सच्छास्त्रसत्संगतिपराङ्मुखाः ॥ १४ ॥ आत्मसं
भाविता स्तब्धा धनमानमदान्विताः ॥ आसुरं भावमापन्ना दैवी संपदिवर्जिताः ॥ १५ ॥ अनेकचित्तविभ्रांता मो
हजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥

तेन आसुरं भावं दंभोदपोभिमानश्चेत्यादिभगवतोक्तः दैवी संपदं भयं सत्त्वसंशुद्धिरित्यादिचगीतायां प्रोक्ता ॥ १५ ॥ एवंभूता यत्प्राप्नुवन्ति तत्
शृणु । अनेकेति । अनेकेषु परदारपरद्रव्यहरणात्मकेषु मनोरथेषु प्रवृत्तां चित्तमनेकचित्तं तेन विभ्रांता विक्षिप्ताः मोहमयेन जालेन समावृता म
त्स्याद्वमूत्रमयेन जालेन नियंत्रिताः एवं कामभोगेषु प्रसक्ताः अशुचौ नरके पतन्ति ॥ १६ ॥

संयो०
अ० १

॥ २ ॥

ज्ञानशीलास्तु मोक्षं यांति पापशीलानामेव यमयातना भवन्तीत्याह । येइति ॥ १७ ॥ ऐहिकमस्मिँल्लोके भोग्यम् तत ऐहिकदुःखभोगानन्तरम् ॥ १८ ॥ पापशीलानां यमयातनविवक्षुः प्रथमं मुनिप्रश्रानुसारेण तस्यैहिकदुःखान्याह । सुकृतमित्यादि दशभिः । पूर्वबाल्याद्यवस्थायां सुकृतं भुक्त्वा तदा वार्धक्ये दुष्कृतकर्मयोगाद्वाधिः स्यादित्यर्थः ॥ १९ ॥ आधिर्मरणभयान्मानसीव्यथा तेनैव बहुवर्धमानो व्याधिश्च येन राज्ञानशीलाश्च ते यांति परमांगतिम् ॥ पापशीलानरायांति दुःखेन यमयातनाम् ॥ १७ ॥ पापिनामैहिकं दुःखं यथा भवति तच्छृणु ॥ ततस्ते मरणं प्राप्य यथा गच्छन्ति यातनाम् ॥ १८ ॥ सुकृतं दुष्कृतं वापि भुक्त्वा पूर्वयथार्जितम् ॥ कर्मयोगात्तदा तस्य कश्चिद्वाधिः प्रजायते ॥ १९ ॥ आधिव्याधिसमायुक्तं जीविताशामुत्सुकम् ॥ कालो बलीयान हि वदज्ञातः प्रतिपद्यते ॥ २० ॥ तत्राप्यजातनिर्वेदो भ्रियमाणः स्वयंभृतैः ॥ जरयोपात्तवैरूप्यो मरणाभिमुखो गृहे ॥ २१ ॥

ताभ्यां सम्यग्यातिव्याकुलता तथा युक्तं तथा जीवितस्यैव आशायां समुत्सुकं भोगवासनया साभिलाषं तं नरं कालः अहिर्मूषकमिव अज्ञात एवाभिपद्यते । तथा हि । प्रमत्तमुच्चैरिति कृत्य चिंतया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसम् ॥ त्वमप्रमत्तः सहसा भिपद्यसे क्षुल्लेहानो हिरिवाखुमंतक इति ॥ २० ॥ तत्राप्यंतकालेऽपि न जातः निर्वेदो यस्य स्वयंभृतैः स्वयंपालितैः पुत्रकलत्रादिभिर्भ्रियमाणः पुण्यमाणः सन्मरणोन्मुखो भवति ॥ २१ ॥

पापिनामेव अवज्ञा भवति न तु सुकृतिनामित्याह । आस्तइति । अवमत्या अवज्ञया उपन्यस्तं समीपे प्राक्षितमाहारम् गृहपालः श्वा इवाहरन् भुंजान आस्ते आमयावीरोगी ॥ २२ ॥ कफेन संरुद्धनाडिको मार्गभूतायस्य तेन उत्क्रामता प्राणवायुना विवृतनेत्रः कासश्वासाभ्यां कृतः आयासो यस्य कंठे घुरघुरइति शब्दं करोतीति ॥ २३ ॥ परिवीतः परिवेष्टितः वाच्यमानोऽपि बंधोता तेत्याहूयमानोऽपि ॥ २४ ॥ एवं व्या

आस्ते वमत्योपन्यस्तं गृहपाल इवाहरन् ॥ आमयाव्यप्रदीप्ताग्निरल्पाहारो लपचेष्टितः ॥ २२ ॥ वायुनोत्क्रमतोत्तारः कफसंरुद्धनाडिकः ॥ कासश्वासकृतायासः कंठे घुरघुरायते ॥ २३ ॥ शयानः परिशोचद्भिः परिवीतः स्वबंधुभिः ॥ वाच्यमानोऽपि न ब्रूते कालपाशवशंगतः ॥ २४ ॥ एवं कुटुंबभरणे व्यापृतात्मा जिह्वेतद्रियः ॥ भ्रियते रुदतांस्वानामुरुवेदनयास्तधीः ॥ २५ ॥ तस्मिन्नंतक्षणे ताक्षर्यदेवी दृष्टिः प्रजायते ॥ एकीभूतं जगत्सर्वं न किंचिद्वक्तुमीहते ॥ २६ ॥

पृतात्मा आसक्तचित्तः उरुवेदनयास्तधीः शतवृश्चिकयुगपदशनसदृशयापीडयानष्टमतिः मूर्च्छितः सन् रुदतांरोदनं कुर्वतांस्वानां बंधूनां मध्ये भ्रियते मरणं प्राप्नोति ॥ २५ ॥ अंतक्षणे अंतसमये देवी देवानामिव दिव्यदृष्टिः यथा दृष्ट्या यमदूतानां प्रत्यक्षदर्शनं भवतीत्यर्थः पुनर्ययासवमिहलोकपरलोक रूपं जगत् एकीभूतं स्वसीमासंलग्नमिव प्रजायते अत आश्चर्यदर्शनान्न किंचिद्वक्तुमिच्छतीत्यर्थः ॥ २६ ॥

समीपागतैर्याम्यैः हेतुभूतैर्यमदूतैः कृत्वा प्राणाः स्वस्थानात्प्रचलन्ति ॥ २७ ॥ आतुरस्य म्रियमाणस्य पापिनः क्षणोपि कल्पाख्यः महत्कष्ट
तया कल्पसदृशः शतवृश्चिकैर्दष्टस्य पुरुषस्य यापीडा भवति स एव तेनानुभूयते ॥ २८ ॥ अथ फेनमुद्गिरते कफं वमति ॥ २९ ॥ तदा प्राणप्र
याणे प्राप्नोति सरभसं संक्रोधमीक्षणं ययोः ॥ ३० ॥ तौ दूतौ दृष्ट्वा शकृन्मलं मुंचति ॥ ३१ ॥ पुरुषो जीवः अंगुष्ठमात्र इति इदं कंठस्थाने षोडशदल

विकलैर्द्रियसंघाते चैतन्ये जडतांगते ॥ प्रचलन्ति ततः प्राणा याम्यैर्नैकटवर्तिभिः ॥ २७ ॥ स्वस्थाना
चलितेश्वासे कल्पाख्यो ह्यातुरक्षणः ॥ शतवृश्चिकैर्दष्टस्य यापीडा सानुभूयते ॥ २८ ॥ फेनमुद्गिरते सोऽथ सु
खं लालाकुलं भवेत् ॥ अधोद्वारेण गच्छन्ति पापिनां प्राणवायवः ॥ २९ ॥ यमदूतौ तदा प्राप्नोतीमीमां सरभसे
क्षणौ ॥ पाशदंडधरौ नग्नौ दंतैः कटकटायतौ ॥ ३० ॥ ऊर्ध्वकेशौ काककृष्णौ वक्रतुंडौ नखायुधौ ॥ सदृष्ट्वा
त्रस्तहृदयः शकृन्मूत्रं विमुंचति ॥ ३१ ॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो हाहा कुर्वन्कलेवरात् ॥ तदेव गृह्यते दूतैर्याम्यैः
पश्यन्स्वकं गृहम् ॥ ३२ ॥

कमले ध्यानस्वरूपं भवति न त्वंगुष्ठमात्रं जीवस्वरूपं सर्वशरीरव्यापकत्वात् अतोऽत्र हृदयाकाशे प्रतिष्ठितत्वात् तत्प्रमाणम् पुर्यष्टकवेष्टितं सूक्ष्मशरी
रवंतं प्रादेशमात्रं पुरुषं वसंतं मिति वज्ज्ञातव्यम् ॥ ३२ ॥

एवं ऐहिकदुःखं निरूप्य इदानीं परलोकदुःखं निरूपयति । यातनादेह इति । यातनाभोगाय प्रारब्धकर्मणा स्वप्रवदुत्थिते यथा भगवता श्रीकृ
ष्णेन विनष्टशरीरमपि गुरोः पुत्रं तत्सदृशमेव यमलोकादानीय गुरवे दत्तमिति तत्स्वसदृशशरीरे आवृत्य निरुद्धय तौ दूतौ नयतः गृहीत्वा गच्छतः
अन्यथा केवलस्यैव तस्य सप्तदशावयवलिङ्गशरीरात्मकस्य पार्श्वे गले बंधनायोगात् अवयवास्तु ज्ञानेन्द्रियपंचकं प्राणपंचकं बुद्धिमनसी चेति

यातनादेह आवृत्य पार्श्वे बद्धा गले बलात् ॥ नयतो दीर्घमध्वानंदं दंडयं राजभटायथा ॥ ३३ ॥ तस्यैव नीय
मानस्य दूताः संतर्जयन्ति च ॥ प्रवदन्ति भयंती ब्रंशरकाणां पुनः पुनः ॥ ३४ ॥ शीघ्रं प्रचलदुष्टात्मन्या स्यासि त्वं य
मालयम् ॥ कुंभीपाकादिनरकांस्त्वां नयावाद्यमाचिरम् ॥ ३५ ॥ एवं वाचस्तदा शृण्वन् बंधूनां रुदितं तथा ॥
उच्चैर्हाहेति विलपंस्तादृयते यमकिंकरैः ॥ ३६ ॥ तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथुः ॥ पथि श्वभिर्भक्ष्य
माण आतोंघं स्वमनुस्मरन् ॥ ३७ ॥ क्षुत्तदपरीतोऽर्कदवानलानिलैः संतप्यमानः पथितप्तवालुके ॥ कृच्छ्रेण
पृष्ठे कशया च ताडितश्चलत्यशक्तोऽपि निराश्रमोदके ॥ ३८ ॥

इदमेव कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानेन इह लोकपरलोकगामी व्यवहारिको जीव इत्युच्यते इति । दंडयं सापराधम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
तयोर्दूतयोस्तर्जनैस्ताडनैर्निर्भिन्नविदीर्णहृदयं यस्य सः स्वमवं पापं स्मरन्नार्तः सन् चलतीति द्वितीयेनान्वयः ॥ ३७ ॥ क्षुत्तदभ्यां परीतो

ग. पु. ॥ ५ ॥

व्यातः तत्तावाल्कायास्मिन् निर्गतआश्रमेविश्रामस्थानमुदकंचयस्मिन् तस्मिन्पथि क्षुधादिभिश्चलितुमंशक्तोपिकशयाताडितएवकृच्छे
णचलति ॥ ३८ ॥ अशक्तत्वमेवाह । तत्रेति । तमसातमोरूपेणयथायमस्यसादनंगृहंप्रतिनीतोभवति ॥ ३९ ॥ पापाधिक्येद्राभ्याम् ॥
॥ ४० ॥ भयंयातनांपुनः स्वगृहंप्रतिवृत्तिंशीघ्रंदूतैःसहैव खेचरः सत्राकाशमार्गादेवायातीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ देहंप्रतिप्रवेष्टुमिच्छन् ॥ ४२ ॥
तत्रतत्रपतञ्जान्तोमूर्च्छितः पुनरुत्थितः ॥ यथापापीयसानीतस्तमसायमसादनम् ॥ ४३ ॥ त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्रा
भ्यांवानीयतेतत्रमानवः ॥ प्रदर्शयंतिदूतास्ताघोरानरकयातनाः ॥ ४४ ॥ मुहूर्तमात्रात्त्वरितंयमंवीक्ष्य
भयंपुमान् ॥ यमाज्ञयासमंदूतैः पुनरायातिखेचरः ॥ ४५ ॥ आगम्यवासनावद्धोदेहमिच्छन्यमानुगैः ॥ धृतः
पाशेनरुदतिक्षुत्तृड्भ्यांपरिपीडितः ॥ ४६ ॥ भुंक्तेपिंडंमुतैर्दत्तदानंचातुरकालिकम् ॥ तथापिनास्तिकस्ता
क्ष्यंत्पुष्टियातिनपातकी ॥ ४७ ॥ पापिनांनोपतिष्ठंतिदानंश्राद्धंजलांजलिः ॥ अतःक्षुद्राकुलायांतिपिंडदान
भुजोपिते ॥ ४८ ॥

दत्तं मृत्युस्थानादिषुसुतादिभिः ॥ ४९ ॥ ननुभुक्तेपिंडेकथंत्पुष्टिर्नायातीतिचेत्तत्राह । पापिनामिति । नोपतिष्ठंतिपुष्टिंनजनयंति पिंडदानं
वर्षपर्यंतंभुंजंति तथापि ॥ ४९ ॥

ननुकृतान्यपिपिंडदानादीनियदिपापिनांनोपतिष्ठंति तदाकिमनेनपिंडदानेनकृतमप्यकृतसममेवेतिचेदकृतेननुप्रेतरूपाभवंतीत्याह । भ
वंतीति ॥ ४५ ॥ किंचप्रायश्चित्तरूपयमयातनाभोगेनैवपापक्षयेसतिमनुष्यदेहंलभतेनान्यथेत्याह । नेति। तथाहिचवक्ष्यति एवंदुष्कर्मकर्ता
हिभुक्त्वाचनरकान्क्रमात् । मानुष्यंलभतेताक्ष्यसमीभूतेशुभाशुभेति । अतोमनुष्यजन्मनिसंचितसुकृतकर्मोदयवशात् कदाचित्सद्वातिर

भवन्तिप्रेतरूपास्ते पिंडदानविवर्जिताः ॥ आकल्पंनिर्जनारण्येभ्रमंतिबहुदुःखिताः ॥ ४५ ॥ नाभुक्तं क्षीयते
कर्मकल्पकोटिशतैरपि ॥ अभुक्त्वायातनांजंतुर्मानुष्यंलभतेनहि ॥ ४६ ॥ अतोदद्यात्सुतःपि
डान्दिनेषुदशसुद्विज ॥ प्रत्यहंतेविभज्यंतेचतुर्भागैःखगोत्तम ॥ ४७ ॥ भागद्वयंतुदेहस्यपुष्टिदंभूतपंचके ॥
तृतीयंयमदूतानांचतुर्थसोपजीवति ॥ ४८ ॥ अहोरात्रैश्चनवभिःप्रेतःपिंडमवाश्रयात् ॥ जंतुर्निष्पन्नदेहश्चदश
मेवलमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ दग्धेदेहेपुनर्देहःपिंडैरुत्पद्यतेखग ॥ हस्तमात्रःपुमान्येनपथिभुंक्तेशुभाशुभम् ॥ ५० ॥

पिभविष्यतीति तस्मादकरणादल्पमपिविहिताचरणमेवयुक्तमिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तदेवाह सप्रेतः उपजीवति भक्षति ॥ ४८ ॥
पिण्डंपिण्डजशरीरम् निष्पन्नःपिंडैरुत्पन्नोदेहोयस्यसजंतुर्जीवः बलंमार्गगमनसामर्थ्यम् ॥ ४९ ॥ येनपिंडजदेहेन पथियममार्गेशुभेषु

संटी. ०
अ. १

॥ ५ ॥

ग० पु०
॥ ६ ॥

पुण्यफलेषु अशुभपापफलमेव भुंक्ते ॥ ५० ॥ पिंडजदेहोत्पत्तिप्रकारमाह प्रथमेहनीतिसाद्धाभ्याम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

प्रथमेहनियः पिंडस्तेन मूर्धा प्रजायते ॥ ग्रीवास्कंधौ द्वितीयेन तृतीयाद्दृढयं भवेत् ॥ ५१ ॥ चतुर्थेन भवेत्पृष्ठं
पंचमान्नाभिरेव च ॥ षष्ठेन च कटीगुह्यं सप्तमात्सक्थिनी भवेत् ॥ ५२ ॥ जानुपादौ तथा द्वाभ्यां दशमे हि क्षुधा
तृषा ॥ ५३ ॥ पिंडजं देहमाश्रित्य क्षुधा विष्टस्तृषा दितः ॥ एकादशं द्वादशं च प्रेतो भुंक्ते दिनद्वयम् ॥ ५४ ॥ त्रयोद
शे हनि प्रेतो यंत्रितो यमकिंकरैः ॥ तस्मिन् मार्गे व्रजत्येको गृहीत इव मर्कटः ॥ ५५ ॥ षडशीतिसहस्राण्योजना
नां प्रमाणतः ॥ यममार्गस्य विस्तारो विनावैतरणीं खग ॥ ५६ ॥ अहन्यहनि वै प्रेतो योजनानां शतद्वयम् ॥ चत्वा
रिंशत्तथा सप्तदिवारात्रेण गच्छति ॥ ५७ ॥ अतीत्यक्रमशो मार्गे पुराणी मानि षोडश ॥ प्रयाति धर्मराजस्य भ
वनं पातकी जनः ॥ ५८ ॥ सौम्यं सौरिपुरं नगेंद्रं भवनं गंधर्वशैलागमौ क्रौंचं क्रूरपुरं विचित्रं भवनं ब्रह्मापदं दुःख
दम् ॥ नानाक्रंदपुरं सुतप्तं भवनं रौद्रं पयोवर्षणं शीतादृढं बहुभीतिधर्मभवनं याम्यं पुरं चाग्रतः ॥ ५९ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ षोडशपुरनामान्याह सौम्यामित्यादि धर्मभवनं धार्मिकैर्लभ्यं वक्ष्यमाणं दिव्यसभासहितं याम्यं पापि
भिल्लभ्यं यमयातनारूपं चकार इत्येव भवेदज्ञापनार्थः तत्तु अग्रतः षोडशपुरेभ्योऽग्रे भवतीति ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ इति टीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ऐहिकामुष्मिकं दुःखं श्रुत्वा संक्षेपतोऽधुना ॥ तदेव विस्तराच्छ्रोतुं गरुडः परिपृच्छति ॥
याम्यपाशैर्धृतः पापी हाहेति प्ररुदन्पथि ॥ स्वगृहं तु परित्यज्य पुरं याम्यमनुव्रजेत् ॥ ६० ॥ ॥ इति श्रीसारोद्वारे
गरुडपुराणे पापिनामैहिकामुष्मिकदुःखनिरूपणं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥
कीदृशो यमलोकस्य पंथा भवति दुःखदः ॥ यत्र यातियथा पापास्तन्मे कथय केशव ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ ॥ यममार्गं महदुःखप्रदं ते कथयाम्यहम् ॥ मम भक्तोऽपि तच्छ्रुत्वा त्वं भविष्यसि कंपितः ॥ २ ॥ वृक्ष
च्छायानतत्रास्ति यत्र विश्रमते नरः ॥ यस्मिन् मार्गे न चान्नाद्यं येन प्राणान्समुद्धरेत् ॥ ३ ॥ न जलं दृश्यते का
पितृपितोती वयः पिबेत् ॥ तपंते द्वादशादित्याः प्रलयं ते यथा खग ॥ ४ ॥ तस्मिन् गच्छति पापात्मा शीतवातेन
पीडितः ॥ कंटकैर्विध्यते कापि क्वचित्सर्पैर्महाविषैः ॥ ५ ॥ सिंहैर्व्याघ्रैः श्वभिर्घोरैर्भक्ष्यते कापि पापकृत् ॥
वृश्चिकैर्दृश्यते कापि क्वचिद्दह्यातिवहिना ॥ ६ ॥

॥ १ ॥ आमुष्मिकं समासेन प्रोक्तं दुःखं तदेव हि ॥ द्वितीयेषु न रध्याये विस्तरेणाह माधवः ॥ २ ॥ कीदृश इति ॥ १ ॥ २ ॥ यममार्गस्य दुःख
प्रदत्वं मेवाह वृक्षच्छायेत्यादिवैतरणीनिरूपणांतम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

संटी०
अ० १

॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ सरघामधुमक्षिका ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षारंभस्म महानिम्नानिमहद्वर्तानि वप्रप्ररोहणम् उच्चप्रदेशारोहणम् ॥ १ ॥ तत्रकंदरे
ततः कचिन्महाघोरमसिपत्रवनं महत् ॥ योजनानां सहस्रे द्वे विस्तारायामतः स्मृतम् ॥ ७ ॥ काकोलूकवटगृध्र
सरघादंशसंकुलम् ॥ सदावाग्निचतत्पत्रैश्छिन्नभिन्नः प्रजायते ॥ ८ ॥ कचित्पतत्यंधकूपे विकटात्पर्वतात्क
चित् ॥ गच्छते क्षुरधारासुशंकूनामुपरिकचित् ॥ ९ ॥ स्खलत्यंधेतमस्युग्रे जले निपततिकचित् ॥ कचित्पंके
जलौकादये कचित्संतप्तकर्दमे ॥ १० ॥ संतप्तवालुकाकीर्णधमातताम्रमये कचित् ॥ कचिदंगारराशौ चम
हाधूमाकुले कचित् ॥ ११ ॥ कचिदंगारवृष्टिश्च शिलावृष्टिः सवज्रका ॥ रक्तवृष्टिः शस्त्रवृष्टिः कचिदुष्णां बुवर्ष
णम् ॥ १२ ॥ क्षारकर्दमवृष्टिश्च महानिम्नानि च कचित् ॥ वप्रप्ररोहणं कापिकंदरेषु प्रवेशनम् ॥ १३ ॥ गाढांध
कारस्तत्रास्ति दुःखारोहशिलाः कचित् ॥ पूयशोणितपूर्णाश्च विष्ठापूर्णा ह्रदाः कचित् ॥ १४ ॥ मार्गमध्य
वहात्युग्राघोरावैतरणी नदी ॥ सादृष्टा दुःखदा किंवायस्यावार्ता भयावहा ॥ १५ ॥ शतयोजनविस्तीर्णा पूय
शोणितवाहिनी ॥ अस्थिवृंदतटादुर्गामांसशोणितकर्दमा ॥ १६ ॥

दुःखारोहाः दुःखेनारोढुमशक्याः ॥ १४ ॥ सादृष्टा सती दुःखदा भवतीति किंवाच्यम् ॥ १५ ॥ तामेव निरूपयति शतयोजनेत्येकादशभिः ॥ १६ ॥

अगाधादुस्तरापापैः केशशैवालदुर्गमा ॥ महाग्राहसमाकीर्णाघोरपक्षिशतैर्वृता ॥ १७ ॥ आगतं पापिनं
दृष्ट्वा ज्वालाधूमसमाकुला ॥ कथं ते सानदीताक्ष्यं कटाहांतवृंतं यथा ॥ १८ ॥ कृमिभिः संकुलाघोरैः सूचीवक्त्रैः
समंततः ॥ वज्रतुंडैर्महागृध्रैर्वायसैः परिवारिता ॥ १९ ॥ शिशुमारैश्चमकरैर्जलौकोमत्स्यकच्छपैः ॥ अ
न्यैर्जलस्थजैश्च पूरितामांसभेदकैः ॥ २० ॥ पतितास्तत्प्रवाहे चक्रंदंति बहुपापिनः ॥ हाभ्रातः पुत्रताते
तिप्रलपन्ति मुहुर्मुहुः ॥ २१ ॥ क्षुधितास्तृपिताः पापाः पिवन्ति किल शोणितम् ॥ सासरिद्विधिरापूरं वहन्ती फेनि
लंबहु ॥ २२ ॥ महाघोरातिगर्जती दुर्निरीक्ष्या भयावहा ॥ तस्यादर्शनमात्रेण पापाः स्युर्गतचेतनाः ॥ २३ ॥
बहुवृश्चिकसंकीर्णासेविता कृष्णपन्नगैः ॥ तन्मध्ये पतितानां च त्राताकोपिनविद्यते ॥ २४ ॥ आवर्तशतसा
हस्रैः पातालेयांति पापिनः ॥ क्षणं तिष्ठन्ति पाताले क्षणादुपरिवर्तिनः ॥ २५ ॥ पापिनां पतनायैव निर्मिता सा
नदी खग ॥ न पारं दृश्यते तस्यादुस्तरा बहुदुःखदा ॥ २६ ॥ एवं बहुविधक्लेशेयममार्गेति दुःखदे ॥ क्रोशन्त
श्च रुदन्तश्च दुःखितायांति पापिनः ॥ २७ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एवम् उक्तप्रकारेण बहुविधाक्लेशायस्मिन्निति कीदृशोयमलो

ग. पु.
॥ ८ ॥

कस्यपंथाभवति दुःखदतिप्रथमप्रश्नसमाधाययत्रयांतियथापापा इतिद्वितीयस्योत्तरमाह यावदध्यायसमाप्ति एवमिति ॥ २७ ॥
शस्त्राणांकुंतत्रिशूलादीनामग्रैः पृष्ठतः प्रेतैः ॥ २८ ॥ नासाग्रेत्युष्टवत् ॥ २९ ॥ अयोभारचयंलोहभारसमूहम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
पाशेनयंत्रिताः केचित्कृष्यमाणास्तथांकुशैः ॥ शस्त्राग्रैः पृष्ठतः प्रेतैर्नीयमानाश्चपापिनः ॥ २८ ॥ ना
साग्रपाशकृष्टाश्चकर्णपाशैस्तथापरे ॥ कालपाशैः कृष्यमाणाः काकैः कृष्यास्तथापरे ॥ २९ ॥ ग्रीवाबाहु
पुपादेषुबद्धाः पृष्ठे च शृंगैः ॥ अयोभारचयंकेचिद्वहंतः पथियांति ये ॥ ३० ॥ यमदूतैर्महाधोरैस्ताड्य
मानाश्चमुद्गरैः ॥ वमंतोरुधिरंवक्त्रात्तदेवाश्रंतितेपुनः ॥ ३१ ॥ शोचंतेस्वानिकर्माणिगलानिगच्छंतिजंतवः ॥
अतीवदुःखसंपन्नाः प्रयांतियममन्दिरम् ॥ ३२ ॥ तथाचसब्रजन्मार्गेपुत्रपौत्रइतिब्रुवन् ॥ हाहेतिप्रसूदन्नित्य
मनुतप्यतिमंदधीः ॥ ३३ ॥ महतापुण्ययोगेनमनुष्यंजन्मलभ्यते ॥ तत्प्राप्यनकृतोधर्मः कीदृशंहिमया
कृतम् ॥ ३४ ॥ मयानदत्तंनहुतंहुताशनेतपोनतप्तंनिदशानपूजिताः ॥ नतीर्थसेवाविहिताविधानतोदेहि
न्कचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ३५ ॥

अनुतापमेवाह । मयेतिसप्तभिः । देहोयस्यास्तीतिदेहीस्थूलसूक्ष्मदेहाभिमानिन्जीवइत्यनुतापात्स्वयमेवात्मानं संबोध्याह । मयास्थूलदेहे

नदानंतदत्तंनहुतंचेति । अतस्त्वयाकर्तृत्वाभिमानिनाकृतंयद्विगर्हितंत्यागरूपंकर्मतत्त्वमेवनिस्तर । भोक्तृत्वाभिमानेनतत्फलंभुंक्ष्वेत्य
र्थः । अत्रत्वयेतिलोकोक्त्यापरत्वापरत्वनिर्देशः पौनःपुन्यंचेति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ गोविप्राणांवृत्तिराजीविका तदर्थंअणुस्वरूपमपिधनादि
कनअकारिनकृतंमयेति ॥ ३७ ॥ नित्यदानमन्नादिकं गवाह्निकम् एकस्यागोरेकाहवृत्तिजनकंतृणादि तथाह्निकमितिपाठे आह्निकं स्नानं
नपूजिताविप्रगणाः सुरापगानचाश्रिताः सत्पुरुषानसेविताः ॥ परोपकारानकृताः कदाचनदेहिन्काचिन्निस्तर
यत्त्वयाकृतम् ॥ ३६ ॥ जलाशयोनैवकृतोहिनिर्जलेमनुष्यहेतोः पशुपक्षिहेतवे ॥ गोविप्रवृत्त्यर्थमकारिना
पवपिदेहिन्काचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ३७ ॥ ननित्यदानंनगवाह्निकंकृतंनवेदशास्त्रार्थवचःप्रमाणितम् ॥
श्रुतंपुराणंनचपूजितोज्ञोदेहिन्काचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ३८ ॥ भर्तुर्मयानैवकृतंहितंवचः पतिव्रतंनैवक
दापिपालितम् ॥ नगौरवंकापिकृतंगुरुचितंदेहिन्काचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ३९ ॥ नधर्मबुद्ध्यापतिरेवसेवि
तोवह्निप्रेवशोनकृतोमृतेपतौ ॥ वैधव्यमासाद्यतपोनसेवितंदेहिन्काचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ॥ ४० ॥

संध्यांजपहोमंस्वाध्यायंदेवतार्चनमिति श्रुत्युक्तमावश्यकं कर्म । किंच वेदशास्त्राणामर्थम् अवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभ
मित्यादि यथार्थवचः नप्रमाणितंनास्तिकतयाप्रमाणनकृतम् । ज्ञस्तद्वक्ता ॥ ३८ ॥ हितंममैवसुखदंभर्तुर्वचः गुरुणांश्वश्वादीनां
उचितंगौरवंचरणसेवादिकंकापिकदाचिदपिनकृतम् ॥ ३९ ॥ पतिसेवनमेवस्त्रीणांपरमोधर्मइतिबुद्ध्यापतिर्नैवसेवितः किंतु दांभि

संटी०
अ० २

॥ ८ ॥

ग.पु.
॥ ९ ॥

कामुंडाः सेविताः ॥ ४० ॥ तपःसेवनमेवाह । मासोपवासैरिति । बहुदुःखानां वैधव्यपराधीनतादीनां पूर्वजन्मनिकृतैर्विक्रम
भिर्निषिद्धाचरणैः मयार्जीवेननारीशरीरलब्धमित्यत्रस्थूलशरीराभिप्रायेणजीवस्योक्तिः किंच सूक्ष्मशरीराभिमानवतिजीवेतुवासनानुसा
रैवपुरंजनवन्नरनारीत्वं नतुवास्तवमिति । तदुक्तंश्रीरामस्वामिनातारांप्रति । नस्त्रीपुमान्वापंदोवाजीवः सर्वगतोऽव्ययः ॥ एक

मासोपवासैर्नविशोषितंमयाचांद्रायणैर्वानियमैःसाविस्तरैः ॥ नारीशरीरंबहुदुःखभाजनंलब्धमयापूर्वकृतैर्वि
कर्मभिः ॥ ४१ ॥ एवंविलप्यबहुशःसस्मरन्पूर्वदैहिकम् ॥ मानुषत्वंममकुतइतिकोशन्प्रसर्पति ॥ ४२ ॥ दश
सप्तदिनान्येकोवायुवेगेनगच्छति ॥ अष्टादशेदिनेताक्ष्यप्रेतःसौम्यपुरं व्रजेत् ॥ ४३ ॥ तस्मिन्पुरवरेरम्येप्रेता
नांचगणोमहान् ॥ पुष्पभद्रानदीतत्रन्यग्रोधः प्रियदर्शनः ॥ ४४ ॥ पुरेतत्रसविश्रामंप्राप्यतेयमकिंकरैः ॥
दारपुत्रादिकंसौख्यंस्मरतेतत्रदुःखितः ॥ ४५ ॥ धनानिभृत्यमात्राणिसर्वशोचतिवैयदा ॥ तदाप्रेतांस्तुतत्रत्याः
किंकराश्चेदमब्रुवन् ॥ ४६ ॥

एवाद्वितीयोयमाकाशवदलोपकइति ॥ ४१ ॥ एवमनुतापंनिरूप्यमार्गगमनंनिरूपयति । एवदित्यादि । नदीन्यग्रोधयोः संयोगादस्य
पुरस्यसौम्यत्वंरम्यत्वंचेति अन्यत्रवृक्षच्छायातत्रास्तिनजलंदृश्यतेकचिदितिनिरूपणादेतद्विपरीतत्वम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तत्रत्याः

सौम्यपुरवासिनः ॥ ४६ ॥ चिरंयाहिवर्षपर्यंतंगच्छ ॥ ४७ ॥ हेपरलोकपांथत्वंसंबलंसम्यगप्रतिहतंबलयस्येतिसंबलो
यमस्तस्यबलंपराक्रमंनोजानासि । किंच अध्वगानां अध्वनियममार्गेयुष्मदादिभिः सहगच्छंतीत्यध्वगाः अस्मदादयो दूतास्ते
पांवलंनोजानासि । किंच संबलाययमार्थेनोयतितंयथायमोयातनानंदद्यात् तथायत्नंकृतम् सावज्ञवचनानि अत्रनोइत्यस्यदेहलीदी
कधनंकसुताजायाकसुहृत्कच बांधवाः ॥ स्वकर्मोपार्जितंभोक्तामूढयाहिचिरंपथि ॥ ४७ ॥ जानासिसंबलबलं
बलमध्वगानांनोसंबलाययतितंपरलोकपांथ ॥ गंतव्यमस्तिनतवनिश्चितमेवतेनमार्गेणयत्रभवतः क्रयविक्रयौ
हि ॥ ४८ ॥ आबालख्यातमार्गेयंनैवमर्त्येश्रुतस्त्वया ॥ पुराणसंभवंवाक्यंकिंदिजेभ्योपिनश्रुतम् ॥ ४९ ॥
एवमुक्तस्ततोदूतैस्ताडयमानश्चमुद्गरैः ॥ निपतन्नुत्पतन्धावन्पाशैराकृष्यतेबलात् ॥ ५० ॥ अत्रदत्तंसुतैःपौत्रैः
स्नेहाद्वाकृपयाथवा ॥ मासिकंपिंडमश्नातिततःसौरिपुरंव्रजेत् ॥ ५१ ॥ तत्रनाम्नास्तिराजावैजंगमःकालरूपधृक् ॥
तद्द्वामयभीतोसौविश्रामेकुरुतेमतिम् ॥ ५२ ॥

पकन्यायेनसर्वत्रसंबंधः यत्रयस्मिन्मार्गेक्रयोविक्रयश्चापिनास्तितेनगंतव्यमस्तीति ॥ ४८ ॥ बालानभिव्याप्येत्याबालंआबालं ख्यातः
बालाअपिजानंतीत्यर्थः । सचासौमार्गश्चायंनश्रुतः किम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ गृहात्रयोदशेहनिमार्गेव्रजति अष्टादशेहनिमार्गेव्रजति
अत्रसौम्यपुरेमासिकमश्नाति त्रैपक्षिकस्यचविश्रामाभावादकथितमपि भोजनंमार्गेणैवज्ञातव्यम् ॥ ५१ ॥ तत्रसौरिपुरेकालरूपधृक्कालो

सटी०
अ० २

॥ ९ ॥

यमस्तद्रूपं धरतीति विशेषणात् यमवज्रंगमस्यापिसौरित्वं सूरः सूर्यस्तस्यापत्यं सौरिस्तस्य पुरमतोस्य सौरिपुरं नाम ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नगेंद्रं भवनं
न गच्छंति ते नगाः वृक्षास्तेषां इंद्रा उच्चतरवस्तेषां भवनं स्थानमतोस्य नगेंद्रं भवनं नाम । तदेवाह । तत्र तत्पुरं मार्गं मध्ये चरौ द्राणि असिपत्रवना
उदकं चान्नसंयुक्तं भुंक्ते तत्र पुरे गतः ॥ त्रैपक्षिके वै यद्दत्तं स तत्पुरं मतिक्रमेत् ॥ ५३ ॥ ततो नगेंद्रं भवनं प्रेतो याति त्वरा
न्वितः ॥ वनानि तत्र रौद्राणि दृष्ट्वा क्रंदति दुःखितः ॥ ५४ ॥ निर्वृणैः कृष्यमाणस्तुरुदते च पुनः पुनः ॥ मास
द्वयावसाने तु तत्पुरं व्यथितो व्रजेत् ॥ ५५ ॥ भुक्त्वा पिंडं जलं वस्त्रं दत्तं यद्वांधवैरिह ॥ कृष्यमाणः पुनः पार्श्वे नीयते
ग्रेच किं करैः ॥ ५६ ॥ मासे तृतीये संप्राप्ते प्राप्य गंधर्वपत्तनम् ॥ तृतीयमासिकं पिंडं तत्र भुक्त्वा प्रसर्पति ॥ ५७ ॥
शैलागमं चतुर्थे च मासि प्राप्नोति वै पुरम् ॥ पाषाणास्तत्र वर्षति प्रेतस्योपरि भूरिशः ॥ ५८ ॥ चतुर्थमासिकं पिंडं
भुक्त्वा किंचित् सुखी भवेत् ॥ ततो याति पुरं प्रेतः कौञ्चमासे पंचमे ॥ ५९ ॥ हस्तदत्तं तदा भुंक्ते प्रेतः कौचपुरे स्थि
तः ॥ यत्पंचमासिकं पिंडं भुक्त्वा क्रूरपुरं व्रजेत् ॥ ६० ॥ सार्धकैः पंचभिर्मामैर्न्यूनपाणमासिकं व्रजेत् ॥ तत्र द
त्तेन पिंडेन घटेनाप्यायितः स्थितः ॥ ६१ ॥

निदृष्ट्वा क्रंदति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ गंधर्वपत्तनं यथा मूर्योदये दृश्यते तथा दूरादेव दृश्यमानं समीपगमना दृश्यं भवतीति हेतोः अस्य गंधर्वनगरं नाम
॥ ५७ ॥ शैलानां पाषाणानामागमं पतनं यस्मिन् दृष्टिं शैलागमं नाम ॥ ५८ ॥ कौचं कुंचुहिंसायामिति धातोर्हिंसजनैर्व्याप्तत्वादस्य कौचपुरं
नाम ॥ ५९ ॥ क्रूराणां निर्दयानां पुरमिति ॥ ६० ॥ आप्यायितः किंचित्ततः ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ चित्र एव विचित्रः जय एव विजय इति वत् तस्य विचित्रस्य भवनं मन्दिरं यत्र यस्मिन् विचित्रं भवने ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ईदृशं नौ कारोहेण या
ग्यम् ॥ ६५ ॥ तदेवाह दानमिति द्वाभ्याम् यात्वया मर्त्यलोके श्रुता सा इयं तवाग्रे वर्तमानाय स्माद्वितरणाद्गोदानात्तीर्यते तस्माद्धेतोर्वै
तरणीति ॥ ६६ ॥ उपसर्पति समीपे आयास्यति अन्यथा गोदानं विनानेति हादैवेत्यदानां निर्वेदवचनम् ॥ ६७ ॥ निमज्जति निमग्नो भवति ॥
मुहूर्तार्धं तु विश्राम्य कं पमानः सुदुःखितः ॥ तत्पुरं तु परित्यज्य तर्जितो यमकिं करैः ॥ ६२ ॥ प्रयाति चित्रं भवनं
विचित्रो नाम पार्थिवः ॥ यमस्यैवानुजो भ्राता यत्र राज्यं प्रशास्ति हि ॥ ६३ ॥ तं विलोक्य महाकायं यदा भीतः
पलायते ॥ तदा संमुख आगत्य कैवर्ता इदमब्रुवन् ॥ ६४ ॥ वयं ते तर्तु कामाय महावैतरणीं नदीम् ॥ नावमादा
य संप्राप्ता यदि ते पुण्यमीदृशम् ॥ ६५ ॥ दानं वितरणं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ इयं सा तीर्यते यस्मात्तस्मा
द्वैतरणी स्मृता ॥ ६६ ॥ यदित्वया प्रदत्ता गौस्तदा नौरुपसर्पति ॥ नान्यथेति वचस्तेषां श्रुत्वा हादैव भाषते ॥ ६७ ॥
तं दृष्ट्वा कथ्यते सा तु तां दृष्ट्वा सोति क्रंदते ॥ अदत्तदानः पापात्मा तस्यामेव निमज्जति ॥ ६८ ॥ तन्मुखे कंटकं
दत्त्वा दूतैराकाशं संस्थितैः ॥ बडिशेन यथा मत्स्यस्तथा पारं प्रणीयते ॥ ६९ ॥ पाणमासिकं च यत्पिंडं तत्र भु
क्त्वा प्रसर्पति ॥ मार्गं स विलपन् याति बुभुक्षापीडितो ह्यलम् ॥ ७० ॥

॥ ६८ ॥ निमज्जितस्य पारप्राप्तिप्रकारमाह । तन्मुख इति । बडिशं मत्स्यवेधनम् ॥ ६९ ॥ पाणमासिकं पिंडं भुक्त्वापि बुभुक्षापीडितः इत्यत्रापि
तथापि नास्तिकस्ताक्षर्यं तृप्तिं याति न पातकी पापिनां नोपतिष्ठति दानं श्राद्धं जलांजलिरिति पूर्ववज्ज्ञातव्यम् ॥ ७० ॥

बहुविधाक्षुधाद्यापद्यस्मिन्नितिबह्वापदं नाम ॥७१॥ खेकचिन्निरालंबमार्गेखगवद्गच्छन्महदुःखंप्राप्नोतिअतोस्यदुःखदं नाम ॥७२॥ नानागणाः
क्रंदंतियस्मिन्नितिनानाक्रंदं नाम ॥ ७३ ॥ नानाप्रकारैराक्रंदंतितेगणाश्चतानतिदारुणान्दृष्ट्वास्वयमप्यतिदुःखितः सन् आक्रंदति ॥ ७४ ॥
परितोदावाग्निनाउपर्यगारवृष्ट्याचमुष्टु अतितप्तंचतद्भवनेचेतिसुतप्तभवनं नाम ॥ ७५ ॥ रौद्राणांभयंकराणांपुरमितिरौद्रपुरं नाम ॥ ७६ ॥
सप्तमेमासिसंप्राप्तेपुरंबह्वापदं व्रजेत् ॥ तत्रभुंक्तेप्रदत्तंयत्सप्तमेमासिपुत्रकैः ॥ ७७ ॥ तत्पुरंतुव्यतिक्रम्यदुःखदं
पुरमृच्छति ॥ महदुःखमवाप्नोतिखेगच्छन्खेचरेश्वर ॥७८॥ मास्यष्टमेप्रदत्तंयत्पिंडंभुक्त्वाप्रसर्पति ॥ नवमे
मासिसंपूर्णेनानाक्रंदपुरंव्रजेत् ॥७९॥ नानाक्रंदगणान्दृष्ट्वाक्रंदमानान्सुदारुणान् ॥ स्वयंचशून्यहृदयःसमा
क्रंदतिदुःखितः ॥८०॥ विहायतत्पुरः प्रेतस्तर्जितोयमकिंकरैः ॥ सुतप्तभवनंगच्छेद्दशमेमासिकृच्छतः ॥८१॥
पिंडदानंजलंतत्रभुक्त्वापिनसुखीभवेत् ॥ मासिचैकादशेपूर्णेपुरंरौद्रंसगच्छति ॥८२॥ दशैकमासिकंतत्रभुंक्ते
दत्तंसुतादिभिः ॥ सार्द्धेचैकादशेमासिपयोवर्षणमृच्छति ॥८३॥ मेघास्तत्रप्रवर्षतिप्रेतानांदुःखदायकाः ॥ न्यूना
ब्दिकंचयच्छादंतत्रभुंक्तेसदुःखितः ॥८४॥ संपूर्णेतुततोवर्षेशीताढ्यंनगरंव्रजेत् ॥ हिमाच्छतगुणंतत्रमहाशी
तंपतत्यपि ॥८५॥ शीतार्तःक्षुधितःसोपिवीक्षतेहिदिशोदश ॥ तिष्ठतेबांधवःकोपियोमेदुःखंव्यपोहति ॥८६॥
पयसांसतप्तजलानांवर्षणंवृष्टिर्यस्मिन्नितिपयोवर्षणं नामपुरमृच्छतिकृच्छगतावितिगच्छतीत्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ हिमादपिशतगुणेनशीते
नाढ्यंयुक्तंभवतीतिशीताढ्यं नाम ॥ ८९ ॥ व्यपोहतिदूरीकरोति ॥ ९० ॥

तादृशंयादृशेनएतदुःखंयाति ॥ ८१ ॥ यमपुरयातनासात्रिध्याद्बहुप्रकारंभीतिर्भयंयस्मिन्नितिबहुभीतिपुरं नाम तस्मिन्नेवहस्तमात्रंपिंडजं
देहंत्यजति ॥ ८२ ॥ वायुरित्युपलक्षणंवाय्वादिसप्तदशतत्त्वात्मकलिङ्गशरीराभिमानीजीवः यातनादेहंप्रारब्धकर्मभोगायस्वप्रादुत्थितंस्व
किंकरास्तेवदंत्यत्रकिंतेपुण्यंहितादृशम् ॥ भुक्त्वाचवार्षिकंपिंडंधैर्यमालंबतेपुनः ॥ ८३ ॥ ततःसंवत्सरस्यांते
प्रत्यासन्नेयमालये ॥ बहुभीतिपुरेगत्वाहस्तमात्रंसमुत्सृजेत् ॥ ८४ ॥ अंगुष्ठमात्रेवायुश्चकर्मभोगायखेच
रः ॥ यातनादेहमासाद्यसहयाम्यैःप्रयातिच ॥ ८५ ॥ और्ध्वदैहिकदानानिन्यैर्नदत्तानिकाश्यप ॥ एवंक
ष्टेनतेयांतिगृहीतादृढबंधनैः ॥ ८६ ॥ धर्मराजपुरेसंतिचतुर्द्वाराणिखेचर ॥ तत्रायंदक्षिणद्वारमार्गस्तेपरि
कीर्तितः ॥ ८७ ॥ अस्मिन्पथिमहाघोरेक्षुत्तृषाश्रमपीडिताः ॥ यथायांतितथाप्रोक्तंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥
॥ ८८ ॥ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणेशारोद्वारेयममार्गनिरूपणं नामद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥
यममार्गमतिक्रम्यगत्वापापीयमालये ॥ कीदृशीयातनांभुंक्तेतन्मेकथयकेशव ॥१॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
आद्यंतंचप्रवक्ष्यामिशृणुष्वविनतात्मज ॥ कथ्यमानेपिनरकेत्वंभविष्यसिकंपितः ॥ २ ॥
सदृशशरीरंसमाश्रितः सन् ॥ ८९ ॥ कीदृशोयमलोकस्यपंथाः यत्रयांतिपथेतिप्रश्नस्योत्तरमुपसंहरति एवमिति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ इति
टीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ यातनादेहमाश्रित्यकर्मभोगाययांतिते ॥ इति श्रुत्वातुगरुडोयातनामेवपृच्छति ॥ १ ॥ गत्वायमपुरं
पापायमंहद्वासकिंकरम् ॥ भुंजंतियातनामाहृतीयइतिमाधवः ॥ २ ॥ १ ॥ आद्यंतमिति । आदिमारभ्यअंतपर्यंतम् ॥ २ ॥

॥३॥४॥ तत्रदक्षिणद्वारे ॥५॥६॥७॥८॥ केतेश्रवणाइत्यपेक्षायामाह । ब्रह्मणः पुत्रादितिसप्तभिः । दूराच्छ्रवणेविशेषज्ञानयेषांति दरदर्शने
चत्वारिंशद्योजनानिचतुर्युक्तानिकाश्यप ॥ बहुभीतिपुरादग्रेधर्मराजपुरंमहत् ॥३॥ हाहाकारसमायुक्तं दृष्ट्वाक्रं
दतिपातकी ॥ तत्क्रंदितं समाकर्ण्य यमस्य पुरचारिणः ॥४॥ गत्वा च तत्र ते सर्वे प्रतीहारं वदंति हि ॥ धर्मध्वजः
प्रतीहारस्तत्र तिष्ठति सर्वदा ॥५॥ सगत्वा चित्रगुप्ताय व्रते तस्य शुभाशुभम् ॥ ततस्तं चित्रगुप्तोऽपि धर्मराजं निवे
दयेत् ॥६॥ नास्तिकायेनरास्ताक्षर्यमहापापरताः सदा ॥ तांश्च सर्वान्यथायोग्यं सम्यग्जानाति धर्मराट् ॥७॥
तथापि चित्रगुप्ताय तेषां पापं संपृच्छति ॥ चित्रगुप्तोऽपि सर्वज्ञः श्रवणान्परिपृच्छति ॥८॥ श्रवणा ब्रह्मणः पुत्राः स्वभू
पातालचारिणः ॥ दूरश्रवणविज्ञानादूरदर्शनचक्षुषः ॥९॥ तेषां पत्न्यस्तथाभूताः श्रवण्यः पृथगाह्वयाः ॥ स्त्रीणां
विचेष्टितं सर्वं ताविजानंतितत्त्वतः ॥१०॥ नरैः प्रच्छन्नं प्रत्यक्षं यत्प्रोक्तं च कृतं च यत् ॥ सर्वमावेदयंत्येव चित्रगुप्ता
य ते च ताः ॥११॥ चारास्ते धर्मराजस्य मनुष्याणां शुभाशुभम् ॥ मनोवाक्कायजं कर्म सर्वं जानाति तत्त्वतः ॥१२॥
एवं तेषां शक्तिरस्ति मर्त्या मर्त्याधिकारिणाम् ॥ कथयंति नृणां कर्म श्रवणाः सत्यवादिनः ॥ १३ ॥

दूरगतवस्तुप्रत्यक्षीकरणे चक्षुर्येषांति ॥९॥ पृथक् स्त्रीवाचकं आह्वयं नाम यासाताः ॥१०॥ ते श्रवणास्ताः श्रवण्यश्चेति ॥११॥१२॥१३॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ आदित्यादयोऽपि नरस्य वृत्तं शुभाशुभाचरणं जानंतिसाक्षितया पश्यंतीत्यर्थः । द्यौरंतरिक्षं तदंतर्ग्रहनक्षत्रादयो
वाहदये अंतरात्मा अहंकारादीनां देवता उभे इति संध्यभावार्पः । धर्मः हरेर्हृदयादुत्पन्नोयः ॥ १६ ॥ सर्वतः सर्वे ह्येते धर्मराट् चित्रगुप्तादयः
तत्र स्वस्थाने स्थिता एव कायस्थं शरीरे स्थितं यत्पापं पुण्यं च तत्सर्वं पश्यंतीत्यर्थः । कायस्थमिति पापपुण्यस्यैव विशेषणं न तु जातिपरम् येके
चिच्चित्रगुप्तं कायस्थं जातिविशेषं वदंति तत्र न हितस्मिन्परे लोके कश्चिज्जातिविशेषोऽस्ति तत्र त्वेका देवजातिरेव यदि जातिविशेषश्चेत्तदा तु का
व्रतैर्दानैश्च सत्योक्त्या यस्तोषयति तान्नरः ॥ भवंति तस्य ते सौम्याः स्वर्गमोक्षप्रदायिनः ॥१४॥ पापिनां पापकर्माणि
ज्ञात्वा ते सत्यवादिनः ॥ धर्मराजपुरं प्रोक्ता जायंते दुःखदायिनः ॥१५॥ आदित्यचंद्रावनिलोनलश्च द्यौर्भूमिरापो
हृदयं यमश्च ॥ अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥१६॥ धर्मराजश्चित्रगुप्तः श्रवणाभा
स्करादयः ॥ कायस्थं तत्र पश्यंति पापं पुण्यं च सर्वशः ॥१७॥ एवं सुनिश्चयं कृत्वा पापिनां पातकं यमः ॥
आह्वयतान्निजं रूपं दर्शयत्यतिभीषणम् ॥ १८ ॥

यस्थः पश्यति इत्येव पाठः स्यात् स तु कस्मिन्नपि पुस्तके नास्ति अतो यदनवद्यंतज्ज्ञातव्यमिति । किंच । चित्रगुप्तस्य द्वादशपुत्राः संतितेषां वंशो
द्वाद्वा इमे भूमिस्थाः कायस्था भवंति इत्यपि बहुमुखं गंतं कथानकं भवति तद्वंशान्तरे लोकव्यवहारे वा यदि भवति तदा भवतु नाम अत्रापि मम नाग्रह
ति ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तदंतिकेयमसमीपेचित्रगुप्तोपिभीषणोभयंकर एवास्ति नतुकुंडलालंकृत इति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

पापिष्ठास्तेप्रपश्यंतियमरूपंभयंकरम् ॥ दंडहस्तंमहाकायंमहिषोपरिसंस्थितम् ॥ १९ ॥ प्रलयांबुदनिर्घोषं क
ज्जलाचलसन्निभम् ॥ विद्युत्प्रभायुधैर्भीमं द्वात्रिंशद्भुजसंयुतम् ॥ २० ॥ योजनत्रयविस्तारंवापीतुल्यविलोचनम् ॥
दंष्ट्राकरालवदनंरक्ताक्षंदीर्घनासिकम् ॥ २१ ॥ मृत्युज्वरादिभिर्युक्तश्चित्रगुप्तोपिभीषणः ॥ सर्वदृताश्चगर्ज
तियमतुल्यास्तदंतिके ॥ २२ ॥ तदृद्धाभयभीतस्तुहाहेतिवदतेखलः ॥ अदत्तदानःपापात्माकंपतेक्रंदते
पुनः ॥ २३ ॥ ततोवदतितान्सर्वान्क्रंदमानांश्चपापिनः ॥ शोचतः स्वानिकर्माणिचित्रगुप्तोयमाज्ञया ॥
॥ २४ ॥ भोभोःपापादुराचाराअहंकारप्रदूषिताः ॥ किमर्थमर्जितंपापंयुष्माभिरविवेकिभिः ॥ २५ ॥
कामक्रोधाद्यदुत्पन्नसंगमेनचपापिनाम् ॥ तत्पापंदुःखदंमूढाःकिमर्थंचरितंजनाः ॥ २६ ॥ कृतवंतःपुरायूयं
पापान्यत्यंतहर्षिताः ॥ तथैवयातनाभोग्याःकिमिदानींपराडमुखाः ॥ २७ ॥ कृतानियानिपापानियुष्मा
भिःसुबहून्यपि ॥ तानिपापानिदुःखस्यकारणंचनवंचना ॥ २८ ॥ मूर्खेपिपंडितेवापिदरिद्रेवाश्रियान्विते ॥
सबलानिर्बलेवापिसमवर्तीयमःस्मृतः ॥ २९ ॥

॥ २६ ॥ तथैवात्यंतहर्षेणैवभोग्याभोक्तृयोग्याएव ॥ २७ ॥ २८ ॥ संभावितानांपापापराधंराजवद्धर्मराडपि क्षमते अप्रतिष्ठितंममिव

मारयति इतिमामंस्थाइत्याह । मूर्खेपीति ॥ २९ ॥ ३० ॥ चौरौयथाचौर्येकर्मणिज्ञातेसतिमुनिश्चलोभवाति तद्रादित्यर्थः ।

चित्रगुप्तस्येतिवाक्यंश्रुत्वातेपापिनस्तदा ॥ शोचंतःस्वानिकर्माणितूष्णींतिष्ठन्तिनिश्चलाः ॥ ३० ॥ धर्मराजोऽपि
तान्दृष्ट्वाचोरवन्निश्चलान्स्थितान् ॥ आज्ञापयंतिपापानांशास्तिचैवयथोचिताम् ॥ ३१ ॥ ततस्तेनिर्दयादूतास्ताड
यित्वावदंतिच ॥ गच्छपापिन्महाघोरान्नरकानतिभीषणान् ॥ ३२ ॥ यमाज्ञाकारिणोदूताः प्रचंडचंडकादयः ॥
एकपाशेनतान्बद्धानयंतिनरकान्प्रति ॥ ३३ ॥ तत्रवृक्षोमहानेकोज्वलदग्निसमप्रभः ॥ पंचयोजनविस्तीर्ण एकयो
जनमुच्छ्रितः ॥ ३४ ॥ तद्वक्षेःशृंगखलैर्बद्धाधोमुखंताडयंतिते ॥ रुदंतिज्वलितास्तत्रतेषांत्रातानविद्यते ॥ ३५ ॥
तस्मिन्वैशालमलीवृक्षे लंबंतेनेकपापिनः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रान्तायमदूतैश्चताडिताः ॥ ३६ ॥ क्षमध्वंभोपराधंमे
कृतांजलिपुटाइति ॥ विज्ञापयंतितान्दूतान्पापिष्ठास्तेनिराश्रयाः ॥ ३७ ॥ पुनःपुनश्चतेदूतैर्हन्यंतेलोहयष्टिभिः ॥
मुद्गरैस्तोमरैः कुंतैर्गदाभिर्मुसलैर्भृशम् ॥ ३८ ॥ ताडनाच्चैवनिश्चेष्टामूर्च्छिताश्चभवंतिते ॥ तथानिश्चेष्टितान्दृष्ट्वा
किंकरास्तेवदंतिहि ॥ ३९ ॥

शास्ति प्रायश्चित्तरूपांयातनाम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तत्रनरकतटे ॥ ३४ ॥ अधोमुखंबद्धा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

दुष्टचेष्टितं दुष्टाचरणं किमर्थं कृतमिति शेषः ॥ ४० ॥ बलिमिति । वैश्वदेवादिकमप्यकृतमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ किञ्चित्त्व
यातुयातनानिवर्तकं यमचित्रगुप्तयोर्ध्यानं मंत्रजपंचापि न कृतमित्याहुः ॥ यमस्येति । ध्यानमंत्रौ मंत्रमहोदधावुक्तौ । तद्यथा ।
पाथः संयुतमेव सन्निभतनुः प्रद्योतनस्यात्मजो नृणां पुण्यकृतां शुभावहवपुः पापीयसां दुःखकृत् ॥ श्रीमान्दक्षिणदिक्पतिर्महिषगोभूषांबरा
लंकृतो ध्येयः संयमिनीपतिः पितृगणस्वामी यमो दंडभृत् ॥ १ ॥ अभ्यस्तोयं महामंत्रः सकलापद्रिनाशनः ॥ नरकाप्राप्तिकृद्रास्याद्यमभीतिनिव
भोभोपापादुराचारा किमर्थं दुष्टचेष्टितम् ॥ सुलभानि नदत्तानि जलान्यन्यान्यपि क्वचित् ॥ ४० ॥ ग्रासार्द्धमपिनो
दत्तं न श्ववायसयोर्वलिम् ॥ ॥ नमस्कृतानातिथयो न कृतं पितृतर्पणम् ॥ ४१ ॥ यमस्य चित्रगुप्तस्य न कृतं ध्यान
मुत्तमम् ॥ न जप्तश्च तयोर्मंत्रो न भवेद्येन यातना ॥ ४२ ॥ नापि किञ्चित्कृतं तीर्थं पूजितं नैव देवताः ॥ गृहाश्रमस्थि
तेनापि हंतकारोपिनोद्धतः ॥ ४३ ॥ शुश्रूषिताश्च नो संतो भुंक्ष्वपापफलं स्वकम् ॥ यतस्त्वं धर्महीनोसि ततः
संताड्यते शुभम् ॥ ४४ ॥ क्षमापराधं कुरुते भगवान्हरिरीश्वरः ॥ वयंतु सापराधानां दंडदाहितदाज्ञया ॥ ४५ ॥
तर्कइति ॥ २ ॥ किरीटोज्ज्वलं वस्त्रभूषाभिरामं विचित्रासनासीनं मिदुप्रभास्यम् ॥ नृणां पापपुण्यानि पत्रेलिखंतं भजे चित्रगुप्तं सखायं यमस्य ॥ ३ ॥
सिद्धमंत्रमिमं पुंसां जपतां चित्रगुप्तकः ॥ प्रसन्नो गणयेत्पुण्यं पापं नैव कदाचनेति । अत्र रहस्यत्वात् न मंत्रौ न लिखितौ तौ गुरुमुखा ज्ञातव्यौ ॥ ४२ ॥
नोद्धतः न निष्कासितः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ क्षमध्वं भो पराधं मे एतस्योत्तरमाह । अपराधे क्षमा इति । क्षमापराधं तु हरिः कुरुते तदग्रे इदं किमर्थं नोक्तं

यत्रानंतापराधानां क्षमास्यादिति भावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अवटे गते अर्धस्वात्वा कटिपर्यंतरं जोभिः पूरयित्वा दृढलक्ष्यं
कृत्वेत्यर्थः ॥ ५० ॥ उल्मुकैर्ज्वलत्काष्ठैश्च परितः समंताद्वेष्टयित्वा भूशमत्यंतं ते ध्मायंते भस्त्रैर्धमते ॥ ५१ ॥ वटो वटकस्तद्वत्प्रक्षिप्यंते ॥ ५२ ॥
एवमुक्त्वा च ते दूतानि दयंताडयंति तान् ॥ ज्वलदंगारसदृशाः पतितास्ताडनादधः ॥ ४६ ॥ पतनात्तस्य पत्रैश्च
गात्रच्छेदो भवेत्ततः ॥ तानधः पतितान् श्वानो भक्षयंतिरुदंतिते ॥ ४७ ॥ रुदंतस्ते ततो दूतैर्मुखमापूर्यरेणुभिः ॥
निबद्धय विविधैः पाशैर्हन्यंते केपि मुद्गरैः ॥ ४८ ॥ पापिनः केपि भिद्यंते क्रकचैः काष्ठवद्विधा ॥ क्षिप्त्वा चान्ये धरापृ
ष्ठे कुठारैः खंडशः कृताः ॥ ४९ ॥ अर्धस्वात्वा वटे केचिद्भिद्यंते मूर्ध्नि सायकैः ॥ अपरे यंत्रमध्यस्थाः पीडयंते चेक्षुदं
डवत् ॥ ५० ॥ केचित्प्रज्वलमानैस्तु सांगारैः परितो भूशम् ॥ उल्मुकैर्ज्वलत्काष्ठैश्च ध्मायंते लोहपिंडवत् ॥ ५१ ॥
केचिद्घृतमये पाके तैलपाके तथा परे ॥ कटाहक्षिप्तवटवत्प्रक्षिप्यंते यतस्ततः ॥ ५२ ॥ केचिन्मत्तगजेंद्राणां क्षिप्यं
ते पुरतः पथि ॥ बद्धा हस्तौ च पादौ च क्रियंते केप्यधोमुखाः ॥ ५३ ॥ क्षिप्यंते केपि कूपेषु पात्यंते केपि पर्वतात् ॥
निमग्नाः कृमिकुंडेषु तुद्यंते कृमिभिः परे ॥ ५४ ॥ वज्रतुंडैर्महाकाकैर्गृध्रैरामिषगृधुभिः ॥ निष्कुप्यंते शिरोदेशेने
त्रे वास्ये च चंचुभिः ॥ ५५ ॥

शलाकया ऊर्ध्वाधो मुखं क्रियंते ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आमिषगृधुभिर्मांसलुब्धैः शिरोदेशे मस्तके । शिरोदेशे इति पाठेनाडिस्थाने
अत्र काका वज्रतुंडैर्मस्तकं विदार्य नाडीं चोत्पाद्य तदंतर्गतमज्जां मांसं च भक्षयंतीत्यर्थः । किञ्च नेत्रे चापि निष्कुप्यंते ॥ ५५ ॥

॥६६॥६७॥यथानृपस्याधिकारिणः प्रथमंसापराधं संताड्य पश्चात्कारागारेनृपाज्ञयाप्रक्षिपन्ति तद्वदत्रापीत्याह। एवमिति ॥६८॥अगोचरं वर्णयितुमशक्यं स्वभोगवेद्यत्वादतः किं वर्णयामीति ॥६९॥धौरेयाः प्रधाना अतिदुःखदा इत्यर्थः ॥६०॥ तानेवाहातामिस्र इति त्रिभिः। ग्रंथविस्तारः ऋणं वै प्रार्थयन्त्यन्ये देहि देहि धनं मम ॥ यमलोके मया दृष्टो धनं मे भक्षितं त्वया ॥६६॥ एवं विवदमानानां पापि नानरकालये ॥ छित्त्वा संदंशकैर्दूतामांसखंडान् ददन्ति च ॥६७॥ एवं संताड्य तान् दूताः संकृष्य यमशासनात् ॥ तामिस्रादिषु घोरैषु क्षिप्यन्ते नरकेषु च ॥६८॥ नरकादुःखबहुलास्तत्र वृक्षसमीपतः ॥ तेष्वस्ति यन्महदुःखं तद्वा चामप्यगोचरम् ॥६९॥ चतुराशीतिलक्षाणि नरकाः संति खेचर ॥ तेषां मध्ये घोरतमाधौरेयास्त्वेकविंशतिः ॥६०॥ तामिस्रो लोहशंकुश्च महारौरवशाल्मली ॥ रौरवः कुड्मलः कालसूत्रकः पृतिमृत्तिकः ॥६१॥ संघातो लोहितो दध्नसविषः संप्रतापनः ॥ महानिरयकाकोलौ संजीवनमहापथौ ॥६२॥ अवीचिरंधतामिस्रः कुंभीपाकस्तथैव च ॥ संप्रतापननामैकस्तपनस्त्वेकविंशतिः ॥६३॥ नानापीडामयाः सर्वे नानाभेदैः प्रकल्पिताः ॥ नानापापविपाकाश्च किं करौधैरधिष्ठिताः ॥६४॥ एतेषु पतितामूढाः पापिष्ठा धर्मवर्जिताः ॥ तत्र भुंजन्ति कल्पांते तास्तानरकयातनाः ॥६५॥ यास्तामिस्रांधतामिस्ररौरवाद्याश्च यातनाः ॥ भुंक्ते नरो वानारी वामिथः संगेन निर्मिताः ॥६६॥ भयात्रामनिरुक्तिर्न कृता ॥६१॥६२॥६३॥ नानाप्रकाराणां पापानां विपाकाः फलरूपाश्चेति ॥६४॥६५॥ मिथः संगेन परस्परसक्त्या ॥६६॥

यातनामुपसंहरति । एवमिति । उभयं कुटुंबं स्वदेहं च प्रेत्य परलोके ॥ ६७ ॥ उपार्जितं धनं भुंजन्ति बहवः कर्तैव तु नरकं यातीत्याह एक इति । भूतद्रोहेण यद्भूतं पोषितं तदिदं कलेवरं स्थूलशरीरमिहैव हित्वा कुशलादितरत्पापं तदेव पाथेयं भोग्यं यस्य सकर्तैव ध्वांतमंधतमः नरकं प्रपद्यते ननु भोक्तारः । तथा च स्मृतिः । “देशग्रामकुलानि स्युर्भागभाजिकृतादिषु ॥ कलौ तु केवलं कर्ता फलभुक् पुण्यपापयोः” इति ॥ ६८ ॥ ननु पापमेव विहाय किं न गच्छेत्तत्राह । दैवेनेति । तस्य कुटुम्बपोषस्य शमलं पापं दैवेन ईश्वरेण प्रापितं भुंक्ते अतः पापत्यागे न स्वतंत्र इति भावः । एवं कुटुम्बं विभ्राण उदरं भर एव वा ॥ विसृज्येहो भयं प्रेत्य भुंक्ते तत्फलमिदं शम् ॥ ६७ ॥ एकः प्रपद्यते ध्वांतं हि त्वेदं स्वं कलेवरम् ॥ कुशलेतरपाथेयो भूतद्रोहेण यद्भूतम् ॥ ६८ ॥ दैवेनासादितं तस्य शमलेनिरये पुमान् ॥ भुंक्ते कुटुम्बपोषस्य हृतद्रव्य इवातुरः ॥ ६९ ॥ केवलेन ह्यधर्मेण कुटुम्बभरणोत्सुकः ॥ याति जीवोऽधतामिस्रं चरमं तमसः पदम् ॥ ७० ॥ अधस्तान्नरलोकस्य यावत्यो यातनादयः ॥ क्रमशः समनुक्रम्य पुनरत्राव्रजेच्छुचिः ॥ ७१ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्धारे यमयातनानिरूपणं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ ६९ ॥ ननु कुटुम्बपोषणं तु विहितमेव तत्राह । केवलेन अधर्मेण इति । तमसो नरकस्य चरमं पदम् अंतिमस्थानं महदुःखप्रदमित्यर्थः ॥ ७० ॥ पुनर्मनुष्यशरीरप्राप्तिकारणमाह । नरलोकस्य मनुष्यदेहप्राप्तेरधस्तादवाक्यावत्यो यातनाः आदिशब्देन सूकरादियोनयो यास्ताः सर्वाः क्रमेण संप्राप्य भोगेन क्षीणपापः शुचिः सन् अत्र पुनर्नरत्वं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ इति टीकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

पापान्येवमनुष्याणां यातनादुःखदानि च ॥ इति श्रुत्वा तु गरुडः पापान्येव विपृच्छति ॥ १ ॥ शास्त्रेषु बहुधा प्रोक्तं नरकप्रदपातकम् ॥ तस्य सारं समुद्धृत्य चतुर्थे प्राह माधवः ॥ २ ॥ कैरिति ॥ १ ॥ अत्र दुःखस्यानंतरं सुखमित्यागमापायित्वं न किंतु पापिनां दुःखभयानंतरं दुःखभयमेव ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ कैर्गच्छंति महामार्गे वैतरण्यापतंतिकैः ॥ कैः पापैर्नरके यांति तन्मे कथय केशव ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सदैवा कर्मनिरताः शुभकर्मपराङ्मुखाः ॥ नरकान्नरके यांति दुःखादुःखं भयाद्भयम् ॥ २ ॥ धर्मराजपुरे यांति त्रिभिर्द्वारैस्तु धार्मिकाः ॥ पापास्तु दक्षिणद्वारमार्गेणैव व्रजंति तत् ॥ ३ ॥ अस्मिन्नेव महादुःखे मार्गे वैतरणी नदी ॥ तत्र ये पापिनो यांति तानहं कथयामि ते ॥ ४ ॥ ब्रह्मघ्नाश्च सुरापाश्च गोघ्ना वावालाघातकाः ॥ स्त्रीघाती गर्भपाती च ये च प्रच्छन्नपापिनः ॥ ५ ॥ ये हरंति गुरोर्द्रव्यं देवद्रव्यं द्विजस्य वा ॥ स्त्रीद्रव्यहारिणो ये च बालद्रव्यहराश्च ये ॥ ६ ॥ ये ऋणं न प्रयच्छंति ये वै न्यासापहारकाः ॥ विश्वासघातका ये च सविषात्रेण मारकाः ॥ ७ ॥ दोषग्राही गुणश्लाघी गुणवत्सु समत्सराः ॥ नीचानुरागिणो मूढाः सत्संगातिपराङ्मुखाः ॥ ८ ॥ तीर्थसज्जनसत्कर्मगुरुदेवविनिन्दकाः ॥ पुराणवेदमीमांसान्यायवेदांतदूषकाः ॥ ९ ॥

तिनिरूपयन् श्रीभगवानुवाच । सदैवेति ॥ २ ॥ तत्पुरं प्रति ॥ ३ ॥ अस्मिन् दक्षिणमार्गे ॥ ४ ॥ ब्रह्मघ्ना इत्यादिपदानां गच्छंति यममार्गे हीत्यष्टमे न संबंधः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दोषानेव गृह्णाति गुणानां श्लाघानं करोति मत्सरास्तदुत्कर्षमसहमानाः नीचेष्वेव अनुरागः स्नेहोयेषाम् ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतावदानंतुभ्यं प्रदास्यामीति प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञाय यथार्थं यथाप्रतिज्ञं हर्षितादुःखितं दृष्ट्वा हर्षिते दुःखदायकाः ॥ दुष्टवाक्यस्य वक्तारो दुष्टचित्ताश्च ये सदा ॥ १० ॥ न शृण्वंति हि तं वाक्यं शास्त्रवार्ता कदापि न ॥ आत्मसंभावितास्तब्धामूढाः पण्डितमानिनः ॥ ११ ॥ एते चान्ये च बहवः पापिष्ठा धर्मवर्जिताः ॥ गच्छंति यममार्गे हिरोदमाना दिवानिशम् ॥ १२ ॥ यमदूतैस्ताड्यमाना यांति वैतरणीं प्रति ॥ तस्यापतंतिये पापास्तानहं कथयामि ते ॥ १३ ॥ मातरं ये वमन्यंते पितरं गुरुमेव च ॥ आचार्यं चापि पूज्यं च तस्यामज्जंति ते नराः ॥ १४ ॥ पतिव्रतां साधुशीलां कुलीनां विनयान्विताम् ॥ स्त्रियं त्यजंति ये द्वेषाद्वैतरण्यापतंतिते ॥ १५ ॥ सतां गुणसहस्रेषु दोषानारोपयंतिये ॥ तेष्ववज्ञां च कुर्वंति वैतरण्यापतंतिते ॥ १६ ॥ ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य यथार्थं न ददाति यः ॥ आहूय नास्ति यो ब्रूयात्तयोर्वासश्च संततम् ॥ १७ ॥ स्वयंदत्तापहर्ता च दानंदत्त्वानुतापकः ॥ परवृत्तिहरश्चैव दाने दत्ते निवारकः ॥ १८ ॥

आगच्छदानं दास्यामीत्याहूय पश्चान्नास्ति तुभ्यं न ददामीति ब्रूयात् ॥ १७ ॥ स्वदत्तस्यापि दानस्य यो हर्ता अनुतापकः वृथैव दत्तमिति पश्चात्तापकरः दुर्वाक्यैर्विप्रस्यैव संतापकरो वा दाने अन्येन दत्ते सति स्वयंदत्तापहर्ता चेत्यादिपदानां वैतरण्यापतंति इत्यनेन संबंधः ॥ १८ ॥

ग० पु०
॥१७॥

यज्ञेषुद्रव्ययज्ञादिषुविघ्नकर्ताहरेःकथायानिवारणकर्ता क्षेत्रमित्युपलक्षणं ग्रामस्यापिपरंपरागतसीमाहर्ता गोचरकर्षकःगावश्चरंतियस्मि
त्रितिगोचरं वनं भाषायांवीडइतिप्रसिद्धंतस्मिन्कृषिकर्ता ॥ १९ ॥ वृषल्यःस्मृतौकथिताः । वेश्यासतीचदासीचकुमारीस्याद्रजस्वला ॥
याचसंग्रहणीभार्यावृषल्यःपंचसंस्मृताः ॥ वेश्याइत्यत्रवंध्येतिपाठःकचित् अन्यत्रयज्ञविनावेदोक्तयज्ञेतुपशुहिंसाविहितैव । तथाचश्रुतिः
यज्ञविध्वंसकश्चैवकथाभंगकरश्चयः ॥ क्षेत्रसीमाहरश्चैवयश्चगोचरकर्षकः ॥ १९ ॥ ब्राह्मणोरसविक्रेताय
दिस्याद्रूपलीपतिः ॥ वेदोक्तयज्ञादन्यत्रस्वात्मार्थपशुमारकः ॥ २० ॥ ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टोमांसभोक्ताचम
द्यपः ॥ उच्छृंखलस्वभावोयः शास्त्राध्ययनवर्जितः ॥ २१ ॥ वेदाक्षरंपठेच्छूद्रःकापिलंयःपयःपिबेत् ॥ धार
येद्रहसूत्रंचभवेद्ब्राह्मणीपतिः ॥ २२ ॥ राजभार्याभिलाषीचपरदारापहारकः ॥ कन्यायांकामुकश्चैवस
तीनांदूषकश्चयः ॥ २३ ॥ एतेचान्येचवहवोनिषिद्धाचरणोत्सुकाः ॥ विहितत्यागिनोमृढावैतरण्यांपतंति
ते ॥ २४ ॥ सर्वमार्गमतिक्रम्ययांतिपापायमालये ॥ पुनर्यमाज्ञयागत्यदूतास्तस्यांक्षिपंतितान् ॥ २५ ॥
“देवायद्यज्ञंतन्वानाअवध्नन्पुरुषंपशुम्” इति । स्मृतिश्च “यज्ञार्थेपशवःसृष्टाःस्वयमेवस्वयंभुवा ॥ अतस्त्वांवातयाम्यत्रतस्माद्यज्ञेवधोऽ
वधः” इति ॥ २० ॥ उच्छृंखलः निरंकुशस्वभावः ॥ २१ ॥ कपिलायागोरिदंकापिलम् ॥ २२ ॥ कामुकः कामाभिलाषीसतीनांपतिव्रता
नांदूषकः बलात् शीलभ्रष्टकरः ॥ २३ ॥ २४ ॥ दूताः पुनः प्रत्यागत्यवैतरण्यांतान्क्षिपंति ॥ २५ ॥

सटी०
अ० ४

॥१७॥

ननु पूर्वनरकेष्वेवकिंनपात्यतेअतआह । येति । धौरेयाणांसर्वनरकेषुमुख्यानामेकविंशतिनरकाणां धुरंयातनाप्रयासंधारयतिइतिधुरंधरा
एकाएवसर्वनरकाणांदुःखप्रदेत्यर्थः । अतो नरकान्विहायपूर्ववैतरण्यांक्षिपंतीतिभावः ॥ २६ ॥ दानाद्युपायंविनैवतस्यांदुःखंभजंतीत्याह ।
कृष्णेति ॥ २७ ॥ कूटसाक्ष्यंवैमिथ्यासाक्ष्यंविदतांमध्येयेमिथ्यावादिनंसंतमयंसत्यंवदतीतिब्रुवन्तिते कूटधर्मोवेदबाह्यधर्मःछलेनवंचना
यावैधुरंधरासर्वधौरेयाणांखगाधिप ॥ अतस्तस्यांप्रक्षिपंतिवैतरण्यांचपापिनः ॥ २८ ॥ कृष्णागौर्यादि
नोदत्तानोर्ध्वदेहक्रियाः कृताः ॥ तस्यांभुक्त्वामहदुःखंयांतिवृक्षंतटोद्भवम् ॥ २९ ॥ कूटसाक्ष्यंप्रदातारः
कूटधर्मपरायणाः ॥ छलेनार्जनसंसक्ताश्चौर्यवृत्त्याचजीविनः ॥ २८ ॥ छेदयंत्यतिवृक्षांश्चवनारामविभं
जकाः ॥ व्रतंतीर्थपरित्यज्यविधवाशीलनाशकाः ॥ २९ ॥ भर्तारंदूषयेन्नारीपरंमनसिधारयेत् ॥ इत्या
द्याः शाल्मलीवृक्षेभुंजतेबहुताडनम् ॥ ३० ॥ ताडनात्पतितान्दूताः क्षिपंतिनरकेषुतान् ॥ पतंतितेषुयेपा
पास्तानहंकथयामिते ॥ ३१ ॥ नास्तिकाभिन्नमर्यादाः कदर्याविषयात्मकाः ॥ दांभिकाश्चकृतघ्नाश्चते
वैनरकगामिनः ॥ ३२ ॥

दिनाअर्जनेधनसंचयेकूटसाक्ष्यादयोवृक्षेताडनं भुंजते इतिवृत्तीयेनसंबंधः ॥ २८ ॥ अतिवृक्षानुच्चतरतरुन्वनंफलप्रधानम् आरामंपुष्प
प्रधानम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नास्तिकाजगत्कर्ताईश्वरोनास्तीतिवादकाः दानादिफलंपरलोकेनास्तीतिवादिनोवाभिन्नादूरीकृतापरं

परागतधर्ममर्यादायैस्तेकदर्यास्तुस्मृताबुक्ताः । “आत्मानं धर्मकृत्यं च पुत्रदारांश्च पीडयेत् । देवतातिथिभृत्याश्च सकदर्य इति स्मृतः । प्रायेणार्थः कदर्याणां सुखाय कदाचन ॥ इह चात्मोपतापायपरत्र नरकाय च” इत्यर्थः विषयेष्वेव आत्मामनोयेषां तेषां भिकामिथ्याचाराः लोकवंच

कूपानां च तडागानां वापीनां देवसद्मनाम् ॥ प्रजागृहाणां भेत्तारस्ते वै नरकगामिनः ॥ ३३ ॥ विमृज्याश्रंतिये दाराञ्छिन्नभृत्यांस्तथा गुरुन् ॥ उत्सृज्य पितृदेवे ज्यांते वै नरकगामिनः ॥ ३४ ॥ शंकुभिः सेतुभिः काष्ठैः पाषाणैः कंटकैस्तथा ॥ ये मार्गमुपरुंधंतिते वै नरकगामिनः ॥ ३५ ॥ शिवं शिवां हरिं सूर्यं गणेशं सद्गुरुं बुधम् ॥ न पूजयंतिये मंदास्ते वै नरकगामिनः ॥ ३६ ॥ आरोप्य दासीं शयने विप्रो गच्छेद्दधोगतिम् ॥ प्रजामुत्पाद्य शूद्रायां ब्राह्मण्या देवहीयते ॥ ३७ ॥ न नमस्कारयोग्यो हि सकदापि द्विजोधमः ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणानां च कलहं गोयुद्धं कलहप्रियाः ॥ न वर्येत्यनुमोदंते ते वै नरकगामिनः ॥ ३९ ॥

नाय तपो जपादौ प्रवृत्ता इति । कृतघ्नाः कृतोपकारनाशकाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ विमृज्येति । द्वेषात् कृपणतया वा दारादीन् परित्यज्य अश्रंतिये एकाकिन एव मिष्टान्नं भुंजंति ये च पितृदेवानां मिज्यां यागमुत्सृज्य वैश्वदेवं अकृत्वा पितृदेवे ज्यामिति पाठे तु पितृदेवानाम् इज्यं हरिमुत्सृज्य तस्मै अनिवेद्य अश्रंतिये ते वै नरकगामिनः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ प्रजासंतानं हीयते च्युतो भवति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

अनन्यशरणाश्रिताः स्त्रियश्च तासां स्वकीयानां वैरेण क्रतुदानं न ददति ये ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ केशोभगस्तं विक्रीणंति ताः व्याभि अनन्यशरणस्त्रीणामृतुकालव्यतिक्रमम् ॥ ये प्रकुर्वन्ति विद्वेषात्ते वै नरकगामिनः ॥ ४० ॥ ये पि गच्छन्ति रागांधानरानारीं रजस्वलाम् ॥ पर्वस्वप्नुदिवा श्राद्धे ते वै नरकगामिनः ॥ ४१ ॥ ये शरीरं मलं वह्नौ प्रक्षिपन्ति जलेपि च ॥ आरामे प्रतिगोष्ठे वा ते वै नरकगामिनः ॥ ४२ ॥ शस्त्राण्ये च कर्तारः शराणां धनुषां तथा ॥ विक्रेतारश्च ये ते पांते वै नरकगामिनः ॥ ४३ ॥ चर्मविक्रयिणो वैश्याः केशविक्रयकास्त्रियः ॥ विषविक्रयिणः सर्वे ते वै नरकगामिनः ॥ ४४ ॥ अनाथं नानु कं पंतिये स तां द्वेषकारकाः ॥ विनापराधं दंडंति ते वै नरकगामिनः ॥ ४५ ॥ आशया समनुप्राप्तान् ब्राह्मणानर्थिनो गृहे ॥ न भोजयन्ति पाके पिते वै नरकगामिनः ॥ ४६ ॥ सर्वभूतेष्वपि विश्वस्तास्तथा तेषु विनिर्दयाः ॥ सर्वभूतेषु जिह्माये ते वै नरकगामिनः ॥ ४७ ॥ नियमान्समुपादाय ये पश्चादजितेन्द्रियाः ॥ विग्लापयन्ति तान् भूयस्ते वै नरकगामिनः ॥ ४८ ॥ अध्यात्मविद्यादातारं नैव मन्यन्ति ये गुरुम् ॥ कथापुराणवक्तारं ते वै नरकगामिनः ॥ ४९ ॥

चारोपजीविन्य इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पाके सत्यपीति शेषः ॥ ४६ ॥ केपि विश्वासं न कुर्वतीत्यविश्वस्ताः जिह्माः कुटिलाः ॥ ४७ ॥ नियमान् संध्यावंदनकृच्छ्रचांद्रायणादीन् समुपादाय प्रतिज्ञया स्वीकृत्य ये अजितेन्द्रिया अदांत मनसस्त्यजन्ति ते ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शीतलाछायायस्मिन्नितिशीतलच्छायंवनंतस्मिन्नितिकटाक्षः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

मित्रद्रोहकरायेचप्रीतिच्छेदकराश्रये ॥ आशाछेदकरायेचतैवैनरकगामिनः ॥ ५० ॥ विवाहंदेवयात्रां
चतीर्थसार्थान्विलुंपति ॥ सवसेन्नरकेघोरेतस्मान्नावर्तनंपुनः ॥ ५१ ॥ अग्निदद्यान्महापापीगृहेग्रामेतथा
वने ॥ सनीतोयमदूतैश्चवह्निकुण्डेषुपच्यते ॥ ५२ ॥ अग्निनादग्धगात्रोसौयदाछायांप्रयाचते ॥ नीयतेच
तदादूतैरसिपत्रवनांतरे ॥ ५३ ॥ खड्गतीक्ष्णैश्चतत्पत्रैर्गात्रच्छेदोयदाभवेत् ॥ तदोचुःशीतलच्छायेसुख
निद्रांकुरुष्वभो ॥ ५४ ॥ पानीयंपातुमिच्छन्वैतृषार्तोयदियाचते ॥ पानार्थंतैलमत्युष्णंतदादूतैः प्रदी
यते ॥ ५५ ॥ पीयतांभुज्यतांपानमन्नमृचुस्तदेतिते ॥ पीतमात्रेणतेनैवदग्धांत्रानिपतंतिते ॥ ५६ ॥ कथं
चित्पुनरुत्थायप्रलपंतिसुदीनवत् ॥ विवशाउच्छ्वसंतश्चतेवकुमपिनाशकन् ॥ ५७ ॥ इत्येवंबहुशस्ताक्षर्य
यातनाः पापिनांस्मृताः ॥ किमेतैर्विस्तरात्प्रोक्तैः सर्वशास्त्रेषुभाषितैः ॥ ५८ ॥ एवंवैक्लिश्यमानास्तेन
रानार्यः सहस्रशः ॥ पच्यंतेनरकेघोरेयावदाभूतसंप्लवम् ॥ ५९ ॥

यावदाभूतसंप्लवंमहाप्रलयपर्यंतंकुलालांग्रिकुण्डेषुवत्पच्यंते ॥ ५९ ॥

ननु “दिनांतेब्रह्मणःप्रोक्तोनाशोलोकत्रयस्यवै ॥ परार्द्धद्वितयांतेपिब्रह्मांडस्यापिसंक्षयः” इतिपुराणवचनात् कथंमहाप्रलयपर्यंतंपापिनांन
रकेनिवासोभवतिब्रह्मणोदिनांतेएवतेषांविनाशः स्यादितिचेत्तत्राह । तस्येति।तेपापिनःपुनरुत्पत्तिसमयेतन्नरकेष्वेवउत्पद्यंतेतस्यपापस्य
अक्षयफलंभुजंतितदुक्तं बृहन्नारदीये । “निर्गुणोपिनिरानंदःसर्वात्मासर्वभावनः॥चराचरात्मकंविश्वंयथापूर्वमकल्पयत् । स्थावराद्याश्चविप्रे

तस्याक्षयफलंभुक्त्वातत्रैवोत्पद्यतेपुनः ॥ यमाज्ञायामर्हीप्राप्यभवंतिस्थावरादयः ॥ ६० ॥ वृक्षगुल्मलता
वल्लीगिरयश्चतृणानिच ॥ स्थावराइतिविख्यातामहामोहसमावृताः ॥ ६१ ॥ कीटाश्चपशवश्चैवपक्षिणश्च
जलेचराः ॥ चतुरशीतिलक्षेषुकथितादेवयोनयः ॥ ६२ ॥ एताः सर्वाः परिभ्रम्यततोयांतिमनुष्यताम् ॥
मानुषेपिश्चपाकेषुजायंतेनरकागताः ॥ तत्रापिपापचिह्नैस्तेभवंतिबहुदुःखिताः ॥ ६३ ॥ गलत्कुष्ठाश्चज
न्मांधामहारोगसमाकुलाः ॥ भवंत्येवंनरानार्यः पापचिह्नोपलक्षिताः ॥ ६४ ॥

द्रायत्रयत्रव्यवस्थिताः॥तस्मात्कृतानांपापानांपुण्यानांचैवसत्तमाः॥अवश्यमेवभोक्तव्यंसर्वथाह्यक्षयफलम् ॥ नाभुक्तंक्षीयतेकर्मकल्पकोटिश
तैरपिइति । स्मृतिश्च।निशांतेपुनरुत्थायप्रलयेयल्लयंगतम्॥ ब्रह्माजगत्रयंसर्वयथापूर्वमकल्पयत्इति।श्रुतिश्च । धातायथापूर्वमकल्पयत्दिवंच
पृथिवींचांतरिक्षमथोस्वरिति।अतःस्वर्गरनकस्थाःस्वस्वस्थानेष्वेवोत्पद्यशुभाशुभकर्मफलमक्षयमेवभुजंतीत्यर्थः ॥६०।६१।६२।६३।६४॥

इतिटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रुत्वाचपापचिह्नानिगलत्कुष्ठादिकानिच ॥ इदानींगरुडस्तानियथापापंविपृच्छति ॥ १ ॥ मनुजैः पातकं कर्मकृतं यत्पूर्वजन्मनि । हरिस्तत्सूचकान्याहपापचिह्नानिपंचमे ॥ २ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पुलिंदोभिष्टः अगम्यास्वगोत्रजा दुश्चर्मजचर्मा गुरुतल्पगः गुरुकुलस्त्रीकामुकः ॥ ४ ॥ अतिरक्तांगः कुष्ठविशेषः श्यावदंतः स्वभावतः कृष्णदंतः शावदंत इति पाठे तु श इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्धारे नरकप्रदपापचिह्नानिरूपणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ गरुड उवाच ॥ येन येन च पापेन यद्यच्चिह्नं प्रजायते ॥ यांयां योनिं च गच्छंति तन्मे कथय केशव ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यैः पापैर्यातियां योनिं पापिनो नरकागताः ॥ येन पापेन यच्चिह्नं जायते ममतच्छृणु ॥ २ ॥ ब्रह्महाक्षरोगी स्याद्गोघ्नः स्यात्कुब्जकोजडः ॥ कन्याघाती भवेत्कुष्ठीत्रयश्चांडालयोनिषु ॥ ३ ॥ स्त्रीघाती गर्भपाती च पुलिंदो रोगवान् भवेत् ॥ अगम्यागमनात्पंडो दुश्चर्मगुरुतल्पगः ॥ ४ ॥ मांसभोक्तातिरक्तांगः श्यावदंतस्तु मद्यपः ॥ अभक्ष्यभक्षको लौल्याद्ब्राह्मणः स्यान्महोदरः ॥ ५ ॥ अदत्त्वा मिष्टमश्नाति स भवेद्गलंगंडवान् ॥ श्राद्धेन्नमशुचि दत्त्वा चित्रकुष्ठी प्रजायते ॥ ६ ॥ गुरोर्गर्वेणावमानादपस्मारी भवेन्नरः ॥ निंदको वेदशास्त्राणां पांडुरोगी भवेद्बुधम् ॥ ७ ॥ वा अतिभूक्षमाभोजने बहुदुःखदादंता यस्येति शावदंतः श्यावदंतैस्तु किंचिद्दुःखानुभवो नास्ति अतः पापचिह्नानामतिदुःखप्रदत्वाच्छावदंत इत्येव युक्तम् । लौल्यादजितेन्द्रियत्वात् महोदरः जलोदररोगी ॥ ५ ॥ ६ ॥ अपस्मारी मृगीरोगी ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ पादेन ताडनात्खंजः पद्मचामाघातात्पंगुः गद्गदस्फुटवक्त्रा तस्यानृतवादस्य श्रोता ॥ ९ ॥ पलविक्रेता मांसविक्रयी ॥ १० ॥ कुनखीनिसर्गतः कुत्सिसनखः कुष्ठिसदृशः ॥ ११ ॥ आसुर्मूषकः धान्यंसतुषान्नम् ॥ १२ ॥ शाकं हत्वा शिखीमयूरः स्यात् हत्वैतस्य सर्वत्रसंकूटसाक्षी भवेन्मूकः काणः स्यात्पंक्तिभेदकः ॥ अनोष्ठः स्याद्विवाहघ्नो जन्मांधः पुस्तकं हरेत् ॥ ८ ॥ गोब्राह्मणपदाघातात्खंजः पंगुश्च जायते ॥ गद्गदो नृतवादी स्यात्तच्छ्रोता बधिरो भवेत् ॥ ९ ॥ गरदः स्याज्जडो नमत्तः खल्वाटोऽग्निप्रदायकः ॥ दुर्भगः पलविक्रेतारोगवान्परमांसभुक् ॥ १० ॥ हीनजातौ प्रजायेतरत्नानामपहारकः ॥ कुनखीस्वर्णहर्ता स्याद्वातुमात्रहरोऽधनः ॥ ११ ॥ अन्नहर्ता भवेदासुःशलभो धान्यहारकः ॥ चातको जलहर्ता स्याद्विपहर्ता च वृश्चिकः ॥ १२ ॥ शाकं पत्रं शिखीहत्वा गंधांश्छुच्छंदरी शुभान् ॥ मधुदंशः पलंगध्रोलवणंच पिपीलिका ॥ १३ ॥ तांबूलफलपुष्पादिहर्ता स्याद्वा नरो वने ॥ उपानत्तृणकार्पासहर्ता स्यान्मेघयोनिषु ॥ १४ ॥ यश्चरौद्रोपजीवी च मार्गं सार्थान्विलुपति ॥ मृगयाव्यसनीयस्तुच्छागः स्याद्वधिकगृहे ॥ १५ ॥ यो मृतो विषपानेन कृष्णसर्पो भवेद्गिरौ ॥ निरंकुशस्वभावः स्यात्कुंजरो निर्जने वने ॥ १६ ॥ वंघः शुभान्मृगमदादीन् गंधान् हत्वा छुच्छंदरी स्यात् भाषायांचामचडेति मधुहत्वा दंशः मधुमक्षिका स्यात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ रौद्रेण हिंसकर्मणा उपजीविकाकर्ता सार्थान्यात्रिकजनसमूहान् ॥ १५ ॥ १६ ॥

विश्वसर्वजातीयप्राणिजाते देवादेवतायस्मिन्तद्विश्वदेवं स्वार्थे तद्धितः वैश्वदेवं नाम कर्म तदकर्तारः सर्वेषां कुलालरजकादीनामप्यन्नं भक्षयन्ति
ते सर्वभक्षाः "गणान्नं गणिकान्नं च भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्" इति निषेधात् सर्वभक्षमपि भक्षयन्तीति वा अशुचि हेयोपादेयपरीक्षामकृत्वा ये भुजन्ति
तेऽपि ॥ १७ ॥ १८ ॥ अयाज्या न याजयितुमनर्हान् पतितयवनादीन् याजयतीति अयाज्ययाचक इति पाठेऽप्ययमेवार्थः बहून् दक्षिणालोभेन
वैश्वदेवमकर्तारः सर्वभक्षाश्च ये द्विजाः ॥ अपरीक्षितभोक्तारो व्याघ्राः स्युर्निर्जने वने ॥ १७ ॥ गायत्री न स्मरे
द्यस्तु योनसंध्यामुपासते ॥ अंतर्दुष्टो बहिः साधुः स भवेद्ब्राह्मणो बकः ॥ १८ ॥ अयाज्ययाजको विप्रः स भवे
द्रामसूकरः ॥ स्वरो वै बहुयाजित्वात्काको निर्मत्रभोजनात् ॥ १९ ॥ पाते विद्यामदाता च बलीवर्दो भवेद्द्विजः ॥
गुरुसेवामकर्ता च शिष्यः स्याद्गोखरः पशुः ॥ २० ॥ गुरुं हुंकृत्य तु कृत्यविप्रं निर्जित्य वा दत्तः ॥ अरण्ये नि
र्जले देशे जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ २१ ॥ प्रतिश्रुतं द्विजेदानमदत्त्वा जंबुको भवेत् ॥ सतामसत्कारकरः फेत्कारोऽग्नि
मुखो भवेत् ॥ २२ ॥ मित्रधुग्गिरिगृध्रः स्यादुलूकः क्रयवंचनात् ॥ वर्णाश्रमपरीवादात्कपोतो जायते वने ॥
॥ २३ ॥ आशालेदकरो यस्तु स्नेहच्छेदकरस्तु यः ॥ यो द्वेषात्स्त्रीपरित्यागी चक्रवाकश्चिरं भवेत् ॥ २४ ॥

याजयतीति बहुयाजीतस्य भावस्तत्त्वं तस्मात् । निर्मत्रममृतोपस्तरणादिमंत्रविना आमंत्रणरहितं वा ॥ १९ ॥ २० ॥ हुंतुं कृत्य गुरुमवज्ञाये
त्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ मित्रधुक् मित्रद्रोही गिरौ गृध्रः क्रये व्यवहारे परीवादाद्भिदनात् ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ भर्त्सते धिक्करोति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अप्राप्तयौवना अजातरजस्का तस्याः संगतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ वृषली व्याख्याता
मातृपितृगुरुद्वेषी भगिनीभ्रातृवैरकृत् ॥ गर्भे योनौ विनष्टः स्याद्यावद्योनि सहस्रशः ॥ २५ ॥ श्वश्रोर्गालिप्र
दानारी नित्यं कलहकारिणी ॥ सा जलौका च यूका स्याद्भर्तारं भर्त्सते च या ॥ २६ ॥ स्वपतिं च परित्यज्य पर
पुंसानुवर्तिनी ॥ वल्गुली गृहगोधा स्याद्भिमुखी वाथ सर्पिणी ॥ २७ ॥ यः स्वगोत्रोपघाती च स्वगोत्रस्त्रीनिषे
वकः ॥ तरक्षुः शल्लको भूत्वा क्रुक्ष्योनिषु जायते ॥ २८ ॥ तामसी गमनात्कामी भवेन्मरुपिशाचकः ॥
अप्राप्तयौवनासंगाद्भवेदजगरो वने ॥ २९ ॥ गुरुदाराभिलाषी च कृकला सो भवेन्नरः ॥ राज्ञी गत्वा भवेद्दुष्टो
मित्रपत्नी च गर्दभः ॥ ३० ॥ गुदगोविडुराहः स्याद्दृषः स्याद्दृषली पतिः ॥ महाकामी भवेद्यस्तु स्यादश्वः काम
लंपटः ॥ ३१ ॥ मृतस्यैकादशाहंतुं भुजानः श्वा विजायते ॥ लभेद्देवलको विप्रो यो निंकुक्कुटसंज्ञकाम् ॥ ३२ ॥
द्रव्यार्थं देवतापूजायः करोति द्विजाधमः ॥ सर्वैर्देवलको नाम हव्यकव्येषु गर्हितः ॥ ३३ ॥

॥ ३१ ॥ एकादशाहम् आ एकादशाहमिति च्छेदः एकादशाहपर्यंतं सूतकान्नमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ देवलकमाह हव्यकव्येषु गर्हितः
पितृदेवकार्येषु भोजयितुमनर्हः ॥ ३३ ॥

महापापिनां योनिमाह त्रिभिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ न्यासस्य स्वगृहे धृतस्य परधनस्यापहरणेन ग्रहणेन ॥ ३७ ॥ प्रसंगाद्ब्रह्मस्वहरणे
दोषमाह । ब्रह्मस्वमिति चतुर्भिः । प्रणयात्कपटस्नेहात् भुक्तं भक्षितम् ब्रह्मस्वं ब्राह्मणधनं आसप्तमंसप्तमपुरुषपर्यंतं कुलं दहति पुण्यलोकैः स

महापातकजान्घोरात्तरकान्प्राप्यदारुणान् ॥ कर्मक्षये प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विह ॥ ३४ ॥ खरोष्ट्रमहि
षीणां हि ब्रह्महायोनिमृच्छति ॥ वृकश्चानशृगालानां सुरापायां तियोनिषु ॥ ३५ ॥ कृमिकीटपतंगत्वं स्वर्ण
स्तेयी समाश्रयात् ॥ तृणगुल्मलतात्वं चक्रमशोगुस्तल्पगः ॥ ३६ ॥ परस्य योषितं हत्वान्यासापहरणेन च ॥
ब्रह्मस्वहरणाच्चैव जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मस्वं प्रणयाद्भुक्तं दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ बलात्कारेण चौर्येण
दहत्याचंद्रतारकम् ॥ ३८ ॥ लोहचूर्णाश्मचूर्णे च विपंचजरयेन्नरः ॥ ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमाञ्जरयिष्य
ति ॥ ३९ ॥ ब्रह्मस्वरसपुष्टानि वाहनानि बलानि च ॥ युद्धकाले विशीर्यन्ते सैकताः सेतवो यथा ॥ ४० ॥ देवद्र
व्योपभोगेन ब्रह्मस्वहरणेन च ॥ कुलान्यकुलतां यांति ब्राह्मणाति क्रमेण च ॥ ४१ ॥

हदग्धं करोति बलाद्भुक्तं सदाचंद्रतारापर्यंतं भाविकुलं दहति वंशोच्छेदं करोतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ कः न कोपीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ विशीर्यन्ते प
लायन्ते ॥ ४० ॥ अकुलतामुच्छेदताम् ॥ ४१ ॥

अतिक्रमं व्याख्यायते । स्वमिति ॥ ४२ ॥ विप्रस्वमाश्रिते वेदवर्जिते कुपात्रे सति अतिक्रमदोषो नास्तीत्यर्थः ज्वलंतदूरे दीप्यमानं भस्मनि
स्वमाश्रितं परित्यज्य वेदशास्त्रपरायणम् ॥ अन्येभ्यो दीयते दानं कथ्यते यमतिक्रमः ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणाति क्र
मो नास्ति विप्रवेदविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ४३ ॥ अतिक्रमे कृते ताक्ष्यं भुक्त्वा
च नरकान् क्रमात् ॥ जन्मांधः सन्दरिद्रः स्यान्न दाता किंतु याचकः ॥ ४४ ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुंधरा
म् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥ ४५ ॥ स्वयमेव च यो दत्त्वा स्वयमेवापककर्षति ॥ स पापी नरकं
यातियावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४६ ॥ दत्त्वा वृत्तिं भूमिदानं यत्नतः परिपालयेत् ॥ न रक्षति हरेद्यस्तु स पंगुः श्वा
भिजायते ॥ ४७ ॥ विप्रस्य वृत्तिकरणे लक्षधेनुफलं भवेत् ॥ विप्रस्य वृत्तिहरणान्मर्कटः श्वाकपि भवेत् ॥ ४८ ॥
एवमादीनि चिह्नानि योनयश्च खगेश्वर ॥ स्वकर्मविहिता लोके दृश्यन्ते त्रिशरीरिणाम् ॥ ४९ ॥ एवं दुष्कर्मक
र्तारो भुक्त्वा निरययातनाम् ॥ जायन्ते पापशेषेण प्रोक्तास्वेतासु योनिषु ॥ ५० ॥

निकटवर्तिनियथा दूरादाहृत्य अग्रावेव हवनमुचितं तथानिकटवर्तिनं मूढं पीरत्यज्यविदेशादानीय पात्रे प्रदेयमिति भावः ॥ ४३ पात्रं प
रित्यज्य कुपात्रदानस्थफलमाह अतीति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अपकर्षति हरति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ उपसंहरति एवमिति ॥ ५० ॥

तिर्यक्शरीरतापशुपक्षिदेहभावंभारवाहनेनचद्रवोयेषांतानि पशुदेहेलभंते ॥ ५१ ॥ वृष्ट्यादिभवदुःखंपक्षिदेहेति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

ततोजन्मसहस्रेषुप्राप्यतिर्यक्छरीरताम् ॥ दुःखानिभारवहनोद्भवादीनिलभंतिते ॥ ५१ ॥ पक्षिदुःखंततोभु
क्त्वावृष्टिशीतातपोद्भवम् ॥ मानुषंलभतेपश्चात्समीभूतेशुभाशुभे ॥ ५२ ॥ स्त्रीपुंसोस्तुप्रसंगेनभूत्वागर्भेक
मादसौ ॥ गर्भादिमरणांतंचप्राप्यदुःखंम्रियेत्पुनः ॥ ५३ ॥ समुत्पत्तिर्विनाशश्चजायतेसर्वदेहिनाम् ॥ एवं
प्रवर्तितंचक्रंभूतग्रामेचतुर्विधे ॥ ५४ ॥ घटीयंत्रयथामर्त्याभ्रमंतिमममायया ॥ भूमौकदाचिन्नरकेकर्म
पाशसमावृताः ॥ ५५ ॥ अदत्तदानाच्चभवेदरिद्रोदरिद्रभावाच्चकरोतिपापम् ॥ पापप्रभावान्नरकेप्रयाति
पुनर्दरिद्रः पुनरेवपापी ॥ ५६ ॥ अवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभम् ॥ नाभुक्तंक्षीयतेकर्मकल्पकोटि
शतैरपि ॥ ५७ ॥ इतिश्रीगरुडपुराणेमारोद्धारेपापचिह्ननिरूपणंनामपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥
कथमुत्पद्यतेमातुर्जठरेनरकागतः ॥ गर्भादिदुःखंयदुक्तेतन्मेकथयकेशव ॥ १ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पातकीनरकंगत्वाजायतेनिर्धने कुले ॥ इतिश्रुत्वातुगरुडस्तजन्मपरि
पृच्छति ॥ १ ॥ प्रोक्तमामुष्मिकंदुःखेषामध्यायपंचकैः ॥ तेषांपष्ठेऽधुनाप्राहजन्मकर्मचकेशवः ॥ २ ॥ कथमिति ॥ १ ॥

प्रसंगेनसंगमेननिरुद्धेगर्भेएवस्थितेसति ॥ २ ॥ यस्मिन्ऋतुमध्येहत्याचतुर्थांशेनअस्तितास्मिन्नेवदिनत्रयेपापिनादेहोत्पत्तिरित्यन्वयः ॥ ३ ॥
ब्रह्मघातिनिमहापातकयुक्तेवास्पृशाएतास्त्रिमालिनदिनांतर्गताश्चांडाल्यादिसमाहिनरकेभ्यआगतानांमातरोभवन्ति एतास्वेवनरकागताउ
त्पद्यंतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ दैवम् ईश्वरस्तदेवनेतृप्रवर्तकंस्यतदैवनेत्रंतेनपूर्वकृतेनकर्मणाजंतुर्जीवः देहस्यप्राप्तयेपुंसः पुरुषस्यरेतसः शुक्र
विष्णुरुवाच ॥ स्त्रीपुंसोस्तुप्रसंगेननिरुद्धेशुक्रशोणिते ॥ यथायंजायतेमर्त्यस्तथावक्ष्याम्यहंतव ॥ २ ॥
ऋतुमध्येहिपापानादेहोत्पत्तिः प्रजायते ॥ इंद्रस्यब्रह्महत्यास्तियस्मिंस्तस्मिन्दिनत्रये ॥ ३ ॥ प्रथमेऽहनि
चांडालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी ॥ तृतीयेरजकीह्येतानरकागतमातरः ॥ ४ ॥ कर्मणादैवनेत्रेणजंतुर्देहोपपत्तये ॥
स्त्रियाःप्रविष्टउदरंपुंसोरेतःकणाश्रयः ॥ ५ ॥ कललंत्वेकरात्रेणपंचरात्रेणबुद्बुदम् ॥ दशाहेनतुर्कर्मधूः पेश्यंडंवा
ततःपरम् ॥ ६ ॥ मासेनतुशिरोद्वाभ्यांवाहंगाद्यंगविग्रहः ॥ नखलोमास्थिचर्माणिर्लिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ॥ ७ ॥
स्यकणोर्विदुस्तस्याश्रयःसन्स्त्रियाउदरंप्रविष्टोभवति । अत्रायंविशेषः । शुक्रशोणितसंयोगात्पिंडोत्पत्तिःप्रजायते । रक्ताधिक्येभवेन्नारीशुक्रा
धिक्येभवेत्पुमान् ॥ समानेद्रव्यसंयोगेतृतीयाप्रकृतिर्भवेत् ॥ विभक्तेरतसिप्रायोभवेद्युग्ममपिकचिदिति ॥ ५ ॥ भूत्वागर्भेकमादिति
पूर्वसूचितक्रमणैवगर्भोत्पत्तिप्रकारमाह । कललमितिचतुर्भिः । कललंशुक्रशोणितंभवति ततोबुद्बुदंवर्तुलंभवति पेशीमांसपिंडाकारं भवति
कर्कधूः बदरीफलं कठिनं भवति अंडं वा योन्यंतरे ॥ ६ ॥ बाहंगाद्यंगानांविग्रहोविभागः लिंगच्छिद्राणिचतेषामुद्भवः ॥ ७ ॥

ग. पु. ॥२४॥

जरायुणागर्भवेष्टनेनवीतः प्रावृतः ॥ ८ ॥ मातुर्जग्धेनभक्षितेनात्रेनपानाद्यैश्चएधमानाधातवोयस्यजंतूनांसंभवोयस्मिन्नसंमतेदुर्गधेगते शेते । तथाचमार्कंडेयपुराणे । नाडीचाप्यायनीनामनाभ्यांतस्यनिबध्यते । स्त्रीणांतथात्रमुषिरेसानिबद्धोपजायते । क्रमंतेभुक्तपीतानिस्त्री णांगभौंदरेतथा । तैराप्यायितदेहोसौजंतुर्वृद्धिमुपैतिवाइति ॥ ९ ॥ कथमुत्पद्यंतइतिप्रश्नोत्तरमुक्त्वा गर्भादिदुःखंयदुक्ते एतस्योत्तरं चतुर्भिर्धातवः सप्तपंचभिः क्षुत्तुदुद्भवः ॥ षड्भिर्जरायुणावीतः कुक्षौभ्राम्यतिदक्षिणे ॥ ८ ॥ मातुर्जग्धान्नपाना द्यैरेधद्वातुरसंमते ॥ शेतेविण्मूत्रयोगेर्तसजंतुर्जंतुसंभवे ॥ ९ ॥ कृमिभिः क्षतसर्वांगः सौकुमार्यात्प्रतिक्ष णम् ॥ मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यैः क्षुधितैर्मुहुः ॥ १० ॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्बणैः ॥ मा तृभुक्तैरुपस्पृष्टः सर्वांगोत्थितवेदनः ॥ उल्बेनसंवृतस्तस्मिन्नंत्रैश्चबहिरावृतः ॥ ११ ॥ आस्तेकृत्वाशिरः कुक्षौभुग्नपृष्ठशिरोधरः ॥ अकल्पः स्वांगचेष्टायांशकुंतइवपंजरे ॥ १२ ॥ तत्रलब्धस्मृतिर्देवात्कर्मजन्मश तोद्भवम् ॥ स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासंशर्मकिंनामविंदते ॥ १३ ॥

माह । तत्रत्यगर्भस्थितैः क्षुधितैः खादद्भिः कृमिभिः सौकुमार्यात्कोमलत्वेन क्षतानिसर्वांगानियस्य ॥ १० ॥ उल्बणैः दुःसहैः सर्वांगे षुउत्थितावेदनायस्य आस्तेइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ११ ॥ उल्बेणजरायुणाभुग्नंक्रंष्टंशिरोधराग्रीवाचयस्य ॥ १२ ॥ देवात्पूर्वकर्मवशा ल्बन्धास्मृतिर्येनसदीर्घदुरंतमनुच्छ्वासंयथाभवतितथातत्रस्थितः सन्सुखंनैवविंदतेइति ॥ १३ ॥

सटी. ०
अ. ६

॥२४॥

नाथमानोयाचमानःउपतप्यमानोवा ऋषिर्देहात्मदर्शीसप्तवध्रयोबंधनभूताधातवोयस्यसः ॥ १४ ॥ सूतिहेतुभिर्वातैर्वेपितः सोदरः समानोदरजन्माविष्टाभूःकृमिरिव ॥ १५ ॥ अत्रातिदुःखितोजीवोमंदविरक्तइवनिर्विद्यस्तौति श्रीपतिमित्याद्यष्टभिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ नाथमानऋषिर्भीतः सप्तवध्रिःकृतांजलिः ॥ स्तुवीततंविह्वयावाचायेनोदरेर्पितः ॥ १४ ॥ आरभ्यसप्तमा न्मासाल्लब्धवो धोऽपिवेपितः ॥ नैकत्रास्तेसूतिवातैर्विष्टाभूरिवसोदरः ॥ १५ ॥ जीवउवाच ॥ श्रीपतिंजगदा धारमशुभक्षयकारकम् ॥ ब्रजामिशरणंविष्णुंशरणागतवत्सलम् ॥ १६ ॥ त्वन्मायामोहितोदेहेतथापुत्रकल त्रके ॥ अहंममाभिमानेनगतोऽहंनथसंसृतिम् ॥ १७ ॥ कृतंपरिजनस्यार्थेमयांकर्मशुभाशुभम् ॥ एकाकी तेनदग्धोऽहंगतास्तेफलभागिनः ॥ १८ ॥ यदियोन्याःप्रमुच्येऽहंतस्मरिष्येपदंतव ॥ तमुपायंकरिष्यामि येनमुक्तिंब्रजाम्यहम् ॥ १९ ॥ विण्मूत्रकूपेपतितोदग्धोहंजठराग्निना ॥ इच्छन्नितोविवसितुंकदानिर्यास्य तेवहिः ॥ २० ॥ येनेदृशंमेविज्ञानंदत्तंदीनदयालुना ॥ तमेवशरणंयामिपुनर्ममास्तुसंसृतिः ॥ २१ ॥

परिजनस्यार्थेकुटुंबपालनाय ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वदुःखंविज्ञापयन्नाह । इतोर्गर्भाद्विवसितुंनिर्गतुमिच्छन् असौकदावहिर्निर्यास्यतेनिष्का स्यते ॥ २० ॥ तत्कृतमुपकारंस्मरन्नाह । येनोति ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ अथवातस्मादत्रैवस्थितोऽपिविगतक्लमः अव्याकुलः सन् कात्रतवसाधनसामग्रीतत्राह तेपदाश्रयः सन्निति ॥ २३ ॥ दशमास्यः दशमासागर्भेव्यतीतायस्येति ऋषिर्जीवः सद्यस्तत्क्षणमेव अवाचीनमवाङ्मुखं सृतिहेतुर्मारुतः प्रसूत्यैजन्मार्थं क्षिपतिनुदति ॥ २४ ॥

नचनिर्गंतुमिच्छामिबहिर्गर्भात्कदाचन ॥ यत्रयातस्यमेपापकर्मणादुर्गतिर्भवेत् ॥ २२ ॥ तस्मादत्रमहदुःखेस्थितोऽपि विगतक्लमः ॥ उद्धरिष्यामिसंसारादात्मानंतेपदाश्रयः ॥ २३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवंकृतमतिर्गर्भेदशमास्यः स्तुवन्नृषिः ॥ सद्यःक्षिपत्यवाचीनं प्रसूत्यैसूतिमारुतः ॥ २४ ॥ तेनावसृष्टः सहसाकृत्वावाक्छिन्नः ॥ विनिष्क्रामतिकृच्छ्रेण निरुच्छ्वासोहतस्मृतिः ॥ २५ ॥ पतितोऽपि विविण्मूत्रे विष्टाभूरिव चेष्टते ॥ रोहयति गते ज्ञाने विपरीतांगतिं गतः ॥ २६ ॥ गर्भे व्याधौ श्मशाने च पुराणे यामतिर्भवेत् ॥ सायदि स्थिरतां यातिको न मुच्येत बंधनात् ॥ २७ ॥ यदा गर्भाद्बहिर्यातिकर्मभोगादनंतरम् ॥ तदैव वैष्णवीमायामोहयत्येव पुरुषम् ॥ २८ ॥ सतदामाययास्पृष्टो न किंचिद्वदतेऽवशः ॥ शैशवादिभवंदुःखं पराधीनतयाश्नुते ॥ २९ ॥

अवसृष्टः अधिक्षितः सन् ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्मशाने मृतानुगमने पुराणे तच्छ्रवणे ॥ २७ ॥ किमिति स्थिरतां न याति इत्यत्राह यदेति ॥ २८ ॥ २९ ॥

गर्भदुःखमुक्त्वा शैशवदुःखमाह । परेति त्रिभिः । परस्य छंदं मनो गतमभिप्रायम् । अविदुषा जनेन पुण्यमाणः पाल्यमानः अनभिप्रेतं प्रतिकूलम् । आपन्नः प्राप्तः सन् स्तन्यार्थं रोदने उदरव्यथां प्रकल्प्य निबरसपानम् उदरव्यथारोदने स्तनपानमित्यादि ॥ ३० ॥ आसन्नोत्थानचेष्टने च अनीशः सन्नरोहयतीत्यनुपंगः ॥ ३१ ॥ आमाकोमलात्वक्यस्य तंगर्भजातं ज्ञानम् ॥ ३२ ॥ शैशवं पंचवर्षाणि पौगंड्यौवनादवाक् तत्र चापरच्छंदं न विदुषा पुण्यमाणो जनेन सः ॥ अनभिप्रेतमापन्नः प्रत्याख्यातुमनीश्वरः ॥ ३० ॥ शायितोऽपि चिपर्यं केजंतुः स्वेदजदूषिते ॥ नेशः कंडूयने गानामासन्नोत्थानचेष्टने ॥ ३१ ॥ तुदंत्यामत्वचं दंशामशकामत्कुणादयः ॥ रुदंतं विगतज्ञानं कृमयः कृमिकं यथा ॥ ३२ ॥ इत्येवं शैशवं भुक्त्वा दुःखं पौगंड्यमेव च ॥ ततो यौवनमासाद्य यातिसंपदमासुरीम् ॥ ३३ ॥ तदा दुर्व्यसनासक्तो नीचसंगपरायणः ॥ शास्त्रसत्पुरुषाणां च द्वेष्टा स्यात्कामलंपटः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तद्भावैरजितेन्द्रियः ॥ प्रलोभितः पतत्यंधेतमस्य ग्रापतंगवत् ॥ ३५ ॥ कुरंगमातंगपतंगभृंगमीनाहताः पंचभिरेव पंच ॥ एकः प्रमादी सकथं न हन्यते यः सेवते पंचभिरेव पंच ॥ ३६ ॥

ध्ययनादिदुःखानि यौवनदुःखमाह । आसुरीदंभोदपोभिमानश्चेत्यादि ॥ ३३ ॥ तदा यौवनसमये ॥ ३४ ॥ कामलंपटतामेवाह । दृष्ट्वेति । देवस्य मममायारूपां तद्भावैस्तस्याः कटाक्षकपटस्नेहवचनादिभिर्भावैः प्रलोभितः सन्नंधेतमसि महामोहे पतति ॥ ३५ ॥ अत्र पंचेन्द्रियप्रधानो नरः पततीति किं वाच्यम् एकैकेन्द्रियासक्त्यैव बहवो नष्टा इत्याह कुरंगेति पंचभिः । शब्दस्पर्शरूपरसगंधैर्मोहिताः कुरंगादयः पंचहता एव

किंचपंचभिः श्रवणादिभिरिन्द्रियैः पंचशब्दादिविषयान् यः एकएवप्रमादाविवेकीसेवते सयुवाकथंनहन्यते अपितुहन्यतएवेत्यर्थः ॥
॥ ३६ ॥ हननमेवनिरूपयति । अलब्धइतिद्वाभ्याम् । नलब्धं अभीप्सितं वाञ्छितंकामिन्यादिमुख्येनसःअज्ञानादविचारात्इदं प्रवृद्धो
मन्युःकोपोयस्येतियदावाञ्छितलाभोनजातः तदाशुचार्पितः शोकेनयुक्तोभवति यदादेहेनसहैववर्धमानेनमन्युनाच ॥ ३७ ॥ आत्मनो
हितायस्वस्यनाशायकामिषु अन्यजारेषुकामिनीनिमित्तविग्रहंविरोधंकरोति तदाकामीयुवावलेनाधिकैर्जारेहन्येतयथाप्रबलैर्गजैर्हीनो
अलब्धाभीप्सितोज्ञानादिद्वमन्युः शुचार्पितः ॥ सहदेहेनमानेनवर्द्धमानेनमन्युना ॥ ३७ ॥ करोतिवि
ग्रहंकामीकामिष्वंतायचात्मनः ॥ बलाधिकैः सहन्येतगजैरन्यैर्गजोयथा ॥ ३८ ॥ एवंयोविषयासत्तया
नरत्वमतिदुर्लभम् ॥ वृथानाशयतेमूढस्तस्मात्पापतरोहिकः ॥ ३९ ॥ जातीशतेषुलभतेभुविमानुषत्वंतत्रा
पिदुर्भलतरंखलुभोद्विजत्वम् ॥ यस्तन्नपालयतिलालयतीन्द्रियाणितस्यामृतंक्षरतिहस्तगतंप्रमादात् ॥ ४० ॥

गजइव ॥ ३८ ॥ योविषयासत्तयावृथैवनरत्वंनाशयतितमनुशोचन्नाह एवमितिद्वाभ्याम् ॥ ३९ ॥ जातीशतेष्विति । पश्चादिजातीनांशतेषु
शतशब्दोत्रआनंत्यवाचकः अनेकजीवजातिष्वित्यर्थः । भुविकर्मभूमौचमानुषत्वंयन्मनुष्यशरीरंलभते तदुर्लभंहिभगवन्नामस्मरणार्हत्वा
त् अहोवतश्चपचोतोगरीयान् यजिह्वाग्रेवर्ततेनामतुभ्यमिति वचनात् ॥ तत्रापिनरदेहेपिद्विजत्वंब्राह्मणत्वंदुर्लभतरम् अतिदुर्लभंखलु अतो
भोगरुड योद्विजस्तत्रतारुण्येपालयतिदेहमितिशेषः । इन्द्रियाणिलालयतिविषयास्वादेनेलंपटानिकरोति तस्यद्विजस्यहस्तगतम् अनायासे

नकरतलेप्राप्तं पानेन अजरामरत्वप्रदमप्यमृतं प्रमादात् पानस्यालस्यात् क्षरति वृथैव निःसरति पतति तथा तपस्तीर्थादिषु समर्थमुक्तिपदं तारु
ण्यं क्षुद्रविषयाभिलाषेण वृथैव भवतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ततस्तारुण्यानंतरं आस्तेवमत्योपन्यस्तमित्यादिना पूर्वोक्तां वृद्धतां प्राप्य पूर्ववत्
यातनादेहमावृत्येत्यादि पूर्वोक्तप्रकारेण ॥ ४१ ॥ एवं षडध्यायोक्तप्रकारेण गतागतैः गतानरके आगता भुवि एतद्रूपैः कर्मणा पाशैर्बद्धान
ततस्तां वृद्धतां प्राप्य महाव्याधिसमाकुलः ॥ मृत्युं प्राप्य महादुःखं नरकं याति पूर्ववत् ॥ ४१ ॥ एवं गतागतैः
कर्मपाशैर्बद्धाश्च पापिनः ॥ कदापि न विरज्यन्ते मम माया विमोहिताः ॥ ४२ ॥ इति ते कथिता ताक्षर्यपापिनां नार
की गतिः ॥ अंत्येष्टिकर्महीनानां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ४३ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्वारे पापिजन्मा
दिदुःखनिरूपणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा तु गरुडः कंपितोऽथ तपत्रवत् ॥ जनानामु
पकारार्थं पुनः प्रच्छक्षे शवम् ॥ १ ॥ गरुड उवाच ॥ कृत्वा पापानि मनुजाः प्रमादाद्बुद्धितोऽपि वा ॥ न यांतियात
नायाम्याः केनोपायेन कथ्यताम् ॥ २ ॥

विरज्यन्ते विरक्तिनलभन्ते अत्र हेतुर्मम माया विमोहिता इति ॥ ४२ ॥ पापगतिमुपसंहरतीति ॥ ४३ ॥ इति टीकायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
गरुडः षडभिरध्यायैः श्रुत्वा पातकयातनाम् ॥ अथ तत्राशकोपायमष्टभिः परिपृच्छति ॥ १ ॥ और्ध्वदेहिकदानेन गतः प्रेतोऽपि सद्गतिम् ॥
इत्याह सप्तमे विष्णुर्बभ्रुवाहनसत्कथाम् ॥ २ ॥ १ ॥ प्रमादादनवधानात् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ पुराणार्थेषु विशेषेण निश्चयो यस्य तमुपायं वद ॥ ४ ॥ मृतस्य पुण्यपापाभ्यां द्विगती तत्र पापगतिः सुनिरूपिता इदानीं पुण्यगतिं
संसारार्णवमग्नानां नराणां दीनचेतसाम् ॥ पापोपहतबुद्धीनां विषयोपहतात्मनाम् ॥ ३ ॥ उद्धारार्थं वदस्वामिन् पु
रणार्थं विनिश्चयम् ॥ उपायं येन मनुजाः सद्गतिं यांति माधव ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ साधुपृष्टं त्वया ताक्ष्यं
मानुषाणां हिताय वै ॥ शृणुष्व अवाहितो भूत्वा सर्वं ते कथयाम्यहम् ॥ ५ ॥ दुर्गतिः कथिता पूर्वमपुत्राणां च पापिना
म् ॥ पुत्रिणां धार्मिकाणां तु न कदाचित् स्वर्गेश्वर ॥ ६ ॥ पुत्रजन्मविरोधः स्याद्यदिकेनापि कर्मणा ॥ तदा कश्चिद्दु
पायेन पुत्रोत्पत्तिं प्रसाधयेत् ॥ ७ ॥ हरिवंशकथां श्रुत्वा शतचंडीविधानतः ॥ भक्त्या श्रीशिवमाराध्य पुत्रमुत्पा
दयेत् सुधीः ॥ ८ ॥ पुत्राप्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ॥ तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयं भुवा ॥ ९ ॥
एकोऽपि पुत्रो धर्मात्मा सर्वं तारयते कुलम् ॥ पुत्रेण लोका अयति श्रुतिरेषा सनातनी ॥ १० ॥ इति वेदैरपि प्रोक्तं
पुत्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ तस्मात्पुत्रमुखं दृष्ट्वा मुच्यते पैतृकादृणात् ॥ ११ ॥

श्रीभगवानुवाच साध्विति यावद्व्रथ समाप्ति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ किंच अपुत्राणामेव दुर्गतिर्भवति न तु पुत्रिणाम् अतः पुत्रमहिमानं निरूप
यति उपायमेवाह हरिवंशेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

लोकान्यमलोकादीन् अत्येत् आतिक्रामति पुत्रादिभिः कृत्वा दिवः स्वर्गस्य प्राप्तिर्भवति ॥ १२ ॥ अत्र विशेषमाह । ब्राह्मोऽदेति । ब्राह्मविवा
हेन ऊढा विवाहिताया पत्नी तस्याः पुत्रो ब्राह्मोऽपुत्रः स तु उत्तुर्ध्वं स्वर्गादिलोकं नयति उन्नयति इत्यत्र संधिरार्पः ब्राह्मस्तु सवर्णायाः सवर्णेन व
रेण सह जायते ॥ विवाहो वेदविधिना ब्राह्म इत्यभिधीयते इति संगृहीतः अविवाहितायाः पुत्रस्तु अधः अधोगतिं नयति ॥ १३ ॥ १४ ॥ सवर्णे
पौत्रस्य स्पर्शनान्मर्त्यो मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ लोकानत्येद्दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ॥ १२ ॥ ब्राह्मोऽढा
पुत्रोन्नयति संगृहीतस्त्वधो नयेत् ॥ एवं ज्ञात्वा खगश्रेष्ठ हीनजाति सुतांस्त्यजेत् ॥ १३ ॥ सवर्णेभ्यः सवर्णा
मुये पुत्रा औरसाः खग ॥ त एव श्राद्धदानेन पितृणां स्वर्गहेतवः ॥ १४ ॥ श्राद्धेन पुत्रदत्तेन स्वर्गातीति किमुच्य
ते ॥ प्रेतोऽपि परदत्तेन गतः स्वर्गमथोऽशृणु ॥ १५ ॥ अत्रैवोदाहरिष्येहमिति हासं पुरातनम् ॥ और्ध्वदेहि
कदानस्य परमाहात्म्यमुच्यते ॥ १६ ॥ पुरात्रेतायुगे ताक्ष्यराजा सीद्धभ्रुवाहनः ॥ महोदये पुरे रम्ये धर्म
निष्ठो महाबलः ॥ १७ ॥ यज्वादानपतिः श्रीमान् ब्रह्मण्यः साधुवत्सलः ॥ शीलाचारगुणोपेतो दयादाक्षिण्य
संयुतः ॥ १८ ॥ पालयामास धर्मेण प्रजाः पुत्रानि वौरसान् ॥ क्षत्रधर्मरतो नित्यं स दंड्यान् दंडयन्नृपः ॥ १९ ॥
भ्यः स्वपतिभ्यः सवर्णा सुस्वस्त्रीषु औरसा इति दत्तक्रीतादिव्यावृत्तिः स्वरित्यव्ययं स्वर्गातीति किंवाच्यं परदत्तेन श्राद्धेनेत्यनुषंगः ॥ १५ ॥
अत्र पुत्रमाहात्म्यप्रस्तावेन श्राद्धमहिमानमिति हासमुखेन प्रस्तौति अत्रेति यावदध्याय समाप्ति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ तेननृपेणदूरात्प्रक्षितेनअतीवसुदृढेनापिबाणेनविद्धएवतुमृतः । एयिवानगतः ॥ २२॥२३ ॥ क्षुत्तृड्भ्यांक्षामः शुष्कः
कंठोयस्य दूरगमनेनश्रमः खेदः आतपेनसंतापस्ताभ्यामूर्च्छितः अस्थःस्थः सरोवरंप्राप्यअश्वेनसहितएवव्यगाहततस्मिन्प्रविष्टः ॥ २४ ॥
सकादाचिन्महाबाहुः ससैन्योमृगयांगतः ॥ वनंविवेशगहनंनानावृक्षसमन्वितम् ॥ २० ॥ नानामृगग
णाकीर्णनानापक्षिनिनादितम् ॥ वनमध्येतदाराराजामृगंदूरादपश्यत ॥ २१ ॥ तेनविद्धोमृगोऽतीवबाणे
नसुदृढेनच ॥ बाणमादायतंतस्यवनेऽदर्शनमेयिवान् ॥ २२ ॥ कक्षेणरुधिरार्द्रेणसराजानुजगामतम् ॥
ततोमृगप्रसंगेनवनमन्यद्विवेशसः ॥ २३ ॥ क्षुत्क्षामकंठोन्मत्तः श्रमसंतापमूर्च्छितः ॥ जलाशयंसमासा
द्यसाश्वएवव्यगाहत ॥ २४ ॥ पपौतदुदकंशीतंपद्मगंधादिवासितम् ॥ ततोऽवतीर्यसलिलाद्विश्रमोवभ्रुवाहनः ॥
॥ २५ ॥ ददर्शन्यग्रोधतरुंशीतच्छायंमनोहरम् ॥ महाविटपविस्तीर्णपक्षिसंघनिनादितम् ॥ २६ ॥ वन
स्यतस्यसर्वस्यमहाकेतुमिवस्थितम् ॥ मूलंतस्यसमासाद्यनिषसादमहीपतिः ॥ २७ ॥ अथप्रेतंददर्शा
सौक्ष्मक्षुत्तृड्भ्यांव्याकुलेंद्रियम् ॥ उत्कचंमलिनंकुब्जंनिर्मासंभीमदर्शनम् ॥ २८ ॥
ततअश्वादवतीर्यतदुदकंपपौसलिलाज्जलपानाद्विश्रमः विगतश्रमोवभूव ॥ २५ ॥ २६ ॥ न्यग्रोधतरुंवटवृक्षंमहाकेतुम् उच्चतर
त्वाद्वनध्वजमिव ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ समुत्सुकमनाः प्रसन्नचित्तः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नानाजनपदाकीर्णमनेकेदशोद्धवैर्जनैः परिपूर्णनाना
रत्नैश्च जातौजातौयदुत्कृष्टतद्रत्नमभिधीयतेइति । स्त्रीगजाश्वादिश्रेष्ठवस्तुभिःपूर्णम् ॥ ३५ ॥ हर्म्यराजगृहंप्रोक्तंप्रासादोयनिनांगृहम् ॥ ते
तंदृष्ट्वाविकृतंघोरंविस्मितोवभ्रुवाहनः ॥ प्रेतोऽपिटृष्टातंघोरामटवीमागतंनृपम् ॥ २९ ॥ समुत्सुकमनाभूत्वा
तस्यांतिकमुपागतः ॥ अब्रवीत्सतदाताक्षर्यप्रेतराजोन्मत्तपंचः ॥ ३० ॥ प्रेतभावोमयात्यक्तः प्राप्तोस्मिप
रमांगतिम् ॥ त्वत्संयोगान्महाबाहोजातोधन्यतरोस्म्यहम् ॥ ३१ ॥ राजोवाच ॥ कृष्णवर्णकरालास्यप्रे
तत्वंघोरदर्शनम् ॥ केनकर्मविपाकेनप्राप्तंतेवह्ममंगलम् ॥ ३२ ॥ प्रेतत्वकारणंतातब्रूहिसर्वमशेषतः ॥ को
सित्वंकेनदानेनप्रेतत्वंतेविनश्यति ॥ ३३ ॥ प्रेतउवाच ॥ कथयामिन्मृपश्रेष्ठसर्वमेवादितस्तव ॥ प्रेतत्वकार
णंश्रुत्वादयांकर्तुंत्वमर्हसि ॥ ३४ ॥ वैदर्शनामनगरंसर्वसंपत्समन्वितम् ॥ नानाजनपदाकीर्णनानारत्नसमा
कुलम् ॥ ३५ ॥ हर्म्यप्रासादशोभाढयंनानाधर्मसमन्वितम् ॥ तत्राहंन्यवसंतातदेवार्चनरतः सदा ॥ ३६ ॥
वैश्योजात्यासुदेवोहंनाम्नाविदितमस्तुते ॥ हव्येनतर्पितादेवाः कव्येनपितरस्तथा ॥ ३७ ॥

पांशोभाभिराढ्ययुक्तंनानाधर्मैः श्रौतस्मार्तैः ॥ ३६ ॥ कोसित्वमितिप्रश्नोत्तरमाह । वैश्यइतिदेवार्थमन्नहव्यंस्यात्पित्रर्थकव्यमेवच ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ननु सुकृतं कथं निष्फलं जातमहो इत्याशंकायामाह । ममेति ॥ ४० ॥ किंच अपुत्रस्य ममैव प्रेतत्वं जातमिति न किंतु षोडश
श्राद्धरहितस्य सपुत्रस्यापि स्यादित्याह यस्येति ॥ ४१ ॥ विपदि रंजकत्वाद्बन्धुरिति हेतोः पुत्राद्यभावे राजापि क्रियां कारयेदिति भावः । तदुक्तं
विविधैर्दानभोगैश्च विप्राः संतर्पिता मया ॥ दीनां धकृपणैभ्यश्च दत्तमन्नमनेकधा ॥ ३८ ॥ तत्सर्वं निष्फलं
राजन्ममदैवा दुपागतम् ॥ यथामे निष्फलं जातं सुकृतं तद्वदामिते ॥ ३९ ॥ ममैव संततिर्नास्ति न सुहृन्नच बांध
वः ॥ न च मित्रं हि मे तादृग्यः कुर्यादौर्ध्वदेहिकम् ॥ ४० ॥ यस्य न स्यान्महाराजश्राद्धं मांसिक षोडशम् ॥
प्रेतत्वं सुस्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ ४१ ॥ त्वमौर्ध्वदेहिकं कृत्वामासुद्धरमहीपते ॥ वर्णानां चैव सर्वे
पां राजा बन्धुरि होच्यते ॥ ४२ ॥ तन्मांतारय राजेंद्रमणिरत्नं ददामिते ॥ यथामे सद्गतिर्भूयात्प्रेतयोनिश्च ग
च्छति ॥ ४३ ॥ तथा कार्यं त्वया वीरमम चेदिच्छसिप्रियम् ॥ क्षुधातृषादिभिर्दुःखैः प्रेतत्वं दुःसहं मम ॥ ४४ ॥
स्वादूदकं फलं चास्ति वने स्मिञ्छीतलं शिवम् ॥ न प्राप्नोमि क्षुधातृषातो न जलं क्वचित् ॥ ४५ ॥

विष्णुपुराणे । उच्छिन्नबन्धुजातीनां कारयेद्वनपतिरिति ॥ ४२ ॥ पूर्वसुकृतप्रभावान्मणिरत्नलाभः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ सर्वयोनिषु आहार
सुखेन दुःखसहिष्णुता भवति मम तु तदलाभाद्दुःखं दुःसहमेवेत्याह स्वादिति ॥ ४५ ॥

केन दानेन ते प्रेतत्वं विनश्यति इति प्रश्नोत्तरमाह । यदीति पंचभिः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सच्छास्त्रश्रवणेन धुंधुकारी विमुक्तः स जनानां धर्मदत्तादीनां
संगाद्ब्रह्मः कलहादयो विमुक्ता इति ॥ ४८ ॥ किंच मम प्रेतत्वं विष्णुपूजयैव यास्यति अतस्तां वक्ष्यामीति । सुवर्णद्वयमिति । पंचगुंजो माषः
यदि मे हि भवेद्राजन्विधिर्नारायणे महान् ॥ तदग्रे वेदमंत्रैश्च क्रिया सर्वौर्ध्वदेहिकी ॥ ४६ ॥ तदानश्यति मे
नूनं प्रेतत्वं नात्र संशयः ॥ वेदामंत्रास्तपो दानं दया सर्वत्र जंतुषु ॥ ४७ ॥ सच्छास्त्रश्रवणं विष्णोः पूजा सज्जन
संगतिः ॥ प्रेतयोनिविनाशाय भवन्तीति मया श्रुतम् ॥ ४८ ॥ अतो वक्ष्यामि ते विष्णुपूजां प्रेतत्वनशिनीम् ॥
सुवर्णद्वयमानीय सुवर्णं न्याय संचितम् ॥ तस्य नारायणस्यैकां प्रतिमां भूपकल्पयेत् ॥ ४९ ॥ पीतवस्त्रयुग
च्छत्रां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ स्नापितां विविधैस्तोयैरधिवास्य यजेत्ततः ॥ ५० ॥ पूर्वतु श्रीधरं तस्या दक्षिणे
मधुसूदनम् ॥ पश्चिमे वामनं देवमुत्तरे च गदाधरम् ॥ ५१ ॥ मध्ये पितामहं चैव तथा देवं महेश्वरम् ॥ पूजयेच्च
विधानेन गंधपुष्पादिभिः पृथक् ॥ ५२ ॥

सुवर्णं षोडशमाषसंख्याकम् तस्य द्वयं द्वात्रिंशन्माषकं सुवर्णं कांचनं तस्य प्रतिमां प्रकल्पयेत् ॥ ४९ ॥ विविधैरनेकतीर्थोद्भवैः अलाभे वा पी
कूपजलैर्वा अधिवास्य सिंहासने स्थाप्य पूजयेत् ॥ ५० ॥ पूजनप्रकारमाह । पूर्वै इत्यादि पंचभिः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ निर्वपेद्वटदद्यात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ सुदृढेनत्यक्तुमयोग्येनअवश्यंकर्तव्येनेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तदेवाह संत
ततःप्रदक्षिणीकृत्यवह्नौसंतर्प्यदेवताः ॥ घृतेनदध्राक्षीरेणविश्वेदेवांश्चतर्पयेत् ॥ ५३ ॥ ततःस्नातोविनी
तात्मायजमानःसमाहितः ॥ नारायणाग्रेविधिवत्स्वांक्रियामौर्ध्वदेहिकीम् ॥ ५४ ॥ आरभेतयथा
शास्त्रंक्रोधलोभविवर्जितः ॥ कुर्याच्छ्राद्धानिसर्वाणिघृषस्योत्सर्जनंतथा ॥ ५५ ॥ ततःपदानिविप्रेभ्यो
दद्याच्चैवत्रयोदश ॥ शय्यादानंप्रदत्त्वाचघटंप्रेतस्यनिर्वपत् ॥ ५६ ॥ राजोवाच ॥ कथंप्रेतघटंकुर्याद्दद्या
त्केनविधानतः ॥ ब्रह्मसर्वानुकंपार्थघटंप्रेतविमुक्तिदम् ॥ ५७ ॥ प्रेतउवाच ॥ साधुपृष्टंमहाराजकथ
यामिनिबोधते ॥ प्रेतत्वंनभवेद्येनदानेनसुदृढेनच ॥ ५८ ॥ दानंप्रेतघटंनामसर्वाशुभविनाशनम् ॥ दुर्ल
भंसर्वलोकानांदुर्गातिक्षयकारकम् ॥ ५९ ॥ संतप्तहाटकमयंतुघटंविधायब्रह्मेशकेशवयुतंसहलोकपालैः ॥
क्षीराज्यपूर्णविवरंप्रणिपत्यभक्त्याविप्रायदेहितवदानशतैःकिमन्यैः ॥ ६० ॥

तहाटकमयंशोधितसुवर्णरचितम् ब्रह्मादियुतंब्रह्मादिभिःस्वपूजार्थस्वस्वस्थानेह्याधिष्ठितेतेषांस्वनितनमोतनामाक्षरैर्युक्तमित्यर्थः दुग्धघृत
पूर्णचकृत्वाअतसीपुष्पसंकाशमितिमंत्रेणप्रणम्यविप्रायदेहीति ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तस्यभूपतेःपदंपदन्यासमनुलक्षिकृत्यसेनाआजगाम ॥ ६४ ॥ ममकृत्यंनविस्मरणीयमितितंप्रार्थ्यअंतधानंगतः ॥ ६५ ॥
ब्रह्मामध्येतथाविष्णुःशंकरःशंकरोऽव्ययः ॥ प्राच्यादिषुचतत्कंठेलोकपालान्क्रमेणतु ॥ ६१ ॥ संपूज्य
विधिवद्राजन्धूपैःकुसुमचंदनैः ॥ ततोदुग्धाज्यसहितंघटंदेयंहिरण्मयम् ॥ ६२ ॥ सर्वदानाधिकंचैतन्महा
पातकनाशनम् ॥ कर्तव्यंश्रद्धयाराजन्प्रेतत्वविनिवृत्तये ॥ ६३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवंसंजल्पतस्तस्य
प्रेतेनसंहकाश्यप ॥ सेनाजगामानुपदंहस्त्यश्वरथसंकुला ॥ ६४ ॥ ततोबलेसमायातेदत्त्वारान्नेमहामणि
म् ॥ नमस्कृत्यपुनःप्रार्थ्यप्रेतोऽदर्शनमेयिवान् ॥ ६५ ॥ तस्माद्वनाद्विनिष्क्रम्यराजापिस्वपुरंययौ ॥ स्व
पुरंचसमासाद्यतत्सर्वंप्रेतभाषितम् ॥ ६६ ॥ चकारविधिवत्पक्षिन्नौर्ध्वदैहिकजंविधिम् ॥ तस्यपुण्यप्रदानेन
प्रेतोमुक्तोदिवंययौ ॥ ६७ ॥ श्राद्धेनपरदत्तेनगतःप्रेतोऽपिसद्गतिम् ॥ किंपुनःपुत्रदत्तेनपितायातीतिचाद्भुत
म् ॥ ६८ ॥ इतिहासमिमंपुण्यंशृणोतिश्रावयेच्चयः ॥ नतौप्रेतत्वमायातःपापाचारयुतावपि ॥ ६९ ॥ इति
श्रीगरुडपुराणसारोद्गारेवभ्रुवाहनप्रेतसंस्कारोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विधिं कृत्वाप्रेतायददौ इतिहासकथनस्याभिप्रायमाह । श्राद्धेनेति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ इतिटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

कर्मणाऽमुष्मिकेनैवसद्वर्तिलभतेनरः ॥ तद्विनानेतिगरुडस्तदेवपरिपृच्छति ॥ १ ॥ अष्टमेनाममाहात्म्यंदानंचातुरकालिकम् ॥ धर्मप्रशंसां
प्रोवाचभगवान्धर्मवत्सलः ॥ २ ॥ आमुष्मिकीं परलोकोपयोगिनीं सर्वांमातुरकृत्यादिकां सत्क्रियाम् ॥ १ ॥ प्रश्नमभिनंद्य धार्मिकार्हं सुकृति
जनोचितकृत्यं श्रीभगवानुवाच । सुकृतीत्यादि ॥ २ ॥ अश्रुतिकर्णे रुद्धे सति अंतःशब्दस्य अश्रवणं च दृष्ट्वा तदेति द्वितीयेन संबंधः ॥ ३ ॥

गरुड उवाच ॥ आमुष्मिकीं क्रियां सर्वां वद सुकृतिनां मम ॥ कर्तव्या सा यथा पुत्रैस्तथा च कथय प्रभो ॥ १ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ साधुष्टुष्टं वया ताक्ष्यमानुषाणां हिताय वै ॥ धार्मिकार्हं च यत्कृत्यं तत्सर्वं कथयामि ते ॥ २ ॥
सुकृतीवार्धके दृष्ट्वा शरीरं व्याधिसंयुतम् ॥ प्रतिकूलान् ग्रहांश्चैव प्राणघोषस्य चाश्रुतिम् ॥ ३ ॥ तदा स्वमरणं
ज्ञात्वानिर्भयः स्यादतंद्रितः ॥ अज्ञातज्ञातपापानां प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ४ ॥ यदा स्यादातुरः कालस्तदा
स्नानं समारभेत् ॥ पूजनं कारयेद्विष्णोः शालग्रामस्वरूपिणः ॥ ५ ॥ अर्चयेद्गंधपुष्पैश्च कुंकुमैस्तुलसीदलैः ॥ धूपै
र्दीपैश्च नैवेद्यैर्बहुभिर्मोदकादिभिः ॥ ६ ॥ दत्त्वा च दक्षिणां विप्रान्नैवेद्या देवभोजयेत् ॥ अष्टाक्षरं जपेन्मंत्रं द्वादशा
क्षरमेव च ॥ ७ ॥ संस्मरेच्छृणुयाच्चैव विष्णोर्नाम शिवस्य च ॥ हरेर्नाम हरेत्पापं नृणां श्रवणगोचरम् ॥ ८ ॥
निर्भयः मृत्युभयशून्यः स्यादपरिहार्यत्वात् अतंद्रितः आतुरकृत्ये निरालस्यः स्याच्चेति ॥ ४ ॥ आतुरकालो तसमयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
अत्र गुरुर्यथा गुरुमन्त्रं शास्त्रेण शिष्या योपदिशति तथैव हरिरपि नाममहिमानं स्वमुखेनाह । संस्मरेदित्यादि विंशद्भिः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ननु अजामिलस्तु बहुपापकृत्कथं धाम अगादिति इमामांशं कां परिहरन्नाह । हरिरिति द्वाभ्याम् ॥ १४ ॥
रोगिणो तिकमासाद्य शोचनीयं न बांधवैः ॥ स्मरणीयं पवित्रं मे नामधेयं मुहुर्मुहुः ॥ ९ ॥ मत्स्यः कूर्मो वराह
श्च नारसिंहश्च वामनः ॥ रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की तथैव च ॥ १० ॥ एतानि दशनामानि स्मर्तव्या
निसदा बुधैः ॥ समीपे रोगिणो ब्रूयुर्बाधवास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ११ ॥ कृष्णेति मंगलं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते ॥
तस्य भस्मी भवंत्याशु महापातककोटयः ॥ १२ ॥ म्रियमाणो हरेर्नाम गृणन् पुत्रोपचारितम् ॥ अजामिलो
प्यगाद्धाम किंपुनः श्रद्धया गृणन् ॥ १३ ॥ हरिर्हरति पापानि दृष्ट्वा चित्तैरपि स्मृतः ॥ अनिच्छयापि संस्पृष्टो द
हत्येव हि पावकः ॥ १४ ॥ हरेर्नामश्च या शक्तिः पापनिर्हरणे द्विज ॥ तावत्कर्तुं समर्थो न पातकं पातकी जनः ॥ १५ ॥
किं करेभ्यो यमः प्राहानयध्वं नास्तिकं जनम् ॥ नैवानयत भो दूता हरिनाम स्मरं नरम् ॥ १६ ॥ अच्युतं केशवं
रामनारायणं कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिम् ॥ श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचंद्रं भजे ॥ १७ ॥

॥ १५ ॥ अत्र नाममाहात्म्यम् “न सांपरायः प्रतिभाति बालं प्रमाद्यंतं वित्तलोभेन मूढम् । अयं लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्वशमापद्य
ते मे” इति श्रुत्युक्तेन यमदूतसंवादेनाह । किं करेभ्य इत्यादि ॥ १६ ॥ हरिनामान्येवाह अच्युतमित्यादि ॥ १७ ॥

येअच्युतादिनामकदंबंस्मरंतितान् अपापान् पुण्यरूपान्दूरतरेणत्यजतेषांसमीपेपिमागच्छेत्यर्थः ॥ १८ ॥ केतर्हिदंडार्थमानेयाइत्य
त्राह । तानितिद्राभ्याम् । असतः दुष्टान् तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोयोमकरंदरूपोरसस्तस्माद्विमुखान् हरिमक्तिरहितानित्यर्थः कीदृ
शात् निष्किंचनैरजसंजुष्टात् । तेषांज्ञापकमाह । निरयवर्त्मनिस्वयमशून्येष्टदेवद्वानृणायैस्तान् ॥ १९ ॥ किंचयद्येषाजिह्वाइत्याद्यन्व
कमलनयनवासुदेवविष्णोधरणिधराच्युतशंखचक्रपाणे ॥ भवशरणमितीरयंतियेवैत्यजभट्टदूरतरेणतान
पापान् ॥ १८ ॥ तानानयध्वमसतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रम् ॥ निष्किंचनैःपरमहंसकु
लैरसज्जैर्जुष्टाद्देहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् ॥ १९ ॥ जिह्वानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितचर
णारविंदम् ॥ कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदापितानानयध्वमसतोक्तविष्णुकृत्यान् ॥ २० ॥ तस्मात्सं
कीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् ॥ महतामपिपक्षाद्रविद्वयैकांतिकनिष्कृतिम् ॥ २१ ॥ प्रायश्चित्तानिची
र्णानिनारायणपराङ्मुखम् ॥ ननिष्पुनंतिदुर्बुद्धिसुराकुंभमिवापगाः ॥ २२ ॥

यः नकृतंविष्णोः कृत्यमाराधनयैस्तानानयध्वमिति ॥ २० ॥ अतोहरिविमुखानेवानयंतिवितियमोदूतानाज्ञापयति तस्माज्जगतोपिमंग
लरूपमहतांबहूनामप्यंहसांपापानामेकांतिकनिष्कृतिपरमप्रायश्चित्तरूपांविद्धि ॥ २१ ॥ किंचचीर्णानिष्कृतान्यपितानिहरिविमुखंनपुनं
तिर्किंतुअभक्तानरकेष्वेवपतंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

तर्हि के न पतंतीत्यतआह । कृष्णनामैवगतंकिल्बिषपापंयेषांतेस्वप्नेपिनयमंपश्यंत्यन्वयः ॥ २३ ॥ मांसास्थिरक्तानिविद्यंतेयस्यांसामां
सास्थिरक्तवती साचासौकायाएववैतरणीचप्रसिद्धापि सा अस्थिवृंदतटादुर्गमामांसशोणितकर्मभावति अतःतत्सादृश्यात्कायापिवैतर
णीएवतस्यांयथायःद्विजेभ्योगांदद्यात् सनपतेत् तथैवास्यापियःअंतसमयेनंदनंदनइतिगांवाणीद्विजेभ्योदन्तेभ्योदद्यात् तवर्गस्यदंतस्था
कृष्णनाम्नाननरकंपश्यंतिगतकिल्बिषाः ॥ यमंचतद्गदांश्चैवस्वप्नेपिनकदाचन ॥ २३ ॥ मांसास्थिरक्त
वत्कायावैतरण्यांपतेन्नरः ॥ योतेदद्याद्विजेभ्यश्चनंदनंदनगामिति ॥ २४ ॥ अतः स्मरेन्महाविष्णोर्नाम
पापौघनाशनम् ॥ गीतासहस्रनामानिपठेद्वाशृणुयादपि ॥ २५ ॥ एकादशीव्रतंगीतागंगांबुतुलसीदलम् ॥
विष्णोःपादांबुनामानिमरणमुक्तिदानिच ॥ २६ ॥ ततःसंकल्पयेदन्नंसघृतंचसकांचनम् ॥ सवत्साधे
नवोदेयाःश्रोत्रियायाद्विजातये ॥ २७ ॥ अंतेजनोयद्ददातिस्वलपंवायदिवाबहु ॥ तदक्षयंभवेत्ताक्ष्यं
यत्पुत्रश्चानुमोदते ॥ २८ ॥

नीयत्वात् सोपिकायोवैतरण्यांनपतेत्किंतुमुक्तोभवतीत्यर्थः तत्रयथाएकाएकस्यदातव्याबहूनांकदाचनइतिनिषेधात् तथात्रापिद्विजे
भ्यश्चेतिचकारःपौनःपुन्यविधानार्थःअतो नंदनंदनइतिवाणींबुवारमावर्तयेदित्यत्राविरोधः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एवंनाममाहात्म्यांनिरूप्यइ
दानीमवश्यदातव्यातुरदानेनपुत्रंप्नोत्साहयति ततइत्यादि ॥ २७ ॥ अनुमोदतेयन्मनसिचितयतिवाचावदतिवातदप्यक्षयंभवेदिति ॥ २८ ॥

ग० पु०
॥३३॥

तदर्थमातुरदानदापनार्थम् ॥ २९ ॥ पूर्वपित्रैवसंचिते आतुरस्यवैधने ॥ ३० ॥ अतिवाहः परलोकगामी तन्मार्गे यतः आतुरदानात् ॥ ३१ ॥

अंतकालेतु सत्पुत्रः सर्वदानानि दापयेत् ॥ यत्तदर्थं सुतो लोके प्रार्थ्यते धर्मकोविदैः ॥ ३२ ॥ भूमिष्ठं पितरं दृष्ट्वा
अर्धोन्मीलितलोचनम् ॥ पुत्रैस्तृष्णानकर्तव्या तद्धने पूर्वसंचिते ॥ ३३ ॥ सतद्ददाति सत्पुत्रो यावज्जीवत्यसौ
चिरम् ॥ अतिवाहस्तु तान्मार्गे दुःखं न लभते यतः ॥ ३४ ॥ आतुरे चोपरागे च द्वयं दानं विशिष्यते ॥ अतो
वश्यं प्रदातव्यं मष्टदानं तिलादिकम् ॥ ३५ ॥ तिला लोहं हिरण्यं च कार्पासो लवणं तथा ॥ सप्तधान्यं क्षितिर्गाव
एकैकं पावनं स्मृतम् ॥ ३६ ॥ एतदष्टमहादानं महापातकनाशनम् ॥ अंतकाले प्रदातव्यं शृणुतस्य च सत्फ
लम् ॥ ३७ ॥ मम स्वेदममुद्धृताः पवित्रास्त्रिविधास्तिलाः ॥ असुरादानवादैत्यास्तृप्यंतितिलदानतः ॥ ३८ ॥
तिलाः श्वेतास्तथा कृष्णा दानेन कपिलास्तिलाः ॥ संहरंति त्रिधा पापं वाङ्मनः कायसंचितम् ॥ ३९ ॥ लोह
दानं च दातव्यं भूमियुक्तेन पाणिना ॥ यमसीमानं चाप्नोति न गच्छेत्तस्य वर्त्मनि ॥ ४० ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अष्टमहादानं फलसहितमाह । ममेति ॥ ३५ ॥ तिलदानात्फलमाह । असुरादितिसार्धेन ॥ ३६ ॥ भूमियुक्तेन भू
म्यां करं धृत्वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥

लोहदानफलमाह । यमदितिसार्द्धं त्रिभिः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ स्वर्णदानफलमाह । शृण्वति चतुर्भिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

कुठारो मुसलो दंडः खड्गश्च छुरिका तथा ॥ शस्त्राण्यमहस्ते च निग्रहे पापकर्मणाम् ॥ ४६ ॥ यमायुधानां स
तुष्टयै दानमेतदुदाहृतम् ॥ तस्माद्द्याल्लोहदानं यमलोके सुखावहम् ॥ ४७ ॥ ऊरणः श्यामसूत्रश्च गुंडा मर्को
प्युदुंबरः ॥ शेषं बलो महादूता लोहदानात्सुखप्रदाः ॥ ४८ ॥ शृणुताक्षर्यं परं गुह्यं दानानां दानमुत्तमम् ॥ दत्ते
न तेन तुष्टयंति भूर्भुवः स्वर्गवासिनः ॥ ४९ ॥ ब्रह्माद्या ऋषयो देवा धर्मराजसभासदाः ॥ स्वर्णदानेन संतुष्टा भ
वंति वरदायकाः ॥ ४९ ॥ तस्माद्देयं स्वर्णदानं प्रेतोद्धरणहेतवे ॥ नयाति यमलोकं स स्वर्गं तितात गच्छति
॥ ४३ ॥ चिरं वसेत्सत्यलोके ततो राजा भवेदिह ॥ रूपवान् धार्मिको वाग्मी श्रीमान् तुलविक्रमः ॥ ४४ ॥
कार्पासस्य तु दानेन दूतेभ्यो न भयं भवेत् ॥ लवणं दीयते यच्च तेन नैव भयं यमात् ॥ ४५ ॥ अयो लवणं कार्पास
तिलकां च न दानतः ॥ चित्तगुप्तादयस्तुष्टाय मस्य पुरवासिनः ॥ ४६ ॥ सप्तधान्यप्रदानेन प्रीतो धर्मध्वजो भ
वेत् ॥ तुष्टा भवंति येन्येऽपि त्रिषु द्वारेष्वधिष्ठिताः ॥ ४७ ॥

लोहादिपंचदानेन तुष्टा भवंतीति शेषः ॥ ४६ ॥ त्रिषु वक्ष्यमाणेषु ॥ ४७ ॥

सटी०
अ० ८

॥३३॥

ग० पु०
॥ ३४ ॥

॥ ४८ ॥ भूमिदानफलमाह । गोचर्मप्रमाणम् । यथा । गोशतंवृषसंयुक्तं यत्रोपविशते भुवि ॥ तद्भूपरिमितं ज्ञेयं गोचर्ममानमुत्तममिति ॥ ४९ ॥
॥ ५० ॥ स्वल्पेन भूमिदानेन तु महापापमपयाति किंच सस्यपूर्णायाः प्रदानेन तु द्रुमुवनं प्रयातीत्याह पृथिवीमिति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अदाने
ब्रीहयोयवगोधूमामुद्रामाषाः प्रियंगवः ॥ चणकाः सप्तमाज्ञेयाः सप्तधान्यमुदाहृतम् ॥ ४८ ॥ गोचर्ममात्रं
वसुधादत्तापात्रे विधानतः ॥ पुनाति ब्रह्महत्यातोदृष्टमेतन्मुनीश्वरैः ॥ ४९ ॥ न व्रतेभ्यो न तीर्थेभ्यो नान्यदा
नाद्विनश्यति ॥ राज्ये कृतं महापापं भूमिदानाद्विलीयते ॥ ५० ॥ पृथिवीं सस्यसंपूर्णायोददाति द्विजातये ॥
सप्रयार्ताद्रिभुवने पूज्यमानः सुरासुरैः ॥ ५१ ॥ अत्यल्पफलदानि स्युरन्यदानानि काश्यप ॥ पृथिवीदानं
जंपुण्यमहन्यहनि वर्द्धते ॥ ५२ ॥ यो भूत्वा भूमिपो भूमिनोददाति द्विजातये ॥ सनाप्नोति कुटीं ग्रामे दरिद्री
स्याद्भवे भवे ॥ ५३ ॥ अदानाद्भूमिदानस्य भूपतित्वाभिमानतः ॥ विवसेन्नरके यावच्छेषो धारयते धराम् ॥
॥ ५४ ॥ तस्माद्भूमिश्चरो भूमिदानमेव प्रदापयेत् ॥ अन्येषां भूमिदानार्थं गोदानं कथितं मया ॥ ५५ ॥

दोषमाह । यद्विद्वद्भ्याम् । कुटीं स्वकीयां पर्णशालामपि नाप्नोति ईदृशो दरिद्री स्यात् ॥ ५३ ॥ तावन्निवसेदिति संबंधः ॥ ५४ ॥ भूमेरपि
गोरूपत्वाद्गोदानमेव ॥ ५५ ॥

सटी०
अ० ८

॥ ३४ ॥

अंतधेनुः अष्टदानोक्तां रुद्रधेनुं श्रीरुद्रस्य मृत्युं जयत्वान्मृत्युदुःखनिवृत्त्यर्थम् ऋणधेनुः ज्ञाताज्ञातऋणविमुक्त्यर्थं मोक्षधेनुः मोक्षार्थम् ॥ ५६ ॥
वैतरणीतरणार्थं पंचमीचेति ॥ ५७ ॥ बालत्वादिपुत्र्यत्पापं कृतं तस्मात्तारयंतीति पूर्वैर्गैव संबंधः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सकृत्सर्वजन्मनि एकवार
मेकापि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ स्वस्थचित्तस्य सावधानस्य तु एकैव गौः आतुरस्य सन्निहितमरणस्य तु गोशतम् अग्रिमक्षणे मरिष्यतीति म्रियमाण
ततो तधेनुर्दातव्या रुद्रधेनुं प्रदापयेत् ॥ ऋणधेनुं ततो दत्त्वामोक्षधेनुं प्रदापयेत् ॥ ५६ ॥ दद्याद्वैतरणीधेनुं विशेष
विधिना खग ॥ तारयंति नरंगावास्त्रिविधा चैव पातकात् ॥ ५७ ॥ बालत्वे यच्च कौमारे यत्पापं यौवने कृतम् ॥
वयःपरिणतौ यच्च यच्च जन्मांतरेष्वपि ॥ ५८ ॥ यन्निशायां तथा प्रातर्यन्मध्याह्नापराह्नयोः ॥ संधयोर्य
त्कृतं पापं कायेन मनसा गिरा ॥ ५९ ॥ दत्त्वा धेनुं सकृद्वापि कपिलां क्षीरसंयुताम् ॥ सोपस्करां सवत्सां च तपो
वृत्तसमन्विते ॥ ६० ॥ ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ उद्धरेदंतकाले सादा तारं पापसंचयात् ॥
॥ ६१ ॥ एका गौः स्वस्थचित्तस्य ह्यातुरस्य च गोशतम् ॥ सहस्रं म्रियमाणस्य दत्तां चित्तविवर्जितम् ॥ ६२ ॥
मृतस्यैतत्पुनर्लक्षं विधिपूतं च तत्समम् ॥ तीर्थपात्रसमोपेतं दानमेकं चलक्षधा ॥ ६३ ॥

स्तस्य तु चित्तविवर्जितं दानानुसंधानरहितं दत्तं गोसहस्रं च ॥ ६२ ॥ मृतस्य मरणानंतरं च गवालक्षम् । एतत्सर्वं समंतुल्यफलदं भवति अतः
स्वस्थावस्थायामेवेदेयमिति भावः । एवमपि एकगोदानमन्यद्वा तीर्थपात्राभ्यां सम्यगुपेतं युक्तं तत्तल्लक्षधा भवतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अपात्रेदानेन तु महती विनष्टिरित्याह । अपात्र इति सार्द्धेन ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पात्राणामपि बहूनामेकानदेयेत्याह । एकेति
 पात्रे दत्तं च यद्दानं तल्लक्षगुणितं भवेत् ॥ दातुः फलमनंतं स्यान्न पात्रस्य प्रतिग्रहः ॥ ६४ ॥ स्वाध्याय होमसं
 युक्तः परपाकविवर्जितः ॥ रत्नपूर्णमपि महीं प्रतिगृह्य न लिप्यते ॥ ६५ ॥ विपशीतापहौमं च वही किंदोष
 भागिनौ ॥ अपात्रे साचगौर्दत्तादातारं न रकं नयेत् ॥ ६६ ॥ कुलैकशतसंयुक्तं गृहीतारं तु पातयेत् ॥ नापा
 त्रे विदुषा देया ह्यात्मनः श्रेय इच्छता ॥ ६७ ॥ एकाह्येकस्य दातव्या बहूनां न कदाचन ॥ सा विक्रीता विभक्ता वा
 दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ६८ ॥ कथिताया मया पूर्वतव वैतरणी नदी ॥ तस्या उद्धरणोपायं गोदानं कथयामि
 ते ॥ ६९ ॥ कृष्णां वा पाटलां वा पिधे नुं कुर्यादलंकृताम् ॥ स्वर्णशृंगीरौप्यसुरीकां स्य पात्रोपदोहिनीम् ॥
 ॥ ७० ॥ कृष्णवस्त्रयुगच्छन्नां कंठघंटा समन्विताम् ॥ कार्पासोपरि संस्थाप्य ताम्रपात्रं सचैलकम् ॥ ७१ ॥
 यमं हैमं न्यसेत्तत्र लोहदंडं समन्वितम् ॥ कां स्य पात्रे घृतं कृत्वा सर्वतस्योपरि न्यसेत् ॥ ७२ ॥ नावमिक्षुम
 र्यां कृत्वा पट्टमूत्रेण वेष्टयेत् ॥ गतं विधाय सजलं कृत्वा तस्मिन्क्षिपेत्तारिम् ॥ ७३ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ दद्याद् वैतरणीं धेनुं विशेषविधिना खग इति पूर्वसूचितविशेषविधिमेवाह कृष्णामिति ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वैतरणीं वितरणं दानं तद्रूपिणमिनां धेनुम् ॥ ७९ ॥ मां प्रतीक्षस्व वैतरण्याः सकाशादुत्तारणार्थं त्वं मा
 तस्योपरि स्थितां कृत्वामूर्यदेहसमुद्भवाम् ॥ धेनुं संकल्पयेत्तत्र यथाशास्त्रविधानतः ॥ ७४ ॥ सालंकाराणि
 वस्त्राणि ब्राह्मणाय प्रकल्पयेत् ॥ पूजां कुर्याद्विधानेन गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ ७५ ॥ पुच्छं संगृह्य धेनोस्तुनाव
 माश्रित्य पादतः ॥ पुरस्कृत्य ततो विप्रमिमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ ७६ ॥ भवसागरमग्नानां शोकतापोर्मिदुःखि
 नाम् ॥ त्राता त्वं हि जगन्नाथ शरणागतवत्सल ॥ ७६ ॥ विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठ मामुद्धर महीसुर ॥ सदक्षिणाम
 यादत्ता तुभ्यं वैतरणी नमः ॥ ७८ ॥ यममार्गे महाघोरे तां नदीं शतयोजनाम् ॥ तर्तुकामो ददाम्येतां तुभ्यं वै
 तरणी नमः ॥ ७९ ॥ धेनुके मां प्रतीक्षस्व यमद्वारमहापथे ॥ उत्तारणार्थं देवेशि वैतरण्यै नमोस्तुते ॥ ८० ॥
 गावो मे चाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ८१ ॥ यालक्ष्मीः सर्वभूता
 नां याचते वै प्रतिष्ठिता ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ ८२ ॥

प्रतीक्षस्व दृष्टिकुरुष्व ॥ ८० ॥ यममार्गे भयभीतस्य वाक्यमिदं गावो मे इति ॥ ८१ ॥ भूतानां नरेन्द्रादीनां देवेन्द्रादिषु प्रतिष्ठिता स्थिता
 यालक्ष्मीः अस्ति सा एव त्वं धेनुरूपेणासि अतो व्यपोहतु दूरीकरोतु ॥ ८२ ॥

ग० पु०
॥३६॥

सर्वमुपस्करम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ व्रतमवश्यं धेनुं दास्यामीति नियमं कुर्यात् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ आवसथेषु गृहेषु ॥ ८७ ॥ अयने विषुवे मकर
कर्कशेषतुलासंक्रांतिदिने युगादिषु अक्षय्यतृतीयादिषु ॥ ८८ ॥ स एव श्रद्धापात्रयोः संयोग एव अतो न्यत्पुण्यकालापेक्षानकर्तव्येत्यर्थः ॥
इति मंत्रैश्च संप्रार्थ्य सांजलिधेनुकां यमम् ॥ सर्वप्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणाय निवेदेयेत् ॥ ८९ ॥ एवं दद्याद्विधा
नेन योगां वैतरणीं खग ॥ सयाति धर्ममार्गेण धर्मराजसभांतरे ॥ ९० ॥ स्वस्थावस्थशरीरे तु वैतरण्याव्रतं
चरेत् ॥ देयाच विदुषा धेनुस्तान् दीतुं मिच्छता ॥ ९१ ॥ सानायाति महामार्गे गोदानेन नदीखग ॥ तस्मा
दवश्यं दातव्यं पुण्यकालेषु सर्वदा ॥ ९२ ॥ गंगादि सर्वतीर्थेषु ब्राह्मणावसथेषु च ॥ चंद्रसूर्योपरागेषु संक्रांतौ
दर्शवासरे ॥ ९३ ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते युगादिषु ॥ अन्येषु पुण्यकालेषु दद्याद्गोदानमुत्तमम् ॥ ९४ ॥
यदैव जायते श्रद्धापात्रं संप्राप्य ते यदा ॥ स एव पुण्यकालः स्याद्यतः संपत्तिरस्थिरा ॥ ९५ ॥ अस्थिराणि श
रीराणि विभवो नैव शाश्वतः ॥ नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंचयः ॥ ९६ ॥ आत्मवित्तानुसारेण तत्र
दानमनंतकम् ॥ देयं विप्राय विदुषे स्वात्मनः श्रेय इच्छता ॥ ९७ ॥
॥ ९८ ॥ इदं धेनुवादिदानं स्वहस्तदत्तं सत् स्वर्गसुखप्रदं भवति अतो वैराग्यमुत्पादयन् स्वहस्तदाने श्रद्धामुत्पादयति । अस्थिराणीत्यादि ॥
॥ ९९ ॥ तत्र पात्रे आत्मवित्तानुसारेण बहुवित्ते सति स्वल्पं न देयमिति भावः ॥ १०० ॥

सटी०
अ० ८

॥३६॥

॥ ९२ ॥ गृहीतदानपाथेयं परलोकभोग्यं येन अन्यथा पाथेयं विना पथि अस्मिँल्लोकमार्गे यथाशक्तः क्लिश्यते तथैवामुत्रापि ॥ ९३ ॥ ९४ ॥
अल्पेनापि हि वित्तेन स्वहस्तेनात्मने कृतम् ॥ तदक्षय्यं भवेद्दानं तत्कालं चोपतिष्ठति ॥ ९५ ॥ गृहीतदानपा
थेयः सुखं याति महाध्वनि ॥ अन्यथा क्लिश्यते जंतुः पाथेयरहितः पथि ॥ ९६ ॥ यानियानि च दानानि दत्ता
नि मुविमानवैः ॥ यमलोकपथे तानि ह्युपतिष्ठन्ति चाग्रतः ॥ ९७ ॥ महापुण्यप्रभावेण मानुषं जन्म लभ्यते ॥ य
स्तत्प्राप्य चरेद्धर्मसयाति परमां गतिम् ॥ ९८ ॥ अविज्ञाय न रोधर्मदुःखमायाति याति च ॥ मनुष्यजन्मसा
फल्यं केवलं धर्मसेवनम् ॥ ९९ ॥ धनपुत्रकलत्रादिशरीरमपि बांधवाः ॥ अनित्यं सर्वमेवेदं तस्माद्धर्मसमा
चरेत् ॥ १०० ॥ तावद्बन्धुः पिता तावद्वा जीवति मानवः ॥ मृतानां मंतरं ज्ञात्वा क्षणात्स्नेहो निवर्तते ॥ १०१ ॥
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरिति विद्वान्मुहुर्मुहुः ॥ जीवन्नपीति संचिंत्य मृतानां कः प्रदास्यति ॥ १०२ ॥ एवं जानन्नि
दं सर्वं स्वहस्तेनैव दीयताम् ॥ अनित्यं जीवितं यस्मात्पश्चात्कोपि न दास्यति ॥ १०३ ॥ मृतं शरीरमुत्सृज्य
काष्ठलोष्टमंक्षितौ ॥ विमुखा बांधवायांति धर्मस्तमनुगच्छति ॥ १०४ ॥
॥ १०५ ॥ अविज्ञाय अज्ञात्वा कृत्वेत्यर्थः ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ जीवन्नप्यात्मैव बंधुः स्वस्य हितकर्ता जीवतामपि नोदत्तं तर्हि मृतानां कः
प्रदास्यति न कोपि दास्यतीत्यर्थः अतएव जानन्निति द्वितीयेन संबन्धः ॥ १०९ ॥ सर्वम् इदं मातुरदानम् ॥ ११० ॥ १११ ॥

ग० पु०
॥३७॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ धनंयावत् आत्मायत्तम् आत्मनः स्वस्य आयत्तम् अधीनं भवति तावदेयं पराधीने जाते किञ्चिन्मम इति व
कुमपिनोत्सहते उत्साहेन व कुमपियोग्यो न भवति तर्हि दातुं योग्यः कुत इत्यर्थः ॥ ७ ॥ निदर्शनमाह । पूर्व इति । धनं च धर्मैकफलमिति धर्मा
गृहादर्थानि वर्तते श्मशानात्सर्वबांधवाः ॥ शुभाशुभं कृतं कर्म गच्छंतमनुगच्छति ॥ २ ॥ शरीरं वह्निना द
ग्धं कृतं कर्म महास्थितम् ॥ पुण्यं वायुदिवा पापं भुंक्ते सर्वत्र मानवः ॥ ३ ॥ न कोपिकस्य चिद्वंधुः संसारे दुःखसा
गरे ॥ आयातिकर्मसंबन्धाद्यातिकर्मक्षये पुनः ॥ ४ ॥ मातृपितृसुतभ्रातृबंधुदारादिसंगमः ॥ प्रपायामिव
जंतूनां नद्यां काष्ठौ धवच्चलः ॥ ५ ॥ कस्य पुत्राश्च पौत्राश्च कस्य भार्या धनं च वा ॥ संसारे नास्तिकः कस्य स्वयं
तस्मात्प्रदीयताम् ॥ ६ ॥ आत्मायत्तं धनं यावत्तावद्विप्रे समर्पयेत् ॥ पराधीने धने जातेन किञ्चिद्वक्तुमुत्सहेत् ॥
॥ ७ ॥ पूर्वजन्म कृताहानादत्र लब्धं धनं बहु ॥ तस्मादेवं परिज्ञाय धर्मार्थं दीयतां धनम् ॥ ८ ॥ धर्मात्संजा
यते र्थश्च धर्मात्कामो भिजायते ॥ धर्म एवापवर्गाय तस्माद्दर्मसमाचरेत् ॥ ९ ॥ श्रद्धया धार्यते धर्मो बहुभि
नार्थराशिभिः ॥ निष्किञ्चना हि मुनयः श्रद्धावंतो दिवंगताः ॥ ११० ॥

र्थमेव दीयताम् ॥ ८ ॥ चतुर्वर्गफलदात्रापि धनमेवेत्याह । धर्मादिति ॥ ९ ॥ श्रद्धापूतधर्म एव सद्गतिप्रदो भवतीत्याह । श्रद्धया इति द्विभ्याम् ॥ ११० ॥

सटी०
अ० ८

॥३७॥

भक्त्योपहतं समर्पितं तत्पुत्रादिप्रयतात्मनः श्रद्धापूतचित्तस्याहमश्रामीति ॥ ११ ॥ स्वहस्तदानं संश्लघ्य पुत्रदत्तं स्तौति तस्मादिति ॥
॥ १२ ॥ देवानां समूहो देवतैर्देवसमूहैरपि ॥ १३ ॥ तेनैव वित्तेन पुत्रादिभिः सह स्वयमपि निष्पापो भवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ पितुर्नि
मित्तमित्यनुवृत्तमेवास्याप्यर्थः गर्भधारणपोषाभ्यां पितुर्माता गरीयसीति हेतोः सहस्रं दयाया भगिनीमूर्तिरिति हेतोर्दशसाहस्रं नद्यासह
पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥ तदहं भक्त्युपहतमश्रामि प्रयतात्मनः ॥ ११ ॥ तस्मादवश्यं दा
तव्यं तदादानं विधानतः ॥ अल्पं वा बहु वेत्ती मां गणनानैव कारयेत् ॥ १२ ॥ धर्मात्मा च स पुत्रो वै देवतैरपि पूज्य
ते ॥ दापयेद्यस्तु दानानि पितरं ह्यातुरं भुवि ॥ १३ ॥ पित्रोर्निमित्तं यद्वित्तं पुत्रैः पात्रे समर्पितम् ॥ आत्मापि पावित
स्तेन पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ॥ १४ ॥ पितुः शतगुणं पुण्यं सहस्रं मातुरेव च ॥ भगिनी दशसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥
॥ १५ ॥ न चैवोपद्रवादातुर्न वानरकयातनाः ॥ मृत्युकालेन च भयं यमदूतसमुद्भवम् ॥ १६ ॥ यदिलोभा
न्नयच्छंति काले ह्यातुरसंज्ञके ॥ मृताः शोचंति ते सर्वे कदर्याः पापिनः खग ॥ १७ ॥

शंदानमिति वचनाच्चेति । सोदरस्यापि समानोदरजन्मत्वादात्मतुल्यत्वम् अतस्तद्वत्तमक्षयं भवति तदक्षयं भवेद्दानं स्वहस्तेनात्मने कृतमि
ति पूर्वोक्तवचनादिति ॥ १५ ॥ दानदातुः पुत्रस्यापि इहतु उपद्रवाभार्यादयो न परत्र न चेत्यादि । अत्रापि तेनैव वित्तेनेति पूर्वस्यैवानुवृत्तिः
॥ १६ ॥ अदत्तदोषमाह । यदीति द्विभ्याम् ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ इति टीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ तुलस्यादिकमाहात्म्यसंन्यासविधिपूर्वकम् ॥ उवाचनवमेध्यायेप्रियमाणविधिहरिः ॥ १ ॥
गरुडः पृच्छति । अग्रिमक्षणे मरिष्यतीति प्रियमाणस्तस्य यत्कृत्यं तद्वद ॥ १ ॥ येन मृतः सद्गतिं याति तं विधिं शृणु ॥ २ ॥ कर्मयोगात् प्रारब्ध
पुत्राः पौत्राः सहभ्रात्राः सगोत्राः सुहृदस्तु ये ॥ ददन्ति नातुरेदानं ब्रह्मघ्नास्तेन संशयः ॥ ११८ ॥ इति श्रीगरुडपुरा
णे सारोद्धारे आतुरदाननिरूपणं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ गरुड उवाच ॥ कथितं भवता सम्यग्दानमातुर
कालिकम् ॥ प्रियमाणस्य यत्कृत्यं तदिदानीं वद प्रभो ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणु ताक्ष्यं प्रवक्ष्यामि
देहत्यागस्य तद्विधिम् ॥ मृतायेन विधानेन सद्गतिं याति मानवाः ॥ २ ॥ कर्मयोगाच्च दादेही मुंचत्यत्र निजं व
पुः ॥ तुलसीसन्निधौ कुर्यान्मण्डलं गोमयेन तु ॥ ३ ॥ तिलांश्चैव विकीर्याथ दर्भांश्चैव विनिःक्षिपेत् ॥ स्थापयेदा
सने शुभ्रेशालिग्रामशिलां तदा ॥ ४ ॥ शालिग्रामशिलायत्र पापदोषभयापहा ॥ तत्सन्निधानमरणान्मुक्ति
र्जतोः सुनिश्चिता ॥ ५ ॥ तुलसीविटपच्छायायत्रास्ति भवतापहा ॥ तत्रैव मरणान्मुक्तिः सर्वदा दानदुर्लभा ॥
॥ ६ ॥ तुलसीविटपस्थानं गृहेयस्यावतिष्ठते ॥ तद्ब्रह्मं तीर्थरूपं हि न यांति यमकिंकराः ॥ ७ ॥

कर्मोदयात् देही जीवः निजम् आत्मत्वेन स्वीकृतं वपुः अत्र यदा त्यजति तदा मण्डलं कुर्यादित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ ननु अपुत्रस्य गतिर्नास्तीति पूर्वोक्तविरोधात् पुत्रहीनः कथं विष्णुपुरं याति स तु दुर्गतिमेव यातीति चेत्तत्राह एते तिलादयो दुर्गति
यांति निवारयन्ति ॥ १० ॥ ननु तिलादीनामीदृशो महिमा कुत इति चेत्तत्राह ममेति ॥ ११ ॥ दर्भा इति कुशोऽस्मिन् तृणजातीनां रोमाण्युद्भिज्ज
तुलसीमंजरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुंचति ॥ यमस्तं नेक्षितुं शक्नोत्युक्तं पापशतैरपि ॥ ८ ॥ तस्यादलं मुखे कृत्वा
तिलदर्भासने मृतः ॥ नरो विष्णुपुरं याति पुत्रहीनोऽप्यसंशयः ॥ ९ ॥ तिलाः पवित्रास्त्रिविधा दर्भाश्च तुलसीह्यपि ॥
नरं निवारयन्त्येते दुर्गतिं यांति मातुरम् ॥ १० ॥ मम स्वेदसमुद्भूता यतस्ते पावनास्तिलाः ॥ असुरादानवादैत्या
विद्रवंति तिलैस्ततः ॥ ११ ॥ दर्भा विभूतिर्मेताक्षर्यममरोमसमुद्भवाः ॥ अतस्तत्स्पर्शनादेव स्वर्गं गच्छन्ति
मानवाः ॥ १२ ॥ कुशमूले स्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्दनः ॥ कुशाग्रेशं करो देवस्त्रयो देवाः कुशे स्थिताः ॥
॥ १३ ॥ अतः कुशावह्निमंत्रतुलसीविप्रधेनवः ॥ नैते निर्माल्यतां यांति क्रियमाणाः पुनः पुनः ॥ १४ ॥ दर्भाः
पिंडेषु निर्माल्या ब्राह्मणाः प्रेतभोजने ॥ मंत्रागौस्तुलसीनीचे चितायां च हुताशनः ॥ १५ ॥

जातीनामुत्पत्तिस्थानानीति भगवद्ब्रचनात् ॥ १२ ॥ कुशस्यापि पावनतामाह । कुशेति ॥ १३ ॥ क्रियमाणाः कर्मणि प्रयुज्यमाना अपि
निर्माल्यताम् अयोग्यतां न यांति ॥ १४ ॥ सामान्यशास्त्राद्विशेषशास्त्रस्य बलवत्तामाह । दर्भा इति । नीचे नीचजातिमुखे मंत्राः गौस्तुलसीच
तद्देहे निर्माल्या अग्राह्याः ॥ १५ ॥

ग० पु०
॥३९॥

प्रासंगिकं परिसमाप्य प्रकृतमनुसरति गोमयेनेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुरार्चनं देवपूजाम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
गोमयेनोपलिप्ते तु दर्भास्तरणसंस्कृते ॥ भूतले ह्यातुरंकुर्यादंतरिक्षं विवर्जयेत् ॥ १६ ॥ ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च
सर्वे देवाहुताशनः ॥ मंडलोपरितिष्ठंति तस्मात्कुर्वीत मंडलम् ॥ १७ ॥ सर्वत्र वसुधापृतालेपो यत्र न विद्यते ॥
यत्र लेपः कृतस्तत्र पुनर्लेपेन शुध्यति ॥ १८ ॥ राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूताः प्रेता यमानुगाः ॥ अलिप्तदेशे
खट्वायामंतरिक्षे विशंति च ॥ १९ ॥ अतोऽग्निहोत्रं श्राद्धं च ब्रह्मभोज्यं सुरार्चनम् ॥ मंडलेन विना भूम्यामातुरं
नैव कारयेत् ॥ २० ॥ लिप्तभूम्यामतः कृत्वा स्वर्णं रत्नं मुखे क्षिपेत् ॥ विष्णोः पादोदकं दद्याच्छालिग्रामस्वरू-
पिणः ॥ २१ ॥ शालिग्रामशिलातोयं यः पिबेद्द्विंदुमात्रकम् ॥ स सर्वपापनिर्मुक्तो वैकुण्ठभुवनं व्रजेत् ॥ २२ ॥
ततो गंगाजलं दद्यान् महापातकनाशनम् ॥ सर्वतीर्थकृतस्नानदानपुण्यफलप्रदम् ॥ २३ ॥ चांद्रायणं च रेव्यस्तु
सहस्रं कायशोधनम् ॥ पिबेद्यश्चैव गंगां भः समौ स्यातामुभावपि ॥ २४ ॥ अग्निं प्राप्य यथा ताक्षर्यं तूलराशिर्वि-
नश्यति ॥ तथा गंगां बुधानेन पातकं भस्मसाद्भवेत् ॥ २५ ॥ यस्तु सूर्यांशुसंतप्तं गंगां च सलिलं पिबेत् ॥ स सर्व-
योनिनिर्मुक्तः प्रयातिसदनं हरेः ॥ २६ ॥

सटी०
अ० ९

॥३९॥

इतरा अन्यानद्यः अवगाहेन स्नानेन गंगा तु दर्शनादिभिरेव पुनाति इति द्वितीयेनान्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ जलपानमहिमा तु किं वर्ण्यते तत्स्मर-
णं चितनादपि मुक्तो भवतीत्याह । गंगेति द्वाभ्याम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनशनं जलात्रपरित्यागः काश्यप याक्षयागतिरि-
नद्यो जलावगाहेन पावयंतीतरा अनान् ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्तथा गंगेति कीर्तनात् ॥ २७ ॥ पुनात्यपु-
ण्यान् पुरुषाञ्छतशोथसहस्रशः ॥ गंगा तस्मात्पिबेत्तस्या जलं संसारतारकम् ॥ २८ ॥ गंगा गंगेति यो ब्रू-
यत्प्राणैः कंठगतैरपि ॥ मृतो विष्णुपुरं याति न पुनर्जायते भुवि ॥ २९ ॥ उत्क्रामद्भिश्च यः प्राणैः पुरुषः
श्रद्धयान्वितः ॥ चिंतयेन्मनसा गंगां सोऽपियाति परांगतिम् ॥ ३० ॥ अतोऽध्यायेन्न मे दृग्गां संस्मरेत्तज्जलं पि-
बेत् ॥ ततो भागवतं किंचिच्छृणुयान्मोक्षदायकम् ॥ ३१ ॥ श्लोकं श्लोकार्धपादं वा यो ते भागवतं पठेत् ॥ न त-
स्य पुनरावृत्तिर्बल्लोकोक्तकदाचन ॥ ३२ ॥ वेदोपनिषदां पाठाच्छिवविष्णुस्तवादिषु ॥ ब्राह्मणक्षत्रिय-
विशां मरणं मुक्तिदायकम् ॥ ३३ ॥ प्राणप्रयाणसमये कुर्यादनशनं खग ॥ दद्यादातुरसंन्यासं विरक्तस्य द्विज-
न्मनः ॥ ३४ ॥

तिहेतोः अनशनं कुर्यादिति । अथातुरसंन्यासं निधारयति । दद्यादितिसार्धेन । अत्र यद्यपि ब्राह्मणाः प्रव्रजंति इति श्रुतेर्मुखजानामयं धर्मोऽयं द्वि-
ष्णोर्लिंगधारणम् ॥ बाहुजा तोरुजातानामयं धर्मो न विद्यते । इति स्मृतिनिषेधात् ब्राह्मणस्यैव प्रव्रज्याननुक्षत्रियादेरित्याहुः तथापि यदहरेव विर-

जेत्तदहरेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुतेस्त्रैवर्णिकसाधारणत्वात् त्रयाणां वर्णानां वेदमधीत्याश्रमाचरणमिति सूत्रकारवचनाच्च मुखजावामयंधर्मोयाद्विष्णोर्लिंगधारणम् ॥ बाहुजातोरुजातानां त्रिदंडनविधीयते । इति दंडविषये निषेधदर्शनाच्च सोपवीतयोर्वेदमधीतयोर्विरक्तयोः क्षत्रियवैश्ययोरपि दंडधारणमंतरेण केवलं प्रेषमंत्रोच्चारणमात्र एवातुरसंन्यासाधिकारः न त्वनुपनीतयोर्गृहाहृदमूढयोरित्याहुः किं वद्विजन्मन इत्युक्तवता श्रीभगवताप्ययमेव पक्षः स्वीकृतः क्षत्रियवैश्ययोरपि द्विजन्मत्वादातुरसंन्यासाधिकारः सूचितः इति प्रतीतः तथापि विरक्तस्यैव किंमर्थं यदि संन्यासोत्तरं प्रारब्धवशात् जीवतोपि पुनर्भोगभुक्त्यावांताशित्वं स्यात् किंतु गृहात्प्रव्रजेदेवेति । यदुक्तं मनुना । आत्मन्यग्नीं समा रोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात् । ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वैश्यो वा प्रव्रजेद्गृहादिति स्मरणाच्चेति । अत्रायं विशेषः ब्राह्मणस्य दंडधारणं कृत्वा क्षत्रियो वैश्यश्च उपशमादिसंन्यासधर्मा

संन्यस्तमितियो ब्रूयात् प्राणैः कंठगतैरपि ॥ मृतो विष्णुपुरं याति न पुनर्जायते भुवि ॥ ३५ ॥

न स्वीकृत्य प्रव्रजेदिति अलं प्रासंगिकेन ॥ ३४ ॥ एतदेव सूचयति संन्यस्तमिति ॐ भूः संन्यस्तं मया ॐ भुवः संन्यस्तं मया ॐ स्वः संन्यस्तं मया ॐ भूर्भुवः स्वः संन्यस्तं मया स्वाहा गायत्री ॐ पुत्रे पणायाश्च वित्ते पणायाश्च लोके पणायाश्च व्युत्थितो हं स्वाहा शिरश्च ॐ अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहेत्यादि प्रेष्यमंत्रानुच्चार्य अहं ब्रह्मास्मीत्यनुभववाक्यार्थविचारणेन ब्रह्मपरो भूयादित्यातुराविधिः । अत्र दंडधारणे तु । दाहस्तिलोदकपिंडदानादिकंच न स्यात्तस्य बहिः संन्यस्तस्य तुरीयाश्रमत्वात् अस्याहं ब्रह्मास्मीत्यंतः संन्यस्तस्य तु पारलौकिकमपि सर्वं वक्ष्यमाणं कर्म कुर्यादिति विशेषः किंच सांप्रदायिकानां तु इदमप्यनभिमतमेव ते तु ब्राह्मणस्यापि दंडधारणं विना तुरसंन्यासो नास्ति क्षत्रियवैश्ययोश्च सर्वथैव

नाधिकार इत्येवं वदतीति ॥ ३५ ॥ एवमुक्तप्रकारेण जातं विधानम् आतुरकृत्यं यस्य तस्य ॥ ३६ ॥ ऊर्ध्वच्छिद्राण्येवाह मुखमिति ॥ ३७ ॥ प्राणोत्क्रमणेन शरीरत्यागप्रकारमाह । अपानादिति । नाभिस्थाने मिलितयोः प्राणापानयोर्यदा विश्लेषो भवति तदा सूक्ष्मीभूत्वा तौ द्वियः सन् एवं जातविधानस्य धार्मिकस्य तदाख्यग ॥ ऊर्ध्वच्छिद्रेण गच्छंति प्राणास्तस्य सुखेन हि ॥ ३६ ॥ मुखंच चक्षुषीनामेकगोद्वाराणिसप्तच ॥ एभ्यः सुकृतिनो यांति योगिनस्तालुरंध्रतः ॥ ३७ ॥ अपानान्मिलितप्राणौ यदा हि भवतः पृथक् ॥ सूक्ष्मीभूत्वा तदा वायुर्विनिष्क्रामति पुत्तलात् ॥ ३८ ॥ शरीरं पतते पश्चान्निर्गते मरुतीश्वरे ॥ कालाहतं पतत्येवं निराधारो यथा द्रुमः ॥ ३९ ॥ निर्विचेष्टं शरीरं तु प्राणैर्मुक्तं जुगुप्सितम् ॥ अस्पृश्यं जायते सद्यो दुर्गंधं सर्वनिंदितम् ॥ ४० ॥ त्रिधा वस्था शरीरस्य किमिविद्भस्मरूपतः ॥ किं गर्वः क्रियते देहे क्षणविध्वंसिभिर्नरैः ॥ ४१ ॥ पृथिव्यां लीयते पृथ्वी आपश्चैव तथाऽप्सु च ॥ तेजस्तेजसिलीयेत स मीरस्तु समीरणे ॥ ४२ ॥

वायुः प्राणः पुत्तलात् शरीरान्निःसरति ॥ ३८ ॥ मरुतीश्वरेशरीराधारभूते प्राणे यथा निराधारो द्रुमः पतति एवं पतते ॥ ३९ ॥ गतप्राणस्य शरीरस्यावस्थामाह । निर्विचेष्टमिति द्वाभ्याम् ॥ ४० ॥ ईदृशे देहे ॥ ४१ ॥ पृथिव्यादीनां स्वस्वरूपे लयमाह । सपादेन ॥ ४२ ॥

ग. पु.
॥४१॥

आत्मातुजायते अस्तिवर्द्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवं भाष्यकारादिभिरुक्तषड्भावविकाररहित एवास्ति ॥ ४३ ॥ ननु पृथिव्यादयस्तु स्वस्वसूक्ष्मस्वरूपे लीना भवन्ति आत्मा च नित्यमुक्तो जगत्साक्षी भवति तर्हि कर्मफलभोक्ता कः इत्याशंकायां जीव एव पुण्यापुण्यवासनानुसारेण शुभाशुभकर्मफलभोक्तास्ति इति व्यावहारिकं जीवस्वरूपं निरूपयन्नाह । सर्व इति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ धार्मिकावल्लभा ये पांते दे आकाशश्च तथाकाशे सर्वव्यापी च शंकरः ॥ नित्यमुक्तो जगत्साक्षी आत्मा देहेष्वजोऽमरः ॥ ४३ ॥ सर्वेन्द्रिययुतो जीवः शब्दादिविषयैर्वृतः ॥ कामरागादिभिर्युक्तः कर्मकोशसमन्वितः ॥ ४४ ॥ पुण्यवासनया युक्तो निर्मितेस्वेन कर्मणा ॥ सप्रविश्य न वेदे हे गृहे दग्धे यथा गृही ॥ ४५ ॥ तदा विमानमादाय किंकिणीजालमालियत् ॥ आयांति देवदूताश्च लसच्चामरशोभिताः ॥ ४६ ॥ धर्मतत्त्वविदः प्राज्ञाः सदा धार्मिकावल्लभाः ॥ तदै नं कृतकृत्यं स्वविमानेन नयन्ति ते ॥ ४७ ॥ सुदिव्यदेहो विरजांबरस्रक् सुवर्णरत्नाभरणैरुपेतः ॥ दानप्रभावात् समहानुभावः प्राप्नोति नाकं सुरपूज्यमानः ॥ ४८ ॥ ॥ इति श्री गरुडपुराणे सारोद्धारे प्रियमाणकृत्यनिरूपणं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

वदूताः कृतमातुरकृत्यं येन तं मे न धार्मिकं स्वः स्वर्गलोके नयन्ति ॥ ४७ ॥ सुष्ठु शोभनो दिव्यस्ते जोमयो देहो यस्य स देवरूपः सन्नाकं स्वर्गादि लोकं तत्क्षणमेव प्राप्नोतीति न हि सुकृतिनां वर्षपर्यन्तं यममार्गं गमनं भवतीति भावः ॥ ४८ ॥ इति टीकायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

सटी.
अ. ९

॥४१॥

स्वर्गगतस्य जीवस्य देहदाहविधिखगः ॥ सत्याविधानं महिमां हरिं च परिपृच्छति ॥ १ ॥ दाहतृतीयदिनयोः पंचकस्य विधितथा ॥ सतीं गाप्रभावं च दशमे प्राहमाधवः ॥ २ ॥ देहेति ॥ १ ॥ और्ध्वदेहिकं लोकांतरोपयोगिकर्म ॥ २ ॥ अंत्येष्टिदाहादिकर्म ॥ ३ ॥ पापानां ॥ गरुड उवाच ॥ देहदाहविधानं च वद सुकृतिनां विभो ॥ सती यदि भवेत्पत्नी तस्याश्च महिमां वद ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु ताक्ष्यं प्रवक्ष्यामि सर्वमेव और्ध्वदेहिकम् ॥ यत्कृत्वा पुत्रपौत्राश्च मुच्यन्ते पैतृकादृणात् ॥ २ ॥ किं दत्तैर्बहुभिर्दानैः पित्रो रंत्येष्टिमाचरेत् ॥ तेनाग्निष्टोमसदृशं पुत्रः फलमवाप्नुयात् ॥ ३ ॥ तदा शोकं परित्यज्य कारयेन्मुंडनं सुतः ॥ समस्तबांधवैर्युक्तः सर्वपापापनुत्तये ॥ ४ ॥ मातापित्रोर्मृतौ येन कारितं मुंडनं न हि ॥ आत्मजः सकथं ज्ञेयः संसारार्णवतारकः ॥ ५ ॥ अतो मुंडनमावश्यं न खकक्षविवर्जितम् ॥ ततः सर्वांधवः स्नात्वा धौतवस्त्राणि धारयेत् ॥ ६ ॥ सद्योजलं समानीय ततस्तं स्नापयेच्छुभम् ॥ मंडयेच्चंदनैः स्रग्भिर्गंगामृत्तिकयाथवा ॥ ७ ॥ नवीनवस्त्रैः संच्छाद्य तदा पिंडं सदाक्षिणम् ॥ नामगोत्रं समुच्चार्य संकल्पेनापसव्यतः ॥ ८ ॥ अपनुतिर्नाशस्तदर्थमिति हेतुरुक्तः ॥ ४ ॥ मृतौ मरणे सति ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्रग्भिः पुष्पमालादिभिर्मंडयेत् शवं भूषयेत् । तदुक्तं विष्णुपुराणे । प्रेतदेहं शुभैः स्नानैः स्नापितं स्रग्विभूषितम् ॥ दग्ध्वा ग्रामाद्बहिः स्नायादिति ॥ ७ ॥ संकल्पेन अमुकगोत्राय अमुकनामेशवाय ब्रह्मदेवत्यस्थानं पिंडोऽयं तवोपतिष्ठतामिति मया दीयते यम् ॥ ८ ॥

एवं हि द्वारिविश्रामे पांथः भूतनाम्नाविष्णुरुद्रदैवत्यं पिंडं दद्यादिति तेन स्थानं पिंडेन तस्य शवस्य अधिष्ठातृदेवता आधारभूता भूमिस्तुष्टा भवेदिति कारणमुक्तम् ॥ ९ ॥ तेन द्वारं पिंडेन भूतकोटिषु भूतानां गणना सुदुर्गता ये दुष्टं अशुचि स्थानं प्राप्तास्ते उपघाताय विघ्नाय न विघ्नोऽत्र सद्गतिमवरुध्य स्वसमानं कारणं तत्कर्तुं नैष प्रभवतीति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेन भूतनाम्ना तस्मै प्रेताय पिंड इत्यनुवर्तते संमार्ज्यं भूमिमभ्युक्ष्य जलेन

मृत्युस्थाने शवो नाम तस्य नाम्ना प्रदापयेत् ॥ तेन भूमिर्भवेत्तुष्टा तदधिष्ठातृदेवता ॥ ९ ॥ द्वारदेशे भवेत्पांथस्तस्य नाम्ना प्रदापयेत् ॥ तेन नैवोपघाताय भूतकोटिषु दुर्गताः ॥ १० ॥ ततः प्रदक्षिणां कृत्वा पूजनीयः स्नुषादिभिः ॥ स्कंधः पुत्रेण दातव्यस्तदान्यैर्बाधवैः सह ॥ ११ ॥ धृत्वा स्कंधे स्वपितरं यः श्मशानाय गच्छति ॥ सोऽश्वमेधफलं पुत्रो लभते च पदे पदे ॥ १२ ॥ नीत्वा स्कंधे स्वपृष्ठे के सदा तातेन लालितः ॥ तदैव तदृणान्मुच्येन्मृतं स्वपितरं वहेत् ॥ १३ ॥ ततोऽर्धमार्गे विश्रामं संमार्ज्याभ्युक्ष्य कारयेत् ॥ संस्नाप्य भूतसंज्ञाय तस्मै तेन प्रदापयेत् ॥ १४ ॥ पिशाचाराक्षसाय क्षाये चान्ये दिक्षु संस्थिताः ॥ तस्य होतव्यदेहस्य नैवा योग्यत्वकारकाः ॥ १५ ॥

संस्नाप्य शवम् ॥ १४ ॥ तस्य प्रेतस्य होतव्यस्य होतुं दग्धुं योग्यस्य देहस्य अयोग्यत्वकारकानां अत्र पिंडदानं विना तन्मांसं भक्षणमयोग्यत्वमयथोच्छिष्टं हविर्हवना योग्यं भवति तद्देहोपीत्यर्थः । अतः पिशाचादयः पिंडं भुक्त्वा तन्मांसं भक्षन् कुर्वतीति कारणमुक्तम् इदमेव चितादौ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ संमार्ज्यं भूमिं संलिप्य गोमयेन वेदिकां लिप्तं भूमिं उल्लिख्य तस्यां दर्भेणोर्ध्वरेखां कृत्वा रेखामध्येऽनामिकां गुष्ठेनोद्धृत्य जलेनाभ्युक्ष्य उपसमाधाय तत्र वह्निं संस्थाप्य ॥ १७ ॥ क्रव्यं मृतकस्य मांसं अतिभक्षतीति क्रव्यादस्तदेव संज्ञानामयस्य तं देवं वह्निं पुष्पादिभिः संपूज्य लोमभ्यः स्वाहा त्वग्भ्यः स्वाहा मांसेभ्यः स्वाहा इत्याद्यनुवाकेन वेदमंत्रेण विधिमनतिक्रम्येति यथाविधि होमं कुर्यात् ॥ १८ ॥ हे कृतो नीत्वा श्मशानेषु स्थापयेदुत्तरामुखम् ॥ तत्र देहस्य दाहार्थं स्थलं संशोधयेद्यथा ॥ १६ ॥ संमार्ज्यं भूमिं संलिप्यो ल्लिख्योद्धृत्य च वेदिकाम् ॥ अभ्युक्ष्योपसमाधाय वह्निं तत्र विधानतः ॥ १७ ॥ पुष्पाक्षतैरथाभ्यर्च्य देवं क्रव्यादसंज्ञकम् ॥ लोमभ्यस्त्वनुवाक्येन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ १८ ॥ त्वं भूतभृज्जगद्योनिस्त्वं भूतपरिपालकः ॥ मृतः सांसारिकस्तस्मादेनं त्वं स्वर्गं तिनय ॥ १९ ॥ इति संप्रार्थयित्वाग्निं चितां तत्रैव कारयेत् ॥ श्रीखंडतुलसीकाष्ठैः पलाशाश्च तथदारुभिः ॥ २० ॥

व्यादेव त्वमेवांते भूतानि पंचभूतात्मकशरीराणि विभर्षिस्वस्मिन्धारयसि इति भूतभृदासि किंच त्वमेव जगतां योनिः कारणं चासि पंचमहाभूततर्गतत्वात् त्वमेव लोकस्य सर्वप्राणिजातस्य शुधासं दीपनेन भुक्तान्नपरिपाकेन परिपालकोसि तस्माद्धेतोः सांसारिकः संसारे भवः मृतश्चायं पुरुषस्तमेनं स्वर्गं तिनय प्रापयेति प्रार्थना ॥ १९ ॥ २० ॥

चितायांमोक्षस्थापनंतत्प्रभृतिकं तदारभ्यसपिंडनात्प्राक्प्रेतत्वंभवति अतश्चितायांशवहस्तेचसपिंडीपर्यंतंचप्रेतनाम्नैवप्रदातव्यंस्थानादि
 पुशवपांथभूतनामभिरिति ॥ २१ ॥ पक्षांतरमाह । केपीति । प्रेतकल्पम् अंत्येष्टिविधानं तद्विदः साधकमप्याहुः अतस्तेनसाधकनाम्ना
 वाकरेणवप्रेतनाम्नेति ॥ २२ ॥ यथादिक्पालादिबलिभिर्हविराहुतियोग्यंभवति तद्रूपंचपिंडैः शवस्याहुतियोग्यतेति अन्यथापंचपिंडदानं
 चितामारोप्यतंप्रेतंपिंडौद्वौतत्रदापयेत् ॥ चितायांशवहस्तेचप्रेतनाम्नाखगेश्वर ॥ चितामोक्षप्रभृतिकंप्रे
 तत्वमुपजायते ॥ २१ ॥ केपितंसाधकंप्राहुःप्रेतकल्पविदोजनाः ॥ चितायांतेननाम्नावाप्रेतनाम्नाऽथवाक
 रे ॥ २२ ॥ इत्येवंपंचभिःपिंडैःशवस्याहुतियोग्यता ॥ अन्यथाचोपघातायपूर्वाक्तास्तेभवन्तिहि ॥ २३ ॥
 प्रेतदत्त्वापंचपिंडान्हुतमादायतंतृणैः ॥ अग्निपुत्रस्तदादद्यान्नभवेत्पंचकंयदि ॥ २४ ॥ पंचकेषुमृतोयस्तु
 नगतिलभतेनरः ॥ दाहस्तत्रनकर्तव्यः कृतेऽन्यमरणंभवेत् ॥ २५ ॥ आदौकृत्वाधनिष्ठार्धमेतन्नक्षत्रपंच
 कम् ॥ रेवत्यंतंनदाहेर्हदाहेचनशुभंभवेत् ॥ २६ ॥

विनातु उपघातायस्वकुलनाशायपूर्वाक्भूतपिशाचादयोभवन्तीति ॥ २३ ॥ पूर्वलोमभ्यःस्वाहेत्यनुवाकेनहुतंतमेवाग्निर्गृणैरादायपुत्रोदद्याद
 ग्निनिराग्निकानाम् । साग्निकानांतुअग्निहोत्रादादायदद्यादितिविशेषः ॥ २४ ॥ यदिपंचकंस्यात्तदादाहो न वासवोत्तरदलादिपंचकेप्रेतदाहवृण
 काष्ठसंग्रहंनकारयेदितिनिषेधात् ॥ २५ ॥ रेवतीअंतेयस्यतदेतत्पंचकंदाहेअर्हयोग्यंन ॥ २६ ॥

दाहेसतिशुभाभावएवाह । गृहेइति ॥ २७ ॥ विधिनातुपंचकेपिदाहःस्यादित्याह । अथेति ॥ २८ ॥ विधिमेवाह । शवोतिमंत्राःसंहितायांज्ञात
 गृहेहानिर्भवेत्तस्यऋक्षेष्वेषुमृतोहियः ॥ पुत्राणांगोत्रिणांचापिकश्चिद्विघ्नः प्रजायते ॥ २७ ॥ अथवाऋ
 क्षमध्येहिदाहःस्याद्विधिपूर्वकः ॥ तद्विधितेप्रवक्ष्यामिसर्वदोषप्रशान्तये ॥ २८ ॥ शवस्यनिकटेताक्ष्यनि
 क्षिपेत्पुत्तलांस्तदा ॥ दर्भमयांश्चचतुरऋक्षमंत्राभिमंत्रितान् ॥ २९ ॥ तप्तहेमप्रकर्तव्यंवहंतिऋक्षनामभिः ॥
 प्रेताजयतामंत्रेणपुनर्होमस्तुसंपुटैः ॥ ३० ॥ ततोदाहःप्रकर्तव्यस्तैश्चपुत्तलकैःसह ॥ सपिंडनदिनेकुर्या
 त्तस्यशांतिविधिसुतः ॥ ३१ ॥ तिलपात्रंहिरण्यंचरूप्यंरत्नंयथाक्रमम् ॥ घृतपूर्णकांस्यपात्रंदद्यादोषप्रशान्तये
 ॥ ३२ ॥ एवंशांतिविधानंतुकृत्वादाहंकरोतियः ॥ नतस्यविघ्नोजायेतप्रेतायांतिपरांगतिम् ॥ ३३ ॥ एवंपंचक
 दाहःस्यात्तद्विनाकवलंदहेत् ॥ सतीयदिभवेत्पत्नीतयासहविनिर्दहेत् ॥ ३४ ॥ पतिव्रतायदानारीभर्तुः
 प्रियहितेरता ॥ इच्छेत्सहैवंगमनंतदास्नानंसमाचरेत् ॥ ३५ ॥

व्याः ॥ २९ ॥ “प्रेताजयतानरुद्रोवः शर्मयच्छतु” इतिमंत्रेणसंपुटैःऋक्षनामभिःहोमः कार्यः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रसंगा
 त्सतीकृत्यंतन्महिमानंचाहः पतिव्रतायेकोनविंशतिभिः ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अपीडनमेवदृष्टातेनस्पष्टयति ॥ दह्यते इति द्वाभ्याम् ॥ ४३ ॥ दिव्यादौ वि
कुंकुमांजनसद्वस्त्रभूषणैर्भूषितांतनुम् ॥ दानंदद्याद्विजातिभ्योबंधुवर्गेभ्यएवच ॥ ३६ ॥ गुरुं नमस्कृत्यत
दानिर्गच्छेन्मंदिराद्वहिः ॥ ततो देवालयंगत्वाभक्त्यातंप्रणमेद्धरिम् ॥ ३७ ॥ समर्प्याभरणंतत्रश्रीफलंप
रिगृह्यच ॥ लज्जां मोहंपरित्यज्यश्मशानभवनं व्रजेत् ॥ ३८ ॥ तत्रसूर्यं नमस्कृत्यपरिक्रम्यचितांतदा ॥
पुष्पशय्यांतदारोहेन्निजांकेस्वापयेत्पतिम् ॥ ३९ ॥ सखिभ्यःश्रीफलंदद्याद्वाहमाज्ञापयेत्ततः ॥ गंगास्ना
नसमंज्ञात्वाशरीरंपरिदाहयेत् ॥ ४० ॥ नदहेद्गर्भिणीनारीशरीरंपतिनासह ॥ जनयित्वाप्रसूतिंचवालंपोष्यस
तीभवेत् ॥ ४१ ॥ नारीभर्तारमासाद्यशरीरंदहते यदि ॥ अग्निर्दहतिगात्राणि नैवात्मानंप्रपीडयेत् ॥ ४२ ॥ दह्यते
ध्मायमानानां धातूनांच यथामलः ॥ तथानारीदहेत्पापं हुताशो ह्यमृतोपमे ॥ ४३ ॥ दिव्यादौ सत्ययुक्तश्च शुद्धो ध
र्मयुतो नरः ॥ यथानदह्यते तप्तलोहपिण्डेन कर्हिचित् ॥ ४४ ॥ तथा सापतिसंयुक्ता दह्यते न कदाचन ॥ अंतरात्मा
त्मना भर्त्रामृतेनैकत्वमागता ॥ ४५ ॥

वादे शपथादौ ॥ ४४ ॥ किंच अंतरात्मा सती जीवः मृतेन देहरूपेण तु मरणं गतेन आत्मना अव्ययात्मस्वरूपेण च भर्त्रा सह एकतां प्राप्ता पुन
नारीशरीरं न प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥

इममेवार्थव्यतिरेकमुखेन द्रढयति । यावदिति । यावत्सती न स्यात्तावत्स्त्रीत्वात् न मुच्यते किंतु सती एव मुच्यते इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ भर्तारमृते जीवति
च सति तद्गता तदनुगता भवेत् ॥ ४७ ॥ महीयते पूज्या भवति ॥ ४८ ॥ भर्तृपरमा भर्तुरपिशोभनरूपा ॥ ४९ ॥ अत्र अस्मिं लोके ॥
यावच्चाग्रौ मृते पत्यौ स्त्रीनात्मानं प्रदाहयेत् ॥ तावन्न मुच्यते सा हि स्त्री शरीरात्कथंचन ॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेन स्वपतिं सेवयेत्सदा ॥ कर्मणामनसा वाचा मृते जीवति तद्गता ॥ ४७ ॥ मृते भर्तारिया नारी समारो
हेद्भुताशनम् ॥ साऽरुंधती समाभूत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ ४८ ॥ तत्र सा भर्तृपरमा स्तूयमाना प्सरोगणैः ॥
रमते पतिना सार्धं यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ ४९ ॥ मातृकंपैतृकंचैव यत्र सा च प्रदीयते ॥ कुलत्रयं पुनात्यत्र भ
र्तारं यानुगच्छति ॥ ५० ॥ तिस्रः कोटयोर्द्व्योऽर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ॥ तावत्कालं वसेत्स्वर्गे पतिना स
ह मोदते ॥ ५१ ॥ विमाने सूर्यसंकाशे क्रीडते रमणेन सा ॥ यावदादित्यचंद्रौ च भर्तृलोके चिरं वसेत् ॥ ५२ ॥
॥ ५० ॥ तिस्रः कोट्य इति । अगणितानि यावत्यः सिकताभूमेस्तावतीरददंस्मगा इति वत् ॥ ५१ ॥ रमणेन सहैकत्वं गतापितेन क्रीड
ते इत्यत्र अद्वैते च स्मितं स्फूर्तितं न स्यादन्योन्यमीक्षणमिति वचनादद्वैतानंदादपि स्नेहानंदे अधिकसुखानुभवात्पृथग्भूत्वारमते इति भावः ।
भर्तृलोके स्वर्गे ॥ ५२ ॥

किंच मुक्तापिलीलाविग्रहं कृत्वा भजतेऽत्र भजनानंदस्याधिक्यं तथात्रापि स्नेहानंदस्याधिकत्वात् रमणाय स्वेच्छयैव विमलकुले जायते न तु कर्मणा इति । अन्यथा सती एव स्त्री शरीरान्मुच्यते नान्या इति पूर्वोक्तवचनविरोधः स्यात् । तं स्वपतिमेवलभते । तदुक्तमावे । अतीव योऽपि प्रकृतेः सुनिश्चला पुमांसमभ्येति भवान्तरेष्वपीति ॥५३॥ अनुत्प्याह । या इति ॥५४॥ प्रासंगिकं पंचकसतीकृत्यं परिसंख्यः प्रस्तुतदाहमेवानुसरति

पुनश्चिरायुः सा भूत्वा जायते विमलकुले ॥ पतिव्रता तु यानारीतमेवलभते पतिम् ॥ ५३ ॥ या क्षणं दाहदुःखेन सुखमेतादृशं त्यजेत् ॥ सामूढाजन्मपर्यंतं दह्यते विरहाग्निना ॥ ५४ ॥ तस्मात्पतिं शिवं ज्ञात्वा सह तेन दहेत्तनुम् ॥ यदि न स्यात्सती ताक्षर्यं तमेवंप्रदहेत्तदा ॥ ५५ ॥ अर्धदग्धेऽथवा पूर्णे स्फोटयेत्तस्य मस्तकम् ॥ गृहस्थानां तु काष्ठे नयतीनां श्रीफलेन च ॥ ५६ ॥ प्राप्तये पितृलोकानां भित्त्वा तद्ब्रह्मरंध्रकम् ॥ आज्याहुतिं ततो दद्यान्मंत्रेणानेन तत्सुतः ॥ ५७ ॥ अकारादभिजातो सित्वदयं जायतां पुनः ॥ असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ज्वलतु पावकः ॥ ५८ ॥

यदीति । तं नरमेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ५५ ॥ स्फोटयेदत्रायमभिप्रायः हठयोगिनस्तु स्वेच्छया ब्रह्मरंध्रं भित्त्वा ब्रह्मलोकं यांति कर्मयोगिनां तु परतो भेदनेन पितृदेवलोका प्राप्तिर्भवति संन्यासिनां तु पूर्वा भित्त्वा पश्चात् गंगायां तदलाभे भूमौ वा निक्षिपेदिति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मंत्रमेवाह । अकारादिति । अकारो वासुदेवः स्यादिति मंत्रकोशः अक्षराणामकारोऽस्मीति श्रीभगवद्रचनाच्च हे पावक त्वं श्रीवासुदेवा ज्ञातोऽसि

वाचां वहेर्मुखं क्षेत्रमिति स्मृत्युक्तेः । किंच त्वत्त्वत्तः सकाशात् अयं जनः स्वर्गाय लोकाय स्वर्गलोकं प्रति गंतुं पुनर्जायते तेजोमयदिव्यशरीरेण उत्पन्नो भवति । किंच असौ अस्य स्थूलदेहः स्वाहा त्वयि हविस्स्तु किंच ज्वालायामेव हविर्हूयते अतस्त्वं ज्वजतु प्रज्वलितो भवेति मंत्रार्थः ५८ ॥ एवमिति । अर्धदग्धेतु मस्तकं स्फोटयेत् पूर्णदग्धे सत्याज्याहुतिं दद्याच्चेति तेन रोदनेन गुर्जराणां कुलव्यवहारपरमेतत् ॥ ५९ ॥ पूर्वस्त्रीभिः

एवमाज्याहुतिं दत्त्वा तिलमिश्रांसमंत्रकाम् ॥ रोदितव्यं ततो गाढं तेन तस्य सुखं भवेत् ॥ ५९ ॥ दाहादनंतरं कार्यं स्त्रीभिः स्नानं ततः सुतैः ॥ तिलोदकं ततो दद्यान्नाम गोत्रोपकल्पितम् ॥ ६० ॥ प्राशयेन्निवपत्राणि मृतकस्य गुणान्वदेत् ॥ स्त्रीजनोग्रे गृहं गच्छेत्पृष्ठतो नरसंचयः ॥ ६१ ॥ गृहे स्नानं पुनः कृत्वा गोत्रासंचप्रदापयेत् ॥ पत्रावल्यांच भुंजीयाद्ब्रह्मन्नैव भक्षयेत् ॥ ६२ ॥ मृतकस्थानमालिप्य दक्षिणाभिमुखं ततः ॥ द्वादशाहकपर्यंतं दीपं कुर्यादहर्निशम् ॥ ६३ ॥ सूर्यस्तमागते ताक्षर्यं शमशाने वा चतुष्पथे ॥ दुग्धं च मृन्मये पात्रे तोयं दद्याद्दिनत्रयम् ॥ ६४ ॥

ततः स्त्रीभ्यः पश्चात्सुतादिभिरिति नाम गोत्राभ्यां उपकल्पितं संकल्पितम् अमुकगोत्राय अमुकप्रेतायेदं तिलोदकं महत्तंतवोपतिष्ठतामिति ॥ ६० ॥ प्राशयेत् चर्वयेत् शोकदिने मिष्टपरिहाराय पूर्वकदुमुखं कुर्यादित्यभिप्रायः गुणान्कीर्तिकरान् यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पुण्यलोके पुगीयते । तावत्कालं वसेत्स्वर्गं पूज्यमानः सुरासुरैरित्यभिप्रायः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ इदं नीरं अत्र स्नाहि अत्रास्मिन्पात्रे मितं स्वल्पं इदं क्षीरं च पिब भुंक्ष्व ॥ ६६ ॥ चतुर्थे दिने । तदुक्तं विष्णुपुराणे । चतुर्थे हि च कर्तव्यं
भस्मास्थिचयनं नृप इति अविरोधतः चतुर्थे दिने पंचकशनिवारादियोगात् ॥ ६७ ॥ संचयनविधानमेवाह । गत्वेत्याद्येकादशभिः ॥ ६८ ॥
अपक्वं मृन्मयं पात्रं क्षीरनीरप्रपूरितम् ॥ काष्ठत्रयगुणैर्वद्धं धृत्वा मंत्रपठेदिमम् ॥ ६९ ॥ इमं शानानलदग्धोसि
परित्यक्तोसि बांधवैः ॥ इदं नीरमिदं क्षीरमत्र स्नाहि इदं पिब ॥ ६६ ॥ चतुर्थे संचयः कार्यः साग्निकैश्चानिरग्नि
कैः ॥ तृतीये हि द्वितीये वा कर्तव्यश्चाविरोधतः ॥ ६७ ॥ गत्वा इमं शानभूमिं च स्नानं कृत्वा शुचिर्भवेत् ॥ उ
र्णासूत्रं वेष्टयित्वा पवित्रीं परिधाय च ॥ ६८ ॥ दद्यात् इमं शानवासिभ्यस्ततो माषबलिं सुतः ॥ यमाय त्वेति
मंत्रेण तिस्रः कुर्यात्परिक्रमाः ॥ ६९ ॥ ततो दुग्धेन चाभ्युक्ष्य चितास्थानं खगेश्वर ॥ जलेन सेचयेत्पश्चादुद्धरेदस्थि
वृंदकम् ॥ ७० ॥ कृत्वा पलाशपत्रेषु क्षालयेद्दुग्धवारिभिः ॥ संस्थाप्य मृन्मये पात्रे श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ ७१ ॥
त्रिकोणं स्थंडिलं कृत्वा गोमयेनोपलेपितम् ॥ दक्षिणाभिमुखो दिक्षु दद्यात्पिंडत्रयं त्रिषु ॥ ७२ ॥ पुंजीकृत्य चि
ताभस्म तत्र धृत्वा त्रिपादुकाम् ॥ स्थापयेत्तत्र सजलमनाच्छाद्य मुखं घटम् ॥ ७३ ॥
परिक्रमावामावर्तेन कुर्यात् ॥ ६९ ॥ अभ्युक्ष्य पूर्वतु किंचिद्दुग्धेन संप्रोक्ष्य उद्धरेत् चितास्थानां त्रिष्कासयेत् ॥ ७० ॥ उपलेपितं तत्स्थलमेव
स्थंडिलं भवति तत्रिकोणं कृत्वा तत्र त्रिषु दक्षिणपश्चिमोत्तरासु दिक्षु ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ गते पिंडादाहस्यार्तिर्नश्यति मलिनषोडशस्यांगभूतो भवति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ गंगायाम् अस्थिपतनस्य महिमा
ततस्तंडुलपाकेन दधिघृतसमन्वितम् ॥ बलिंप्रेताय सजलं दद्यान्मिष्टं यथाविधि ॥ ७४ ॥ पदानि दशपंचैव
चोत्तरस्यां दिशि ब्रजेत् ॥ गते विधाय तत्रास्थिपात्रं संस्थापयेत्खग ॥ ७५ ॥ तस्योपरिततो दद्यात्पिंडं दाहा
र्तिनाशकम् ॥ गतां दुद्धृत्य तत्पात्रं नीत्वा गच्छेज्जलाशयम् ॥ ७६ ॥ तत्र प्रक्षालयेद्दुग्धजलादस्थिपुनः पुनः ॥
चर्चयेच्चंदनेनाथकुंकुमेन विशेषतः ॥ ७७ ॥ धृत्वा संपुटकेतानि कृत्वा च हृदि मस्तके ॥ परिक्रम्य नमस्कृत्य
गंगामध्ये विनिक्षिपेत् ॥ ७८ ॥ अंतर्दशाहं यस्यास्थि गंगातोये निमज्जति ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोका
त्कदाचन ॥ ७९ ॥ यावदस्थि मनुष्यस्य गंगातोयेषु तिष्ठति ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ८० ॥
गंगाजलोर्मिं संस्पृश्य मृतकं पवनो यदा ॥ स्पृशते पातकं तस्य सद्य एव विनश्यति ॥ ८१ ॥ आराध्य तपसो ग्रेण
गंगां देवीं भगीरथः ॥ उद्धारार्थं पूर्वजानामानयद्ब्रह्मलोकतः ॥ ८२ ॥

नमाह अंतरित्यष्टभिः । दशादिनमध्य एव ॥ ७९ ॥ महीयते पूज्यो भवति ॥ ८० ॥ तस्यामस्थिपतनप्रभावं तु किं वर्ण्यते तज्जलकृतसंगप
वनस्पर्शादपि कृतार्थो भवतीत्याह । गंगेति ॥ ८१ ॥ गंगाजलस्य असाधारणतामाह आराध्येति ॥ ८२ ॥

ग० पु०
॥४७॥

यशएवाह । याइति । एतान् षष्टिसहस्रान् भस्माख्यानापि भस्मएवाख्यानामानियेषां भस्मावशेषानित्यर्थः ॥ ८३ ॥ पतनात्पतनमात्रादेव ॥ ८४ ॥
अत्र इतिहासं कथयति । कश्चिदिति द्वाभ्याम् ॥ ८५ ॥ अयं भावः अजामिलो यथा अविदितहरिनाममहिमापि सुतगतहरिनामोच्चारणान्मुक्तः
तथैवायमपि तच्चरणोदकादिति ॥ ८६ ॥ अतः गंगैव मुक्तिप्रदा इति हेतोः ॥ ८७ ॥ अथ शब्दो विधानांतरे अत्र पुनर्दाहिकं सिंहावलोकनेनाह
त्रिषु लोकेषु विख्यातं गंगायाः पावनं यशः ॥ यापुत्रान्सगरस्यैतान् भस्माख्यानां नयद्विवम् ॥ ८८ ॥ पूर्वव
यसि पापानियेकृत्वा मानवाः मृताः ॥ गंगायामस्थिपतनात्स्वर्गलोकं प्रयांतिते ॥ ८९ ॥ कश्चिद्वाधो महा
रण्ये सर्वप्राणिर्विहिंसकः ॥ सिंहेन निहतो यावत्प्रयाति नरकालये ॥ ९० ॥ तावत्कालेन तस्यास्थिगंगायां
पातितं तदा ॥ दिव्यं विमानमारुह्य सगतो देवमंदिरम् ॥ ९१ ॥ अतः स्वमेव सत्पुत्रो गंगायामस्थिपातयेत् ॥
अस्थिसंचयनाद्बुधं दशगात्रं समाचरेत् ॥ ९२ ॥ अथ कश्चिद्विदेशे वावने चौरभये मृतः ॥ न लब्धस्तस्य दे
हश्चेच्छृणुयाद्यदि नेतदा ॥ ९३ ॥

यत्तस्मिन्दिने शृणुयात् तदा तस्मिन्नेव दिने पूर्ववत्पूर्वोक्तविधानेन पुत्तलं केवलमेव दहेत्तु काष्ठैः समादाय सम्यगस्थिसंचयनविधानेनादाय
कचित्पिष्टस्य सांगं हस्तमात्रं पुत्तलं विधाय तत्राभौ प्रज्वलितदीपं निधाय प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । यथा । अमुकगोत्रस्य प्राणा इह प्राणाः हंसः जीवइ
ह स्थितो जीवः सर्वेन्द्रियाणि वाङ्मनस्त्वक्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपायूपस्थानि इहागत्य सुखं तिष्ठंतु स्वाहेतिलेलिहानमुद्रया तद्दये

सटी०
अ० १०

॥४७॥

विन्यसेत् ततो यावदीपः प्रज्वलति तावत्पूर्ववद्रिष्णुस्मरणं कुर्यात् आतुरदानं च दद्यात् ततो दीपनिर्वाणे सतितं काष्ठैः पूर्ववद्देहदिति ॥ ८८ ॥
॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रसंगात्वालादीनां कृत्यमाह । गंगेति । ९२ ॥ अतः परं सप्तविंशतिमासात्परम् ॥ ९३ ॥ गर्भे एव नष्टे मृते सति किं
दर्भपुत्तलं कृत्वा पूर्ववत्केवलं दहेत् ॥ तस्य भस्म समादाय गंगातोये विनिक्षिपेत् ॥ ९४ ॥ दशगात्रादिकं
कर्म तद्दिनादेव कारयेत् ॥ स एव दिवसो ग्राह्यः श्राद्धे सांवत्सरादिके ॥ ९५ ॥ पूर्णे गर्भे मृतानारी विदार्य जठरं त
दा ॥ बालं निष्कास्य निक्षिप्य भूमौ तामेव दाहयेत् ॥ ९६ ॥ गंगातीरे मृतं बालं गंगायामेव पातयेत् ॥ अन्य
देशे क्षिपेद्भूमौ सप्तविंशतिमासजम् ॥ ९७ ॥ अतः परं दहेत्तस्य गंगायामस्थिनिक्षिपेत् ॥ जलकुंभश्च दातव्यं
बालानामेव भोजनम् ॥ ९८ ॥ गर्भे नष्टे क्रियानास्ति दुग्धं दयं मृतेशिशौ ॥ घटं च पायसं भोज्यं दद्याद्बालविपत्ति
षु ॥ ९९ ॥ कुमारैश्च मृते बालान् कुमारानेव भोजयेत् ॥ स बालान् भोजयेद्दिप्रान् पौर्णमासीं सव्रते मृते ॥ १०० ॥

यादुग्धदानादिकं नास्ति तस्य किंचिदपि न दातव्यमित्यर्थः । शिशुरादंतजननादिति मृतेर्देतोत्पत्तिपर्यंतं शिशुरितिसंज्ञा । बालः स्याद्य
वदाशिश्वम् आशिश्वं चूडाकर्म तृतीयवर्षपर्यंतं बाल इति संज्ञा विपत्तिषु मरणेषु घटादिकं देयं बाले वा तरुणे वृद्धे घटो भवति चाक्षय इति वचनात् ॥
॥ १०१ ॥ आपंच वर्षात्कौमारः पौर्णमासीं दशहायनः ॥ अव्रते बालान् सव्रते विप्रान् ॥ १०२ ॥

पंचमाद्र्पातुर्ध्वपौगंडावस्थायाम् अव्रतः उपवीतसंस्काररहितः सव्रतः सोपवीतः ॥ ९६ ॥ महादानं शय्यादिकम् ॥ ९७ ॥ एकस्य तस्यैवोद्देशेन कृतमेकोद्दिष्टम् ॥ ९८ ॥ व्रतस्थाने व्रतबंधस्थाने उपवीतसंस्कारस्य अनधिकारात् देहे चापि स्वल्पे सति क्रियामपि स्वल्पां कु र्यात् ॥ ९९ ॥ १०० ॥ किशोरेतरुणावस्थायामुमृते सति सर्वमेव कृत्यं करणीयमित्याह । किशोर इति । किशोरः षोडशसमस्ततो यौवन मृतश्च पंचमाद्र्ध्वमव्रतः सव्रतोपि वा ॥ पायसेन गुडेनापि पिंडान्दद्याद्दशक्रमात् ॥ ९६ ॥ एकादशं द्वादशं च वृषोत्सर्गविधिं विना ॥ महादानविहीनं च पौगंडे कृत्यमाचरेत् ॥ ९७ ॥ जीवमाने च पितरि न पौगंडे सपिंडनम् ॥ अतस्तस्य द्वादशाहन्येकोद्दिष्टं समाचरेत् ॥ ९८ ॥ स्त्रीशूद्राणां विवाहस्तु व्रतस्थाने प्रकीर्तितः ॥ व्रतात्प्राक्स र्ववर्णानां वयस्तुल्या क्रिया भवेत् ॥ ९९ ॥ स्वल्पात्कर्मप्रसंगाच्च स्वल्पाद्विषयबंधनात् ॥ स्वल्पे वयासि देहे च क्रियां स्वल्पामपीच्छति ॥ १०० ॥ किशोरेतरुणे कुर्याच्छय्यावृषमखादिकम् ॥ पददानं महादानं गोदानम पिदापयेत् ॥ १०१ ॥ यतीनां चैव सर्वेषां न दाहो नोदकक्रिया ॥ दशगात्रादिकं तेषां न कर्तव्यं सुतादिभिः ॥ १०२ ॥ मादिशेत् ॥ १०१ ॥ संन्यासिनां तु दाहादिकं किमपि कृत्यं न करणीयमित्याह । यतीनामिति । सर्वेषां हंसादिचतुर्विधानां तेषां स्वपितृणाम पिगृहस्थैरपि सुतादिभिर्दाहादिकं न कर्तव्यं कुटीचकं तु प्रदेहदिति प्राचीनैर्यदुक्तं तदुक्तमित्याक्षिपन्नाह । न दाह इति । यैः प्रेष्यमंत्रोच्चारण पूर्वकं संन्यस्तं तेषां दाहादिकं सर्वशास्त्रेष्वविहितमेव ॥ १०२ ॥

ननु दशगात्रं विना प्रेतत्वं स्यादिति चेन्मैवम् । दंडग्रहणमात्रेणेति ज्ञानशून्यानामपि संन्यासिनां प्रेतत्वं नैवेति ॥ ३ ॥ किंच ज्ञानयुक्तेन संन्यासे न तु जीवन्मुक्तविदेहत्वमेव भवतीत्याह । ज्ञानिन इति ॥ ४ ॥ अवश्यकर्तव्यतया तु नाचरेत् किंतु पितृभक्त्यैव ॥ ५ ॥ संन्यासिनां कृत्यमाह । संन्यासस्तु स्वमित्रपुत्रकलत्रबंधवादीन् शिखायज्ञोपवीतस्वाध्यायगायत्रीजपाद्यशेषकर्माणिसंन्यस्य दंडमाच्छादनकौपीनं च प्रेष्यमंत्रोच्चार णपूर्वकं परिग्रहेदिति संन्यासो यस्य स्यास्तीति संन्यासी अस्यावस्थाभेदेन चातुर्विध्यं दर्शयति । हंसमिति । हंसस्तु यथा जातस्तथा रूपधरो निर्द्रव्यो दंडग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् ॥ त्रिदंडग्रहणात्तेषां प्रेतत्वं नैव जायते ॥ ३ ॥ ज्ञानिनस्तु सदा मुक्ताः स्वरूपानुभवेन हि ॥ अतस्ते तु प्रदत्तानां पिंडानां नैव कांक्षिणः ॥ ४ ॥ तस्मात्पिंडादिकं तेषां न तु नोदकमाच रेत् ॥ तीर्थश्राद्धं गयाश्राद्धं पितृभक्त्या समाचरेत् ॥ ५ ॥ हंसं परमहंसं च कुटीचकवद्दकौ ॥ एतान्संन्या सिनस्ताक्षर्यपृथिव्यां स्थापयेन्मृतान् ॥ ६ ॥

निष्परिग्रहो ब्रह्ममार्गसम्यक्संपन्नः शुद्धमानसः प्राणसंधारणार्थं परेच्छया भैक्ष्यमाहरन्नुदरमात्रेण लाभालाभसमः शुक्लध्यानपरो ध्यातमानिष्ठ श्रुतार्थभूमिकारूढः शुभाशुभकर्मनिर्मूलनपरः शून्यागारे देवतागृहे तुणकूटवल्मीकवृक्षमूलकुलालशालाग्रिहोत्रनदीपुलिनगिरिकुहरकोट रनिर्झरस्थंडिलेष्वनुकृतवासप्रयत्नो निर्ममः सन्निवसतीति हंसो नामेति ॥ १ ॥ परमहंसस्तु दंडकौपीनं न चाच्छादनमाचरति विधिनिषेधातीतो यो ब्रह्मवेदांतेषु पूर्णानंदैकबोधः परमात्मेति निरूपितस्तद्ब्रह्माहमस्मीत्येवं चतुर्थादिभूमिकासु सर्वदा भवन्नेव सर्वभूमिकारूढो ध्यातृध्येयवि

भागरहितो ब्रह्मानेदविलीनवृत्तित्वाच्छरीरमपि नानुसंधत्ते । एतदेवोक्तं श्रीमद्भागवते । देहं विनिश्चरमवस्थितमुत्थितं वा सिद्धो न पश्यति यतोऽध्य-
गमत्स्वरूपम् ॥ दैवादपेतमथैवैवंशादुपेतं वा सोऽयथापरिकृतं मदिरामदां ध इत्ययं योगी शीतोष्णसुखदुःखमानापमानषड्रम्यादिभिर्विवर्जितो
भवति निरुद्धाशेषचित्तवृत्तेर्योगिनः शीतादिकं नास्ति तत्प्रत्ययाभावात् । यथालीलायामासक्तस्य बालकस्याच्छादनादिरहितस्यापि हेमं
तशिशिरयोः प्रातः काले शीतं नास्ति । तथा परमात्मन्यासक्तस्य योगिनः शीताद्यभावः । अतः कृतकृत्यो भवति इति च स्मर्यते । “ज्ञानामृतस्य तृप्त-
स्य कृतकृत्यस्य योगिनः । नैवास्ति किंचित्कर्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित्” । इति परमहंसः ॥ २ ॥ अथ कुटीचकबहूदकौ विरक्तिभेदेन यथा । अत्र विर-
क्तिस्त्रिधा तीव्रा तीव्रतरा मंदा चेति । तीव्रा यथा । अस्मिञ्जन्मनि मा भूवन् पुत्रदारादयो मम इति या सुस्थिरा बुद्धिः सा वैराग्यस्य तीव्रता इति । अ-
स्मिन् वैराग्ये कुटीचकबहूदकसंन्यासाधिकारः । तथा चोक्तम् । यात्राद्यशक्तिशक्तिभ्यां तीव्रेन्यासद्वयं भवेत् । “कुटीचको बहूदकश्चेदुभावेतौ त्रिदंदि-
नौ” कुटीचकस्तु यात्राद्यशक्तः एकस्मिन्नेव तीर्थे संवसन् प्रत्यहं द्वादशसहस्रप्रणवजपं कुर्वन् यथोक्तकालमैक्ष्यमाहरन् महावाक्यार्थमवलोक-
यन् यात्रात्मानुसंधाने चित्तवृत्तिमवरोधयन् कुट्यां पर्णशालायां च कास्ति ब्रह्मध्यानेन प्रकाशते इति । कुटीचकः कुट्यामेव चरति यात्राद्यशक्ति-
या विचरतीति । यद्वा चरगतिभक्षणयोरिति धातोः कुट्यां चरति भक्षयति भिक्षात्रमिति कुटीचरो वा ॥ ३ ॥ बहूदकश्च तीर्थयात्रासु शक्तौ ग्रामे त्वेकरा-
त्रं नगरे त्रिरात्रं तीर्थे सप्तरात्रं निवसन् त्रिकालस्नानपरोमाधुक् रीवृत्तिमाश्रितो निवासस्थानशक्तिरहितः निजाश्रमधर्मरतः प्रणवमनुस्मरन् दं-
डादिकं परिगृह्य पुनस्तीर्थांतरं व्रजतीति । बहून् युदकानि तीर्थजलानि यस्येति बहूदक इति ॥ ४ ॥ तीव्रतरवैराग्ये तु हंसपरमहंससंन्यासाधिकारः

तीव्रतरा यथा । पुनरावृत्तिसहितो लोको मे मास्तु कश्चन । इति तीव्रतरत्वं स्यान्मंदेन्यासो न कोपि ह्येति ॥ १ ॥ मंदवैराग्ये तु संन्यासाधिकार-
एव नास्ति मंदा यथा । पुत्रदारधनादीनां नाशे तात्कालिकी मतिः । धिक् संसारमितीदृक् स्याद्विरक्ते मंदता हि सति ॥ २ ॥ एतेषां विशेषलक्षणा-
नि विश्वेश्वरीपद्धतौ परमहंसोपनिषदि जीवन्मुक्तैश्च विशेषतो निरूपितानि । अत्र तु विस्तरभया ब्रल्लिखितानि श्लोकार्थस्तु स्पष्ट एव ॥ ६ ॥

गंगादीनामभावे हि पृथिव्यां स्थापनं स्मृतम् ॥ यत्र सन्ति महानद्यस्तदा तास्वेव निक्षिपेत् ॥ १०७ ॥ इति श्री
गरुडपुराणे दाहास्थिसंचयकर्मनिरूपणं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ दशगात्रविधिं ब्रूहि
कृते किं सुकृतं भवेत् ॥ पुत्राभावे तु कः कुर्यादिति मे वद केशव ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु ताक्ष्यं प्रवक्ष्या-
मिदं दशगात्रविधित्वं ॥ यद्विधाय च सत्पुत्रो मुच्यते पैतृकादृणात् ॥ २ ॥ पुत्रः शोकं परित्यज्य धृतिमास्था-
य सात्त्विकीम् ॥ पितुः पिंडादिकं कुर्यादश्रुपातं न कारयेत् ॥ ३ ॥

॥ १०७ ॥ इति टीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ अस्थिसंचयनादूर्ध्वं दशगात्रं समाचरेत् ॥ इति श्रुत्वा खगः पूर्वतः देवपरिपृच्छति ॥ १ ॥
एकादशेऽस्मिन् प्रोवाच शोकापनयनं वचः ॥ अप्रजे पिंडदातारं दशगात्रविधिं हरिः ॥ २ ॥ दशगात्रेति ॥ १ ॥ शृण्विति ॥ २ ॥ सात्त्विकी
धृतिर्गीतायां प्रोक्ता । धृत्या यथाधारयते मनः प्राणेंद्रियक्रियाः । योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकीति ॥ ३ ॥

क्रियायामश्रुपातस्यनिषेधमाह । श्लेष्मेति । निरर्थकात् व्यर्थात् ॥ ४ ॥ तदेवाह यदीतिसप्तभिः । निधनंगतः मृत्युं प्राप्तः ॥ ५ ॥ अपरिहा
येदूरीकर्तुमशक्ये ॥ ६ ॥ उपायाभावादपिशोकोनोचितइत्याह । नहीति ॥ ७ ॥ भावानांदुःखादीनांप्रतीकारः दूरीकरणोपायः ॥ ८ ॥
श्लेष्माश्रुबांधवैर्मुक्तंप्रेतोभुंक्त्यतोऽवशः ॥ अतो नरोदितव्यंहितदाशोकान्निरर्थकात् ॥ ४ ॥ यदिवर्षसह
स्राणिशोचतेऽहर्निशं नरः ॥ तथापि नैव निधनंगतो दृश्येत कर्हिचित् ॥ ५ ॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्ममृ
तस्य च ॥ तस्मादपरिहार्येन शोकं कारयेद्बुधः ॥ ६ ॥ न हि कश्चिदुपायोस्ति दैवो वामानुषोऽपि वा ॥ यो हि
मृत्युवशं प्राप्तो जंतुः पुनरिहा व्रजेत् ॥ ७ ॥ अवश्यं भावि भावानां प्रतीकारो भवेद्यदि ॥ तदा दुःखैर्न युज्येर
न्नलरामयुधिष्ठिराः ॥ ८ ॥ नायमत्यंतसंवासः कस्यचित्केनचित्सह ॥ अपि स्वप्नशरीरेण किमुतान्यैः पृथ
ग्जनैः ॥ ९ ॥ यथा हि पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य विश्रमेत् ॥ विश्रम्य च पुनर्गच्छेत्तद्वद्व्रतसमागमः ॥
॥ १० ॥ यत्प्रातः संस्कृतं भोज्यं सायंतं च विनश्यति ॥ तदन्नरससंपुष्टेकायेकानामनित्यता ॥ ११ ॥

संयोगो विप्रयोगांतो मरणांतं हि जीवितमिति न्यायमाह । नायमिति ॥ ९ ॥ उक्तमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रढयति । यथेति ॥ १० ॥ यस्य कारण
मेव विनाशितदा तत्कार्यस्य का कथेत्याह । यदिति संस्कृतं सुगंधिद्रव्यैः पाचितमपि विनश्यति गतरसं भवति ॥ ११ ॥

भैषज्यं औषधं दुःखरोगनिवर्तकमित्यर्थः ॥ १२ ॥ शोकापनोदनोपायं निक्षिप्य पुत्राभावे तु कः कुर्यादिति प्रश्नस्योत्तरमाह पुत्रेति पंचभिः वधूः
पत्नी पुत्रवध्वभावे सोदरः कनिष्ठभ्राता ॥ १३ ॥ भ्रातुः पुत्रेण सर्वभ्रातृणां पुत्रवत्त्वं स्यादित्याह । ज्येष्ठस्येति ॥ १४ ॥ एकजातानामेकस्मात्पि
भैषज्यमेतदुःखस्य विचारं परिचिंत्य च ॥ अज्ञानप्रभवं शोकं त्यक्त्वा कुर्यात्क्रियां सुतः ॥ १२ ॥ पुत्राभा
वे वधूः कुर्याद्भार्याभावे च सोदरः ॥ शिष्यो वा ब्राह्मणस्यैव स पिंडो वा समाचरेत् ॥ १३ ॥ ज्येष्ठस्य वा कनिष्ठ
स्य भ्रातुः पुत्रैश्च पौत्रकैः ॥ दशगात्रादिकं कार्यं पुत्रहीने नरे खग ॥ १४ ॥ भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवा
न्भवेत् ॥ सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीत् ॥ १५ ॥ पत्न्यश्च बह्व्येकस्य चैका पुत्रवती भवेत् ॥ सर्वास्ताः
पुत्रवत्यः स्युस्तेनैकेन सुतेन हि ॥ १६ ॥ सर्वेषां पुत्रहीनानां मित्रं पिंडं प्रदापयेत् ॥ क्रियालोपो न कर्तव्यः
सर्वाभावे पुरोहितः ॥ १७ ॥ स्त्री वाथ पुरुषः कश्चिदिष्टस्य कुरुते क्रियाम् ॥ अनाथप्रेतसंस्कारात्कोटियज्ञफलं
लभेत् ॥ १८ ॥ पितुः पुत्रेण कर्तव्यं दशगात्रादिकं खग ॥ मृते ज्येष्ठेऽप्यतिस्नेहान्न कुर्वीत पिता सुते ॥ १९ ॥
बहवोऽपि यदा पुत्राविधिमेकः समाचरेत् ॥ दशगात्रं स पिंडत्वं श्राद्धान्यन्यानि षोडश ॥ २० ॥

तुः सकाशात् उत्पन्नानां मध्ये ॥ १५ ॥ सापत्नपुत्रेण स्त्रीणां पुत्रिता स्यादित्याह । पत्न्यइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ इष्टस्य मित्रस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ कृते किं सुकृतं भवेदिति प्रश्नस्योत्तरमाह । सप्तेति द्वाभ्याम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ दशगात्रविधिब्रूहीति प्रश्नस्योत्तरमाह कूपइ
 एकेनैव तु कार्याणि संविभक्तधनेष्वपि ॥ विभक्तैस्तु पृथक् कार्यं श्राद्धं सांवत्सरादिकम् ॥ २१ ॥ तस्माज्ज्येष्ठः सुतो
 भक्त्या दशगात्रं समाचरेत् ॥ एकभोजी भूमिशायी भूत्वा ब्रह्मपरः शुचिः ॥ २२ ॥ सप्तवारं परिक्रम्य धरणीं
 यत्फलं लभेत् ॥ क्रियां कृत्वा पितुर्मास्तु तत्फलं लभते सुतः ॥ २३ ॥ आरभ्य दशगात्रं च यावद्द्वैवार्षिकं भवे
 त् ॥ तावत्पुत्रः क्रियां कुर्वन् गयाश्राद्धफलं लभेत् ॥ २४ ॥ कूपे तडागे वाऽऽरामे तीर्थे देवा लयेऽपि वा ॥ गत्वामध्यम
 यामे तु स्नानं कुर्यादमंत्रकम् ॥ २५ ॥ शुचिर्भूत्वा वृक्षमूले दक्षिणाभिमुखः स्थितः ॥ कुर्याच्च वेदिकां तत्र गोमयेनो
 पलिप्यताम् ॥ २६ ॥ तस्यां पर्णेदं भूमयं स्थापयेत् कौशिकं द्विजम् ॥ तं पाद्यादिभिरभ्यर्च्य प्रणमेद तसीति च ॥
 ॥ २७ ॥ तदग्रे च ततो दत्त्वा पिंडार्थं कौशमासनम् ॥ तस्योपरितः पिंडं नाम गोत्रोपकल्पितम् ॥ २८ ॥ दद्यात्तंडुल
 पाकेन यवपिष्टेन वा सुतः ॥ उशीरं चंदनं भृंगराजपुष्पं निवेदयेत् ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं मुखवासं च दक्षिणाम् ॥ २९ ॥

त्यादियावदध्यायसमाप्ति । मध्यमयामे द्वितीयप्रहरे प्रथमयाममध्याह्नयोर्देवापितृसमयत्वात् अमंत्रकं संकल्पपरहितम् ॥ २५ ॥ २६ ॥
 पर्णे पर्णासने अतसी पुष्पसंकाशमिति मंत्रेण प्रणमेत् ॥ २७ ॥ कौशं दर्भासनम् ॥ २८ ॥ २९ ॥

पयश्च पयश्च पयसीतयोर्नीरक्षीरयोः पात्रे ॥ ३० ॥ आनंत्यदायकम् अनंतफलदं भवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ आदिदिनात् प्रथमदिनात् ॥ ३२ ॥
 तेनैवाग्नेन चरुपायसादिना च नवदिनेषु नवपिंडान् ॥ ३३ ॥ नवमदिनस्य कृत्यं कथयति । नवमे इति त्रिभिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दशम
 काकान्नं पयसोः पात्रे वर्धमानजलांजलीन् ॥ प्रेतायामुक्तनाम्ने च महत्तमुपतिष्ठतु ॥ ३० ॥ अन्नं वस्त्रं जलं द्रव्यम
 न्यद्वा दीयते च यतः ॥ प्रेतशब्देन यद्दत्तं मृतस्यानंत्यदायकम् ॥ ३१ ॥ तस्मादादिदिनाद्दूर्ध्वं प्राक्सपिंडीविधा
 नतः ॥ योषितः पुरुषस्यापि प्रेतशब्दे समुच्चरेत् ॥ ३२ ॥ प्रथमे हनियत्पिंडो दीयते विधिपूर्वकम् ॥ तेनैव विधिना
 न्नं नवपिंडान् प्रदापयेत् ॥ ३३ ॥ नवमे दिवसे चैव सपिंडैः सकलैर्जनैः ॥ तैलाभ्यंगः प्रकर्तव्यो मृतकस्वर्गका
 म्यया ॥ ३४ ॥ बहिः स्नात्वा गृहीत्वा च दूर्वालाजसमान्विताः ॥ अग्रतः प्रमदां कृत्वा समागच्छेन्मृतालयम् ॥ ३५ ॥
 दूर्वावत्कुलवृद्धिस्तैलाजा इव विकासता ॥ एवमुक्त्वा त्यजेद्देहे लाजान् दूर्वासमान्वितान् ॥ ३६ ॥ दशमे हनिमांसे
 नपिंडं दद्यात्स्वर्गेश्वर ॥ माषेण तन्निषेधाद्वा कलौ न पलपैतृकम् ॥ ३७ ॥ दशमे दिवसे क्षौरं बांधवानां समुंडनम् ॥
 क्रियाकर्तुः सुतस्यापि पुनर्मुंडनमाचरेत् ॥ ३८ ॥

दिने विशेषमाह । दशमे हनीति । वा अथवा कलौ कलियुगे पलेन मांसेन पैतृकं पितृश्राद्धं न भवतीति तस्य मांसपिंडस्य निषेधात् माषेणैव दद्या
 दित्यर्थः । अत्र अतोस्य ह्यामिषं वर्ज्यं क्षुधातस्य न शाम्यतीति प्राचीनैस्त्वावश्यकत्वेनैवोक्तं तदन्ययुगाभिप्रायेणेति ॥ ३७ ॥ दशमे दिवसे

क्षौरमिति द्वितीयश्लोकः स्मृत्यन्तरदेशान्तरधर्मानुसारेण ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अतसीतिसुस्निग्धसुकोमलश्यामसुन्दरम् ॥ ४० ॥ हेपुंडरीकाक्षदे
मिष्टान्नैर्भोजयेदेकंदिनेषु दशमुद्विजम् ॥ प्रार्थयेत्प्रेतमुक्तिं च हरिं ध्यात्वा कृतांजलिः ॥ ३९ ॥ अतसीपुष्पसं
काशं पीतवाससमच्युतम् ॥ येन मस्यंति गोविंदं न तेषां विद्यते भयम् ॥ ४० ॥ अनादिनिधनो देवः शंखचक्रगदा
धरः ॥ अक्षय्यः पुंडरीकाक्षः प्रेतमोक्षप्रदो भव ॥ ४१ ॥ इति संप्रार्थनामंत्रं श्राद्धांते प्रत्यहं पठेत् ॥ स्नात्वा गत्वा गृहे द
त्वा गोत्रासंभोजनं चरेत् ॥ ४२ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्धारे दशमात्रविधिनिरूपणं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ एकादशदिनस्यापि विधिं ब्रूहि सुरेश्वर ॥ वृषोत्सर्गविधानं च वद मे जगदीश्वर ॥
॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ एकादशेऽह्नि गंतव्यं प्रातरेव जलाशये ॥ और्ध्वदेहिक्रिया सर्वा करणीया प्रय
त्नतः ॥ २ ॥ निमंत्रयेद्ब्राह्मणांश्च वेदशास्त्रपरायणान् ॥ प्रार्थयेत्प्रेतमुक्तिं च नमस्कृत्य कृतांजलिः ॥ ३ ॥ स्नान
संध्यादिकं कृत्वा ह्याचार्योऽपि शुचिर्भवेत् ॥ विधानं विधिवत्कुर्यादेकादशदिनोचितम् ॥ ४ ॥

वत्त्वं अनादिनिधनोऽसि अतो मोक्षप्रदो भवेति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इति टीकायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ कृत्यमेकादशाह स्यलक्षणा
निवृप्स्य च ॥ तदुत्सर्गफलं चैव द्वादशे प्राह माधवः ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अमंत्रं कारयेच्छ्राद्धं दशाहं नाम गोत्रतः ॥ एकादशेऽह्नि प्रेतस्य दद्यात्पिंडं समंत्रकम् ॥ ५ ॥ सौवर्णं कारयेद्वि
ष्णुं ब्रह्माणं रौप्यकं तथा ॥ रुद्रस्ताम्रमयः कार्यो यमो लोहमयः खग ॥ ६ ॥ पश्चिमे विष्णुकलशं गंगोदकसम
न्वितम् ॥ तस्योपरि न्यसेद्विष्णुं पीतवस्त्रेण वेष्टितम् ॥ ७ ॥ पूर्वतु ब्रह्मकलशं क्षीरोदकसमन्वितम् ॥ ब्रह्मा
णं स्थापयेत्तत्र श्वेतवस्त्रेण वेष्टितम् ॥ ८ ॥ उत्तरस्यां रुद्रकुंभं पूरितं मधुसर्पिषा ॥ श्रीरुद्रं स्थापयेत्तत्र रक्तवस्त्रेण
वेष्टितम् ॥ ९ ॥ दक्षिणस्यां यमघटमिंद्रोदकसमन्वितम् ॥ कृष्णवस्त्रेण संवेष्टयत्तस्योपरि यमं न्यसेत् ॥ १० ॥
मध्ये तु मंडलं कृत्वा स्थापयेत्कौशिकं सुतः ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वाऽपसव्येन च तर्पयेत् ॥ ११ ॥ विष्णुं विधिं
शिवं धर्मं वेदमंत्रैश्च तर्पयेत् ॥ होमं कृत्वा चरेत्पश्चाच्छ्राद्धं दशघटादिकम् ॥ १२ ॥ गोदानं च ततो दद्यात्पितॄणां
तारणाय वै ॥ गौरेषा हि मया दत्ता प्रीतयेतेऽस्तु माधव ॥ १३ ॥ उपभुक्तं तु तस्यासीद्वस्त्रभूषणवाहनम् ॥
घृतपूर्णकांस्यपात्रं सप्तधान्यंतदीप्सितम् ॥ १४ ॥ तिलाद्यष्टमहादानं तत्कालेन चेत्कृतम् ॥ शय्यां समी
पे धृत्यैतद्दानं तस्याः प्रदापयेत् ॥ १५ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उपभुक्तं तस्य शरीरलग्नं तदीप्सितं तस्य वाञ्छितं च एतद्दद्यादिसर्वम् ॥ १४ ॥ १५ ॥

प्रेतस्यशय्यादानविधिमाह । प्रक्षालयेतिचतुर्भिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्राह्मणादिवणानामसाधारणवृषस्यलक्षणा

प्रक्षालयविप्रचरणौपूजयेदं वरादिभिः ॥ सिद्धान्तस्यदातव्यमोदकाःपूपकाःपयः ॥ १६ ॥ स्थापयेत्पुरुषं
हैमंशय्योपरितदासुतः ॥ पूजयित्वाप्रदातव्यामृतशय्यायथोदिता ॥ १७ ॥ प्रेतस्यप्रतिमायुक्तासर्वोपकर
णैर्वृता ॥ प्रेतशय्यामयाह्येषातुभ्यंविप्रनिवेदिता ॥ १८ ॥ इत्याचार्यायदातव्याब्राह्मणायकुटुंबिने ॥ ततः
प्रदक्षिणीकृत्यप्रणिपत्यविसर्जयेत् ॥ १९ ॥ एवंशय्याप्रदानेनश्राद्धेननवकादिना ॥ वृषोत्सर्गविधानेनप्रेतो
यातिपरांगतिम् ॥ २० ॥ एकादशेहिविधिनावृषोत्सर्गसमाचरेत् ॥ हीनांगरोगिणंबालंत्यक्त्वाकुर्यात्सल
क्षणम् ॥ २१ ॥ रक्ताक्षःपिंगलोयस्तुरक्तःशृंगेगलेखुरे ॥ श्वेतोदरःकृष्णपृष्ठोब्राह्मणस्यविधीयते ॥ २२ ॥ सुस्नि
ग्धवर्णोयोरक्तः क्षत्रियस्यविधीयते ॥ पीतवर्णश्चवैश्यस्यकृष्णःशूद्रस्यशस्यते ॥ २३ ॥ यस्तुसर्वांगपिंगःस्या
च्चेतःपुच्छेपदेषुच ॥ सपिंगोवृषइत्याहुःपितृणांप्रीतिवर्द्धनः ॥ २४ ॥

न्याह । रक्ताक्ष इतिद्वाम्याम् ॥ २२ ॥ शस्यते विहितोभवति ॥ २३ ॥ सर्ववर्णसाधारणंवृषंकथयति । यइत्यादिषड्विः ॥ २४ ॥

पंचप्रकारं नीलवृषं दर्शयति । किंतूक्तलक्षणस्यैवेत्याह । चरणा इति गोपतेः वृषस्य ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उक्तलक्षणो वृषो गृहे धार्यः तं भा
रवाहकं न कुर्यादित्यर्थः । यथा कपिला गौर्ब्राह्मणातिरिक्तवर्णैर्गृहे धार्या न भवति किंतु दातव्या एव तथैवायमप्यवश्यं मोक्तव्य एवेति । तदर्थ एतस्मि
न्नेवार्थे पुरातनी सर्वशास्त्रप्रसिद्धा गाथा स्मृतिश्चरतिलोके विख्यातिं याति ॥ ३० ॥ तामेवाह । एष्टव्या वांछितव्याः मम बहवः पुत्राः संत्वितीच्छाक
चरणास्तु मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपतेः ॥ लाक्षारससवर्णो यस्य स नील इति कीर्तितः ॥ २५ ॥ लोहितो यस्तु व
र्णेन मुखे पुच्छे च पांडुरः ॥ पिंगः खुरविषाणाभ्यां रक्तनीलो निगद्यते ॥ २६ ॥ सर्वांगेष्वेकवर्णो यः पिंगः पुच्छे
खुरेषु यः ॥ तं नीलपिंगमित्याहुः पूर्वजो द्वारकारकम् ॥ २७ ॥ पारावतसवर्णस्तु ललाटे तिलकान्वितः ॥ तं
बभ्रुनीलमित्याहुः पूर्णसर्वांगशोभनम् ॥ २८ ॥ नीलः सर्वशरीरे पुरक्तश्च नयनद्वये ॥ तमप्याहुर्महानीलं नीलः
पंचविधः स्मृतः ॥ २९ ॥ अवश्यमेव मोक्तव्यो न स धार्यो गृहे भवेत् ॥ तदर्थमेषां चरतिलोके गाथा पुरातनी ॥
॥ ३० ॥ एष्टव्या बहवः पुत्राय च कोपि गयां व्रजेत् ॥ गौरीं विवाहयेत्कन्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ३१ ॥ स
एव पुत्रो मंतव्यो वृषोत्सर्गं तु यश्चरेत् ॥ गयायां श्राद्धदाता च योऽन्यो विष्ठासमः किल ॥ ३२ ॥

तव्येत्यर्थः । तत्किमर्थमिति चेत्तत्राह । यदीति । बहुष्वेकोपि गयां गच्छेत् एकः गौरीमष्टवर्षाकन्यां च नीलमुक्तलक्षणं मोचयेदिति हेतोः एक एव चे
त्तदा गृहकार्य एव व्यग्रं भवेत्तस्य गयादिपितृमुक्ति कृत्येऽवसराभावादिति भावः ॥ ३१ ॥ अन्यः वृषोत्सर्गाद्यकर्ता इत्यकरणेऽपमानोक्तिः ॥ ३२ ॥

ग० पु०
॥५४॥

करणेतुकेवलंपितुरेवमुक्तिर्न किंतुसर्वापितृणामेवेत्याह । रौरवादिष्विति ॥ ३३ ॥ स्वर्गताःस्वर्गस्थिता अपिइच्छंतिपरगतिप्राप्त्यर्थम् ॥
रौरवादिषुयेकेचित्पच्यन्तेयस्यपूर्वजाः ॥ वृषोत्सर्गेणतान्सर्वास्तारयेदेकविंशतिम् ॥ ३३ ॥ वृषोत्सर्गकिले
च्छंतिपितरःस्वर्गता अपि ॥ अस्मदंशेसुतःकोपिवृषोत्सर्गकरिष्यति ॥ ३४ ॥ तदुत्सर्गाद्वयंसर्वेयास्यामः
परमांगतिम् ॥ सर्वयज्ञेषुचास्माकंवृषयज्ञोहिमुक्तिदः ॥ ३५ ॥ तस्मात्पितृविमुक्त्यर्थंवृषयज्ञंसमाचरेत् ॥
यथोक्तेनविधानेनकुर्यात्सर्वप्रयत्नतः ॥ ३६ ॥ ग्रहाणांस्थापनंकृत्वातत्तन्मंत्रैश्चपूजनम् ॥ होमंकुर्याद्यथाशा
स्त्रपूजयेद्वृषमातुरः ॥ ३७ ॥ वत्संवत्सींसमानाय्यवधीयात्कंकणंतयोः ॥ वैवाह्येनविधानेनस्तंभमारोपये
त्तदा ॥ ३८ ॥ स्नापयेच्चवृषंवत्सीरुद्रकुंभोदकेनच ॥ गंधमाल्यैश्चसंपूज्यकारयेच्चप्रदक्षिणाम् ॥ ३९ ॥ त्रि
शूलंदक्षिणेपार्श्वेवामेचक्रंप्रदापयेत् ॥ तंविमुच्यांजलिंवद्धापठेन्मंत्रमिमंसुतः ॥ ४० ॥ धर्मस्त्वंवृषरूपेण
ब्रह्मणानिर्मितःपुरा ॥ तवोत्सर्गप्रदानेनतारयस्वभवार्णवात् ॥ ४१ ॥

॥३४॥३५॥ सर्वप्रयत्नतःयदिदेशेनास्ति तदादेशांतरादप्यानीयकर्तव्यमेवेत्यर्थः॥३६॥विधानमाह।ग्रहाणामितिसप्तभिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
॥३९॥४० ॥ धर्मइतिचतुष्पाद्वर्मावृषरूपोहिभवतीतिउत्सर्गस्त्यागएवप्रदानंमयादत्तंवाभयंदानंतेनतारयस्वममपितृनितिशेषः॥ ४१ ॥

सटी०
अ० १२

॥५४॥

॥ ४२ ॥ मृतस्यपुत्रहस्तेनयत्फलंभवतितदेव जीवस्यस्वहस्तकृतेनाप्यस्ति ॥ ४३ ॥ अतस्तद्विधानमप्याह । कार्तिकादावितिपंचभिः ।
इतिमंत्रान्नमस्कृत्यवत्संवत्सींसमुत्सृजेत् ॥ वरदोहंसदातस्यप्रेतमोक्षंददामिच ॥ ४२ ॥ तस्मादेषप्रकर्त
व्यस्तत्फलंजीवतोभवेत् ॥ अपुत्रस्तुस्वयंकृत्वासुखंयातिपरांगतिम् ॥ ४३ ॥ कार्तिकादौशुभेमासेचोत्तरा
यणगेरवौ ॥ शुक्लपक्षेऽथवाकृष्णेद्वादश्यादितिथौतथा ॥ ४४ ॥ ग्रहणद्वितयेचैवपुण्यतीर्थेऽयनद्वये ॥ वि
षुवद्वितयेचापिवृषोत्सर्गसमाचरेत् ॥ ४५ ॥ शुभलग्नेमुहूर्तेचशुचौदेशेसमाहितः ॥ ब्राह्मणंतुसमाह्वयं वि
धिज्ञंशुभलक्षणम् ॥ ४६ ॥ जपैर्होमैस्तथादानैःप्रकुर्याद्देहशोधनम् ॥ पूर्ववत्सकलंकृत्यंकुर्याद्दोमादिलक्ष
णम् ॥ ४७ ॥ शालग्रामंचसंस्थाप्यवैष्णवं श्राद्धमाचरेत् ॥ आत्मश्राद्धंततःकुर्याद्दद्याद्दानंद्विजन्मने ॥ ४८ ॥
एवंयः कुरुतेपक्षिन्नपुत्रश्चापिपुत्रवान् ॥ सर्वकामफलंतस्यवृषोत्सर्गात्प्रजायते ॥ ४९ ॥ अग्निहोत्रादिभिर्य
ज्ञैर्दानैश्चविविधैरपि ॥ नतांगतिमवाप्नोतिवृषोत्सर्गेणयांलभेत् ॥ ५० ॥ बाल्येकौमारेपौगंडेयौवनेवार्द्धके
कृतम् ॥ यत्पापंतद्विनश्येतवृषोत्सर्गान्निसंशयः ॥ ५१ ॥

विषुवद्वितयेमेषतुलासंक्रांतिदिने॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥सर्वपापानांप्रायश्चित्तरूपमप्येतदेवेत्याह ।बाल्येतिद्वाभ्याम्॥५१॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ बहुतरसुकृतश्रवणोत्सुकतया सौभाग्यवत्याः सपुत्रायाः स्त्रियाश्चनकुर्यादित्याह । पतीति । किंचपतिपुत्रवतीत्यनेनैवविधवायाश्चकुर्यादित्यवगम्यते तथापिवृषयज्ञंसमाचरेदित्यादिवचनाद्वृषोत्सर्गस्यापियज्ञमयत्वात्तस्मिन्स्त्रीशूद्राणामधिकार एवेति

मित्रद्रोहीकृतघ्नश्चसुरापोगुरुतल्पगः ॥ ब्रह्महाहेमहारीचवृषोत्सर्गात्प्रमुच्यते ॥ ५२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनवृषयज्ञंसमाचरेत् ॥ वृषोत्सर्गसमंपुण्यं नास्ति ताक्ष्यं जगत्रये ॥ ५३ ॥ पतिपुत्रवतीनारीद्वयोरग्रेमृतायदि ॥ वृषोत्सर्गेनैवकुर्याद्दद्याद्वांचपयस्विनीम् ॥ ५४ ॥ वृषभंवाहयेद्यस्तुस्कंधेष्टेचखेचर ॥ सपतेन्नरकेघोरेयावदाभूतसंप्लवम् ॥ ५५ ॥ वृषभंताडयेद्यस्तुनिर्दयोमुष्टियष्टिभिः ॥ सनरःकल्पपर्यंतंभुंजतेयमयातनाम् ॥ ५६ ॥ एवंकृत्वावृषोत्सर्गंकुर्याच्छ्राद्धानिषोडश ॥ सपिंडीकरणादर्वाक्तदहंकथयामिते ॥ ५७ ॥ स्था नेद्वारेऽर्धमार्गेचचितायांशवहस्तके ॥ अस्थिसंचयनेषष्ठोदशपिंडादशाह्निकाः ॥ ५८ ॥ मलिनंषोडशंचैतत्प्रथमंपरिकीर्तितम् ॥ अन्यच्चषोडशंमध्येद्वितीयंकथयामिते ॥ ५९ ॥

कचित् अतोत्रदेशकुलपरंपरागतधर्मानुसारेणकर्तव्यम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ एवंवृषोत्सर्गंनिरूप्यमलिनादिषोडशत्रयमाह । स्थानेइत्यादियावदध्यायसमाप्ति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

प्रथमंविष्णवेदद्याद्वितीयंश्रीशिवायच ॥ याम्यायपरिवारायतृतीयंपिंडमुत्सृजेत् ॥ ६० ॥ चतुर्थसोमराजायहव्यवाहायपंचमम् ॥ कव्यवाहायषष्ठंचदद्यात्कालायसप्तमम् ॥ ६१ ॥ रुद्रायचाष्टमंदद्यान्नवमंपुरुषायच ॥ प्रेतायदशमंचैवैकादशंविष्णवेनमः ॥ ६२ ॥ द्वादशंब्रह्मणेदद्याद्विष्णवेचत्रयोदशम् ॥ चतुर्दशंशिवायैवयमायदशपंचकम् ॥ ६३ ॥ दद्यात्तत्पुरुषायैवपिंडंषोडशकंखग ॥ मध्यंषोडशकंप्राहुरेतत्तत्त्वविदो जनाः ॥ ६४ ॥ द्वादशप्रतिमासेषुपाक्षिकंचत्रिपाक्षिकम् ॥ न्यूनपाणमासिकंपिंडंदद्यान्न्यूनाब्दिकंतथा ॥ ६५ ॥ उत्तमंषोडशंचैतन्मयातेपरिकीर्तितम् ॥ श्रपयित्वाचरुंताक्ष्यंकुर्यादेकादशोहनि ॥ ६६ ॥ चत्वारिंशत्तथैवाष्टौश्राद्धंप्रेतत्वनाशनम् ॥ यस्यजातंविधानेनसंभवेत्पितृपंक्तिभाक् ॥ ६७ ॥ पितृपंक्तिप्रवेशार्थंकारयेत्षोडशत्रयम् ॥ एतच्छ्राद्धविहीनश्चेत्प्रेतोभवतिसुस्थिरम् ॥ ६८ ॥ यावन्नदीयते श्राद्धंषोडशत्रयसंज्ञकम् ॥ स्वदत्तंपरदत्तंचतावन्नैवोपतिष्ठते ॥ ६९ ॥ तस्मात्पुत्रेणकर्तव्यंविधिनाषोडशत्रयम् ॥ भर्तुर्वाकुरुतेपत्नीतस्यश्रेयोह्यनंतकम् ॥ ७० ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

संपरेतस्य मृतस्य और्ध्वदेहिकं लोकांतरोपयोगिपिंडदानादिकम् । क्षयाहं वार्षिकं तथा च स्मृतिः । मासपक्षतिथिस्पष्टे यो यस्मिन् प्रियते ह
 नि । प्रत्यब्दं तु तथा भूतं क्षयाहंतस्य तं विदुः ॥ पाक्षिकं तु । आश्विने मासिकं न्यायांगतेवानांतरवौ । कृष्णपक्षे कृतं श्राद्धं पाक्षिकं तद्विधीयते ॥
 संपरेतस्य यापत्युः कुरुते च और्ध्वदेहिकम् ॥ क्षयाहं पाक्षिकं श्राद्धं मासतीक्ष्ण्यते मया ॥ ७१ ॥ उपकाराय सा
 भर्तुर्जीवत्येषा पतिव्रता ॥ जीवितं सफलं तस्या या मृतं स्वामिनं भजेत् ॥ ७२ ॥ अथ कश्चित् प्रमादेन प्रियतेव
 हिवारिभिः ॥ संस्कारप्रमुखं कर्म सर्वं कुर्याद्यथाविधि ॥ ७३ ॥ प्रमादादिच्छया वा पिनागाद्वा प्रियते यदि ॥
 पक्षयोरुभयोर्नागं पंचमीषु प्रपूजयेत् ॥ ७४ ॥ कुर्यात्पिष्टमयीं लेख्यां नागभोगाकृतिभुवि ॥ अर्चयेत्तां
 सितैः पुष्पैः सुगंधैश्चंदनेन च ॥ ७५ ॥ प्रदद्याद्द्विपदीपौ च तंडुलांश्च तिलान्क्षिपेत् ॥ आमपिष्टं च नैवेद्यं क्षीरं च
 विनिवेदयेत् ॥ ७६ ॥ सौवर्णशक्तितो नागं गां च दद्याद्द्विजन्मने ॥ कृतां जलिस्ततो ब्रूयात्प्रीयतां नागराडिति ॥
 ॥ ७७ ॥ पुनस्तेषां प्रकुर्वीत नारायणबलिक्रियाम् ॥ तया लभंते स्वर्वासं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ७८ ॥
 इति । यापत्नी कुरुते सापि सती एव ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ प्रमादेन न तु प्राव्यवशेन । बह्व्यादिभिर्मृतानां नारायणबलिविधिक्रियामोक्षदा भव
 ति अतस्तामेव कुर्यात् सर्पान्मृतानां च सर्पपूजनं कर्तव्यमित्याह । अथेत्यादिषड्भिः । अथशब्दो विधानांतरे प्रमादेन अनवधानेन संस्कार
 प्रमुखं दाहादिकं सर्वपूर्वोक्तं कर्म ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

एवमिति । आब्दम् आ अब्दमिति छेदः । अब्दपर्यंतमित्यर्थः । प्रत्यहं घटं दद्यादिति वा अथवा यथासंख्यान्पष्टयुत्तरशतत्रयसंख्याकान्सजलान्जल
 सहितान् क्रमात्पाक्षिकस्य पंचदशमासिकस्य त्रिंशत्पुनः सार्द्धमासिकस्य पंचदश इत्यादिक्रमेणैकादशो ह्यपिंडानेव दद्यादित्यर्थः ॥ ७९ ॥
 एवं सर्वक्रियां कृत्वा घटं सान्नं जलान्वितम् ॥ दद्यादाब्दं यथासंख्यान्पिंडान्वासजलान् क्रमात् ॥ ७९ ॥ एवमे
 कादशे कृत्वा कुर्यात्सापिंडनंततः ॥ शय्यापदानां दानं च कारयेत्सूतके गते ॥ ८० ॥ इति श्रीगरुडपुराणे
 सारोद्धारे एकादशदिनविधिनि० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ गरुड उवाच ॥ सपिंडनविधिं ब्रूहि सूतकस्य
 च निर्णयम् ॥ शय्यापदानां सामग्री तेषां च महिमां प्रभो ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु ताक्ष्यं प्रवक्ष्यामि
 सापिंड्याद्यखिलां क्रियाम् ॥ प्रेतनामपरित्यज्य ययापितृगणे विशेत् ॥ २ ॥ न पिंडो मिलितो येषां पिता
 महशिवादिषु ॥ नोपतिष्ठति दानानि पुत्रैर्दत्तान्यनेकधा ॥ ३ ॥ अशुद्धः स्यात्सदा पुत्रो न शुद्ध्यति कदाचन ॥
 सूतकं न निवर्तेत सपिंडीकरणं विना ॥ ४ ॥

॥ ८० ॥ इति टीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ सपिंडी सुखशय्यायाः पदानां दानमेव च ॥ तत्सामग्रीफलं तेषां हरिः प्राह त्रयोदशे ॥ १ ॥ तेषां श
 य्यादीनां महिमां दानफलं ब्रूहीति ॥ १ ॥ यया सपिंडनादिक्रियया ॥ २ ॥ पिता महा एवाशिवादयः वसुरुद्रादित्यस्वरूपास्तेषु ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ विप्रस्येतद्वादशाहं राजन्यस्याप्यशौचकमिति विष्णुपुराणवचनाद्ब्राह्मणस्यापि द्वादशाहं सूतकम् ॥ ६ ॥ सर्पिडाश्चतुःपुरुषा
वधयः सकुल्याः सप्तपुरुषावधयः गोत्रजाः दशपुरुषावधयः ॥ ७ ॥ एतदेव विशेषेण निरूपयति । चतुर्थे पुंसि वृद्धप्रपितामहकुलोत्पन्ने स
तस्मात्पुत्रेण कर्तव्यं सूतकांते सर्पिडनम् ॥ सूतकंते प्रवक्ष्यामि सर्वेषां च यथोचितम् ॥ ८ ॥ ब्राह्मणस्तु दशाहे
नक्षत्रियोद्वादशे हनि ॥ वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ९ ॥ दशाहेन सर्पिडास्तु शुध्यंति प्रेतसूत
के ॥ त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु स्नात्वा शुध्यंति गोत्रजाः ॥ १० ॥ चतुर्थे दशरात्रे स्यात्पणनिशाः पुंसि पंचमे ॥ षष्ठे चतु
रहः प्रोक्तं सप्तमे च दिनत्रयम् ॥ ११ ॥ अष्टमे दिनमेकं तु नवमे प्रहरद्वयम् ॥ दशमे स्नानमात्रं हि मृतकं जन्मसूत
कम् ॥ १२ ॥ देशान्तरगतः कश्चिच्छृणुयाद्यो ह्यहर्निशम् ॥ यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ १३ ॥
अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ संवत्सरे व्यतीते तु स्नानमात्राद्विशुध्यति ॥ १४ ॥ आद्यभागद्वयं
यावन्मृतकस्य च सूतके ॥ द्वितीये पतिते चाद्यात्सूतकाच्छुद्धिरिष्यते ॥ १५ ॥

पिण्डे पुरुषे दशरात्रं सूतकं पुंसि सूतकं चेति सर्वत्रैव योज्यम् ॥ १६ ॥ अहर्निशं दशदिनमध्य एव ॥ १७ ॥ दशाहे अतिक्रान्ते व्यतीते सति संवत्सरा
त्प्राक् त्रिरात्रं सूतकं दशाहमिति सर्पिडीपर्यंतं ज्ञातव्यं तां विना संध्यावंदनादीनामनाधिकारात् ॥ १८ ॥ ननु प्रथमसूतके देवा द्वितीये आगते
सति किं कर्तव्यमित्यत आह । आद्येति चतुर्भागस्य त्रिभिर्दिनैरेको विभागः षड्भिश्चाद्यभागद्वयं तत्र प्राङ्मृतस्य षड्दिनमध्ये द्वितीये मृते सति

आद्येन सहैव द्वितीयस्यापि दशगात्रादिकं सर्पिडनं च कर्तव्यं षड्दिनाद्धर्ममृतेन सहाद्यस्य सर्पिडनादिकमिति तात्पर्यार्थः ॥ १९ ॥ आदंत
जननादंतोद्भवात्प्राक्सद्यः स्नानमात्राच्छुद्धिः चूडाकरणादाचूडात्प्राक् नैशिकी एकरात्रेण शुद्धिः आत्रतादेशाद्भूतवंचनात्प्राक् त्रिरात्रं सूतकम् ।
अतः परम् उपवीतसंस्कारादनंतरम् ॥ २० ॥ कन्यानां सूतकमाह । चौलांतं सप्तविंशतिमासपर्यंतं त्रयदाविपद्यते म्रियते ॥ २१ ॥ वा

आदंतजननात्सद्यश्चौलान्नैशिकी स्मृता ॥ त्रिरात्रमात्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २२ ॥ आजन्मन
स्तु चौलांतं त्रयकन्याविपद्यते ॥ सद्यः शौचं भवेत्तत्र सर्ववर्णेषु नित्यशः ॥ २३ ॥ ततो वाग्दानपर्यंतं यावदे
काहमेव हि ॥ अतः परं प्रवृद्धानां त्रिरात्रमिति निश्चयः ॥ २४ ॥ वाक्प्रदाने कृते त्वत्रज्ञेयं चोभयतस्त्यहम् ॥
पितुर्वरस्य च ततो दत्तानां भर्तुरेव हि ॥ २५ ॥ षण्मासाभ्यंतरे यावद्गर्भस्त्रावो भवेद्यदि ॥ तदामाससमै
स्तासां दिवसैः शुद्धिरिष्यते ॥ २६ ॥

ग्दानात्प्रागेकदिनं सूतकम् अतः परं वाक्प्रदानादनंतरं प्रवृद्धानां वयसाधिकानां च त्रिरात्रं चेति वाक्प्रदानं नाम भाषायां सगार्ह इत्युच्यते ॥ २७ ॥
एतदेव विवृणोति । वागिति । उभयतः पितुर्वरस्यापि त्रिदिनं दत्तानां विवाहितानां भर्तुर्गृहे एव न तु पितुः ॥ २८ ॥ तासां मातृणामेव यावन्मास
स्थिता गर्भास्तावद्दिनानि सूतकमिति वचनात् ॥ २९ ॥

तासुमातृष्वेवनतुपित्रादिषु ॥ १८ ॥ सामान्यमुक्त्वाविशेषशास्त्रमाह । सर्वेषामिति । सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषबलवान्भवेदिति विशेषेणैव प्रामाण्यात् ॥ १९ ॥ सूतकप्रयोजनमाह । संध्येति त्रिभिः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ व्रतिनः ब्रह्मचारिणः तेन गुरुशुश्रूषानत्याज्या इति । यद्वाचांद्रायणादिमहाव्रतयुक्तस्य तेनापि व्रतभंगो न कर्तव्यश्चेति भावः । मंत्रपूतस्य महामंत्रजपैः सदापि व्रतस्य जपत्यागो नोचित इति सा अत ऊर्ध्वं स्वजात्युक्तमाशौचं तासु विद्यते ॥ सद्यः शौचं सपिंडानां गर्भस्य पतने सति ॥ १८ ॥ सर्वेषामेव वर्णानां सूतके मृतकेऽपि वा ॥ दशाहाच्छुद्धिरित्येकलौशास्त्रस्य निश्चयः ॥ १९ ॥ आशीर्वादं देवपूजां प्रत्युत्थानाभिर्ब्रह्मभोज्यं दनम् ॥ पर्यंकेशयनं स्पर्शनं कुर्यान्मृतसूतके ॥ २० ॥ संध्यादानं जपं होमं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ ब्रह्मभोज्यं व्रतं नैव कर्तव्यं मृतसूतके ॥ २१ ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं सूतकेयः समाचरेत् ॥ तस्य पूर्वकृतं नित्यादिकं कर्म विनश्यति ॥ २२ ॥ व्रतिनो मन्त्रपूतस्य साग्निकस्य द्विजस्य च ब्रह्मनिष्ठस्य यतिनो न हिराज्ञां च सूतकम् ॥ २३ ॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु जाते च मृतसूतके ॥ तस्य पूर्वकृतं चान्नं भोज्यं तन्मनुरब्रवीत् ॥ २४ ॥

ग्निकस्य हवनस्यावश्यकत्वात् । ब्रह्मनिष्ठस्य गृहस्थस्यापि तस्यातिवर्णाश्रमत्वाद् वर्णाश्रमोचितं सूतकं नास्त्येव जन्ममरणयोरवास्तवत्वाच्चेति । यतिनः संन्यासिनस्तस्यापि लोकेषणाया व्युत्थितत्वात् । राज्ञां मूर्द्धाभिषिक्तानां दानं ग्राह्यमेवेति भावः ॥ २३ ॥ तस्य सूतकस्य प्राक्पूर्वकृतं सिद्धान्नं पक्वान्नं तु भोज्यं भोजनाहमेव पश्चात्कृतं नेति ॥ २४ ॥

तदज्ञानात् तस्य सूतकस्य अज्ञानाद्ब्रह्मति । सूतके कथितेऽपि यो याचते तस्मै तद्दत्तं सन् दाता दोषभाक् न भवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ दाता दोषमवाप्नोत्येवं विवृणोति प्रच्छाद्य संगोप्य ॥ २६ ॥ तस्मात् सूतकं सपिंडनं विना नापयाति तदपसरणं विना च दानादानयोरनधिकारादिति हेतोः सपिंडनं कुर्यादिति सपिंडनात् प्राक्प्रेतः पिता ॥ २७ ॥ मुनिमतोक्तसपिंडनकालं प्रदर्शयति । द्वादशाह इति ॥ २८ ॥ मुनिमतं निराकृत्य युगानुरूपं सूतकेयस्तु गृह्णाति तदज्ञानाद्दोषभाक् ॥ दाता दोषमवाप्नोति याचकाय ददन्नपि ॥ २५ ॥ प्रच्छाद्य सूतकं यस्तु ददात्यन्नं द्विजाय च ॥ ज्ञात्वा गृह्णाति ये विप्रादोषभाजस्त एव हि ॥ २६ ॥ तस्मात् सूतकशुद्ध्यर्थं पितुः कुर्यात्सपिंडनम् ॥ ततः पितृगणैः सार्द्धं पितृलोकं सगच्छति ॥ २७ ॥ द्वादशाहे त्रिपक्षे वा षण्मासे वत्सरेऽपि वा ॥ सपिंडीकरणं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ २८ ॥ मया तु प्रोच्यते ताक्ष्यं शास्त्रधर्मानुसारतः ॥ चतुर्णामेव वर्णानां द्वादशाहे सपिंडनम् ॥ २९ ॥ अनित्यात्कलिधर्माणां पुंसांचैवायुषः क्षयात् ॥ अस्थिरत्वाच्छरीरस्य द्वादशाहे प्रशस्यते ॥ ३० ॥ व्रतबंधोत्सवादीनि व्रतस्योद्यापनानि च ॥ विवाहादिभवेन्नैव मृते च गृहमेधिनि ॥ ३१ ॥ पंस्वमतं कथयति । मयेति ॥ २९ ॥ मुनिमते बहून् दोषान्प्रदर्शयस्वमतं द्रढयति । अनित्यादिति पंचभिः । कलिधर्माणामनित्यत्वमाह । पुंसामित्यादि ॥ ३० ॥ व्रतबंधः उपवीतसंस्कारः उत्सवयज्ञादीनाम् । आदिशब्देन होलिकादीनामपि व्रतस्य कार्तिकादेर्व्रतमात्रस्य आदीनि द्विरागमनादीन्यपि गृहमेधिनिवृद्धे मृते सति ॥ ३१ ॥

भिक्षुः संन्यासी हंतकारः वैश्वदेवमकुर्वतांपंचमूनानिवर्तकान्नविभागः ॥ ३२ ॥ प्रत्यवायीदोषभागभवेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अतःद्वादशा
 भिक्षुभिर्क्षान्तगृह्णातिहंतकारो न गृह्यते ॥ नित्यं नैमित्तिकं लुप्येद्यावत्पिंडं न मेलितम् ॥ ३२ ॥ कर्मलोपात्प्र
 त्यवायी भवेत्तस्मात्सपिंडनम् ॥ निरग्रिकः साग्निको वा द्वादशाहे समाचरेत् ॥ ३३ ॥ यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्व
 यज्ञेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति द्वादशाहे सपिंडनात् ॥ ३४ ॥ अतः स्नात्वा मृतस्थाने गोमयेनोपले
 पिते ॥ शास्त्रोक्तेन विधानेन सपिंडीकारयेत्सुतः ॥ ३५ ॥ पाद्याद्या च मनीयाद्यैर्विश्वेदेवांश्च पूजयेत् ॥
 कुपित्रे विकिरंदत्त्वा पुनश्चाप उपस्पृशेत् ॥ ३६ ॥ दद्यात्पितामहादीनां त्रीन्पिंडांश्च यथाक्रमम् ॥ वसुरुद्रार्क
 रूपाणां चतुर्थं मृतकस्य च ॥ ३७ ॥ चंदनैस्तुलसीपत्रधूपदीपैः सुभोजनैः ॥ मुखवासैः सुवस्त्रैश्च दक्षिणामिश्रपूज
 येत् ॥ ३८ ॥ प्रेतपिंडं त्रिधा कृत्वा सुवर्णस्य शलाकया ॥ पितामहादिपिंडेषु मेलयेत्तं पृथक् पृथक् ॥ ३९ ॥
 पितामह्यासमं मातुः पितामहसमं पितुः ॥ सपिंडीकरणं कुर्यादिति ताक्षर्यमतं मम ॥ ४० ॥

हस्यावश्यकत्वाद्धेतोर्मृतस्थानं गोमयेनोपलिप्य सपिंडनं कारयेत् ॥ ३५ ॥ अपः उपस्पृशेद्भस्तौ प्रक्षाल्याचामेत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥ पितुः पिंडस्य पितामहादिपिंडैः सह एकीकरणं सपिंडीकरणमिति ॥ ४० ॥

अथ शब्दो विधानांतरे ॥ ४१ ॥ पूर्वसुवर्णशलाकया त्रिधा कृतं पैतृकं पितुः पिंडं तेभ्यः प्रपितामहादित्रिभिः पिंडैः सह मेलयेदिति अग्रेपि
 तामह्याः पूर्वमातरि प्रशाताया सत्यां पैतृकवत्प्रपितामहादीनां त्रीन् पिंडान्दत्त्वा तैः सह मातुः पिंडं मेलयेदिति ॥ ४२ ॥ पक्षांतरमाह । य
 द्देति । तयोः मातापित्रोः पितामह रूपे मयि पितुः पिंडं लक्ष्म्यां मातुश्चेति ॥ ४३ ॥ स्त्रियाः क्रियाकरणे पत्युरप्यधिकारोस्तीत्याह ।
 मृते पितरि यस्याथ विद्यते च पितामहः ॥ तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः ॥ ४१ ॥ तेभ्यश्च पैतृकं पि
 ण्डं मेलयेत्तं त्रिधा कृतम् ॥ मातर्यग्रे प्रशातायां विद्यते च पितामही ॥ ४२ ॥ तदामातृकश्राद्धेऽपि कुर्यात्पैतृकव
 द्विधम् ॥ यद्वामयिमहालक्ष्म्यांतयोः पिंडं च मेलयेत् ॥ ४३ ॥ अपुत्रायाः स्त्रियाः कुर्यात्पतिः सापिंडनादिकम् ॥
 श्वश्रादिभिः सहैवास्याः सपिंडीकरणं भवेत् ॥ ४४ ॥ भर्त्रादिभिस्त्रिभिः कार्यं सपिंडीकरणं स्त्रियाः ॥ नैतन्म
 ममतं ताक्षर्यपत्या सापिंडयमर्हति ॥ ४५ ॥ एकां चितां समारूढौ दंपतीयादिकाश्च यप ॥ तृणमंतरतः कृत्वा श्वशुरा
 देस्तदाचरेत् ॥ ४६ ॥ एक एव सुतः कुर्यादादौ पिंडादिकं पितुः ॥ तदूर्ध्वं च प्रकुर्वीत सत्याः स्नानं पुनश्चरेत् ॥ ४७ ॥
 अपुत्रेति । मतांतरं निराकरोति । भर्त्रेति । भर्त्रास्वकांतेन सह न तु सपिंडनं योग्यं भवति अर्धांगित्वात् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दयिता च पतिश्च
 दंपती जाया दयितं योर्जदं भावौ भवतः श्वशुरादेः अंतरतः मध्ये तृणं कृत्वा तत्सत्याः सपिंडनं कुर्यादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ सत्याः सपिंडादिकं
 पितृक एव सुतः कुर्यान्न तु द्वितीयः ॥ ४७ ॥

विदेशे दशाहमध्वे जातायाः सत्याः श्रवणादिदिनादवशेषदिनेषु दशागात्रविधायभर्तुः सपिंडनदिने सपिंडनादिकं कार्यैश्च दशाहादनंतरं जाता
यास्तु श्रवणदिनाद्वादशेहनीति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ हंतकारप्रमाणमाह । चत्वारिपुष्कलानि षोडशग्रासमात्रम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

हुताशयासमारूढा दशाहाभ्यंतरे सती ॥ तस्याभर्तुर्दिने कार्यं शय्यादानं सपिंडनम् ॥ ४८ ॥ कृत्वा सपिंडनं
ताक्ष्यं प्रकुर्यात्पितृतर्पणम् ॥ उदाहरेत्स्वधाकारं वेदमंत्रैः समन्वितम् ॥ ४९ ॥ अतिथिं भोजयेत्पश्चाद्दंतका
रं च सर्वदा ॥ तेन तृप्यांति पितरो मुनयो देवदानवाः ॥ ५० ॥ ग्रासमात्रा भवेद्दिक्षा चतुर्ग्रासंतु पुष्कलम् ॥ पुष्कला
निच चत्वारि हंतकारो विधीयते ॥ ५१ ॥ सपिंड्यां विप्रचरणौ पूजयेच्चंदनाक्षतैः ॥ दानंतस्मै प्रदातव्यमक्षय्य
तृप्तिहेतवे ॥ ५२ ॥ वर्षवृत्तिघृतं चान्नं सुवर्णरजतं सुगाम् ॥ अश्वंगजं रथं भूमिमाचार्याय प्रदापयेत् ॥ ५३ ॥ त
तश्च पूजयेन्मंत्रैः स्वस्ववाचनपूर्वकम् ॥ कुंकुमाक्षतनैवेद्यैर्ग्रहान् देवीं विनायकम् ॥ ५४ ॥ आचार्यस्तु ततः कुर्या
दभिषेकं समंत्रकम् ॥ बद्धासूत्रं करे दद्यान्मंत्रपूतांस्तथा क्षतान् ॥ ५५ ॥ ततश्च भोजयेद्दिप्रान्निमिष्टान्नैर्विविधैः
शुभैः ॥ दद्यात्सदक्षिणां स्तेभ्यः सजलान्नान् द्विषड्घटान् ॥ ५६ ॥

सुगांसुशीलांगाम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सूत्रं रक्षासूत्रम् ॥ ५५ ॥ शुभैः सरसैः बहुशर्करायुक्तैरित्यर्थः सजलान्नान् जलपूर्णान् मोदकदक्षिणासहि
तान् द्विषट् द्वादशघटान् द्वादशविप्रान् भोजयित्वा तेभ्यो दद्यादिति ॥ ५६ ॥

द्विजभोजनादनंतरं वर्णैर्विप्रादिभिः वार्याद्याः क्रमात् स्पष्टव्याः ततस्ते शुद्धयेरन्नित्यन्वयः ब्राह्मणादिभिश्च तु वर्णैश्चत्वारि क्रमात् स्पष्टव्या
नित्यर्थः ॥ ५७ ॥ अथ सपिंडनानंतरं शय्यादानं निरूपयति । एवमित्यादि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ शय्याम् आस्तृतायां विचित्रवस्त्रेणाच्छादिता
यां भुवि न्यसेत् स्थापयेदिति तृतीयेनान्वयः । कथं भूतां सारदारुमयीं भारसंवहनकाष्ठरचिताम् यद्वा साररूपोदारुर्विद्रुमस्तन्मयीं वा रम्यामि
वार्यायुधप्रतोदस्तुदंडस्तुद्विजभोजनात् ॥ स्पष्टव्यानंतरं वर्णैः शुद्धयेरंस्ते ततः क्रमात् ॥ ५७ ॥ एवं सपिंड
नं कृत्वा क्रियावस्त्राणिसंत्यजेत् ॥ शुक्लां वरधरो भूत्वा शय्यादानं प्रदापयेत् ॥ ५८ ॥ शय्यादानं प्रशंसन्ति सर्वे
देवाः सवासवाः ॥ तस्माच्छय्याप्रदातव्या मरणे जीवितेऽपि वा ॥ ५९ ॥ सारदारुमयीं रम्यां सुचित्रैश्चित्रितां
दृढाम् ॥ पट्टसूत्रैर्वितनितां हेमपत्रैरलंकृताम् ॥ ६० ॥ हंसतूलिप्रतिच्छन्नां शुभशीर्षोपधानिकाम् ॥ प्रच्छा
दनपटीयुक्तां पुष्पगंधैः सुवासिताम् ॥ ६१ ॥ दिव्यबंधैः सुवद्वाचसुविशालां सुखप्रदाम् ॥ शय्यामेवंविधां कृ
त्वा ह्यास्तृतायां न्यसेद्भुवि ॥ ६२ ॥

तिविशेषेणोक्तं रम्यतामेवाह । सुचित्रैरिति वितनितां संग्रथितां लोहपत्रस्थाने हेमपत्रैरिति ॥ ६० ॥ हंसवदुज्ज्वलामृदुला च यातूली अधः प्र
स्तारणिका भाषायां तु लाई चेति तया प्रतिच्छन्नाम् आच्छादितां शुभानि सुंदराणि शीर्षोपधानकानि यस्य भाषायां ताकिया इति प्र
च्छादनपटीतदाच्छादकमुपरितनवस्त्रम् ॥ ६१ ॥ दिव्यबंधैः भाषायां कसणा इति ॥ ६२ ॥

छत्रं चतुश्चरणसंलग्नस्थवत्तुरौप्यंरूप्यादिधातुमयं दीपालयं दीपवट इति भाषायां चामरं व्यजनम् आसनं काष्ठमयं चौकीति भाषायां भाजनं जलपानपात्रं भृंगारंगंडूकागडवीझारीति भाषायां करकः अल्पघटः कलशमिति कर्मण्डलुर्वा आदर्शदर्पणम् अन्यत्तांबूलपात्रादि उपहारकसामग्रीं

छत्रं दीपालयं रौप्यं चामरासनं भाजनम् ॥ भृंगारकरकादर्शपंचवर्णवितानकम् ॥ ६३ ॥ शयनस्य भवेत्किंचिद्यच्चान्यदुपकारकम् ॥ तत्सर्वपरितस्तस्याः स्वेस्वेस्थानेनियोजयेत् ॥ ६४ ॥ तस्यां संस्थापयेद्द्वैमं हरिं लक्ष्मीसमन्वितम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तमायुधांबरसंयुतम् ॥ ६५ ॥ स्त्रीणां च शयने धृत्वा कज्जलालक्तकुंकुमम् ॥ वस्त्रभूषादिकं यच्च सर्वमेव प्रदापयेत् ॥ ६६ ॥ ततो विप्रसपत्नीकं गंधपुष्पैरलंकृतम् ॥ कर्णागुलीयाभरणैः कंठसूत्रैश्च कांचनैः ॥ ६७ ॥ उष्णीषमुत्तरीयं च चोलकं परिधाय च ॥ स्थापयेत्सुखशय्यायां लक्ष्मीनारायणाग्रतः ॥ ६८ ॥ कुंकुमैः पुष्पमालाभिर्हरिं लक्ष्मीं समर्चयेत् ॥ पूजयेद्भोकपालांश्च ग्रहान् देवीं विनायकम् ॥ ६९ ॥ उत्तराभिमुखो भूत्वा गृहीत्वा कुसुमांजलिम् ॥ उच्चारयेदिमं मंत्रं विप्रस्य पुरतः स्थितः ॥ ७० ॥

स्वेस्वेस्थाने इति छत्रं पादेषु दीपालयं वामे चामरं शय्योपरि आसनं दक्षे भाजनं तदुपरि वितानं छत्रस्योपरि निनयेदिति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ स्त्रीणां सौभाग्यवतीनाम् ॥ ६६ ॥ कर्णागुलीयादिभिः दंपत्योराभरणानितैश्चालंकृतं विप्रं स्थापयेदित्युत्तरेणान्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

ममेयमिति जीवने मरणे मम पितुरिति विशेषः इयं शय्या अशून्या मयाममपित्रावासहितैव भूयादित्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ कोददातीति दायथा कृष्णत्वदीयास्ति शय्या क्षीरोदसागरे ॥ तया भूयादशून्येयं मम जन्मनि जन्मनि ॥ ७१ ॥ एवं पुष्पांजलिं विप्रे प्रतिमायां हरेः क्षिपेत् ॥ ततः सोपस्करं शय्यादानं संकल्पपूर्वकम् ॥ ७२ ॥ दद्याद्भूतोपदेष्टे च गुरवे ब्रह्मवादिने ॥ गृहाण ब्राह्मणैर्नात्वं कोददातीति कीर्तयन् ॥ ७३ ॥ आंदोलयेद्द्विजलक्ष्मीं हरिं च शयने स्थितम् ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ ७४ ॥ सर्वोपस्करणैर्युक्तं प्रदद्यादति सुंदरम् ॥ शय्यायां सुखमुपत्यर्थं गृहं च विभवे सति ॥ ७५ ॥ जीवमानः स्वहस्तेन यदि शय्यां ददाति यः ॥ तज्जीवतावृषोत्सर्गपर्वणीषु समाचरेत् ॥ ७६ ॥ इयमेकस्य दातव्या बहूनां न कदाचन ॥ सा विभक्ता च विक्रीता दातारं पातयत्यधः ॥ ७७ ॥ पात्रे प्रदाय शयनं वांछितं फलमाप्नुयात् ॥ पिता च दाता तनयः परत्रेह च मोदते ॥ ७८ ॥ पुरंदरगृहे दिव्ये सूर्यपुत्रालयेऽपि च ॥ उपतिष्ठेन्न संदेहः शय्यादानप्रभावतः ॥ ७९ ॥

नाभिमानं न कुर्यादिति ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सर्वोपस्करणैर्गृहोचितं सर्ववस्तुभिः सहितं सुखमुपत्यर्थं सुखेन सुप्तिर्निद्रा तदर्थं गृहं च दद्यादिति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

आभूतसंप्लवं महाप्रलयपर्यंतं प्रलये लीनोऽपि पुनः सृष्टिप्रलये तत्रैवोत्पद्य आतंकवर्जितः पीडारहितः स्वर्गेतिष्ठतीति पूर्ववत् ज्ञातव्यम् ॥ ८० ॥
 विमानवरमारूढः सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ आभूतसंप्लवं यावत्तिष्ठत्यातंकवर्जितः ॥ ८० ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पु-
 ण्यं सर्वपर्वदिनेषु च ॥ तेभ्यश्चाप्यधिकं पुण्यं शय्यादानोद्भवं भवेत् ॥ ८१ ॥ एवं दत्त्वा सुतः शय्यां पददानं प्रदा-
 पयेत् ॥ तच्छृणुष्व मया ख्यातं यथावत् कथयामि ते ॥ ८२ ॥ छत्रोपानहवस्त्राणि मुद्रिकाचकमंडलुः ॥ आस-
 नं पंचपात्राणि पदं पंचविधं स्मृतम् ॥ ८३ ॥ दंडेन ताम्रपात्रेण ह्यामान्नैर्भोजनैरपि ॥ अर्थयज्ञोपवीतैश्च पदं संपू-
 र्णतां व्रजेत् ॥ ८४ ॥ त्रयोदशपदानि तथं यथाशक्त्या विधाय च ॥ त्रयोदशेभ्यो विप्रेभ्यः प्रदद्याद्वादशेहनि ॥
 ॥ ८५ ॥ अनेन पददानेन धार्मिकायां तिसद्गतिम् ॥ यममार्गगतानां च पददानं सुखप्रदम् ॥ ८६ ॥ आतपस्तत्रैव
 रौद्रोदह्यते येन मानवः ॥ छत्रदानेन सुच्छाया जायते तस्य मूर्धनि ॥ ८७ ॥ अतिसंकटसंकीर्णं यमलोकस्य
 वर्त्मनि ॥ अश्वारूढाश्च ते यांति ददंते यद्युपानहौ ॥ ८८ ॥ शीतोष्णवातदुःखानि तत्र घोरानि खेचर ॥ वस्त्रदान-
 प्रभावेण सुखं निस्तरते पथि ॥ ८९ ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ शय्यादानोत्तरं पददानं प्रदद्यादित्याह । छत्रेति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ पथियममार्गं सुखं निस्तरते भुंक्ते ॥ ८९ ॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पथेयं परलोकभोग्यम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ननु उत्तमं षोडशं ह्येतन्मया ते कथितं खग । श्रपयित्वा चरुं ताक्ष्यं कुर्यादेकादशेहनि इति प्रागुक्तत्वादेकादशाहेकतायामप्युत्तमं षोडशं पुनः प्रतिमासं वटं पिंडदानं च किमर्थमिति चेत्तत्राह । कृतस्येति । अत्र कृत-
 यमदूता महारौद्राः करालाः कृष्णपिंगलाः ॥ न पीडयंतितं मार्गं मुद्रिकायाः प्रदानतः ॥ ९० ॥ बहुधर्मसमाकीर्णं
 निर्वर्तितो यवर्जिते ॥ कमंडलुप्रदानेन तृपितः पिवते जलम् ॥ ९१ ॥ मृतोद्देशेन यो दद्याद्दुःपात्रं च ताम्रजम् ॥
 प्रपादानसहस्रस्य यत्फलं सोऽनुते ध्रुवम् ॥ ९२ ॥ आसने भाजने चैव दत्ते सम्यग्दिजातये ॥ सुखेन भुंक्ते पा-
 थेयं पथि गच्छन् शनैः शनैः ॥ ९३ ॥ एवं स पिंडनदिने दत्त्वादानं विधानतः ॥ बहून्संभोजयेद्दिप्रान्यः श्वपा-
 कादिकानपि ॥ ९४ ॥ ततः स पिंडनादूर्ध्वमर्वाक्संवत्सरादपि ॥ प्रतिमासं प्रदातव्यो जलकुंभः स पिंडकः ॥
 ॥ ९५ ॥ कृतस्य करणं नास्ति प्रेतकार्यादृते खग ॥ प्रेतार्थं तु पुनः कुर्यादक्षय्यं तृप्तिहेतवे ॥ ९६ ॥ अतो विशेष-
 ष्वक्ष्यामि मासिकस्याब्दिकस्य च ॥ पाक्षिकस्य विशेषं च विशेषतिथिषु मृते ॥ ९७ ॥

स्य करणं नास्तीति निषेधस्तु प्रेतकार्यं विना व्रतोद्यापनादिष्वेव प्रेतार्थं तु पुनः करणेन तस्याक्षय्यं तृप्तिर्भवतीति हेतोः पुनरपि कुर्यादित्यर्थः ॥
 ॥ ९६ ॥ अतः मासिकादीनामावश्यकत्वादिति हेतोः विशेषासु पौर्णमास्यादिति थिषु पुरुषे मृते सति प्रथमं पाक्षिकविशेषं वक्ष्यामीति ॥ ९७ ॥

तमेवाह । पौर्णमास्यामितिद्वाभ्याम् । तिथिपुरिक्ताख्याचतुर्थीतस्यप्रेतस्यऊनिकापाक्षिकश्राद्धतिथिः ॥९८॥९९॥ मासिकस्यविशेषमाह ।
 एकएवेतित्रिभिः । मलमासेक्षयमासे । रविसंक्रमहीनोयोमलमासोभिधीयते । सएवतुद्विसंक्रांतः क्षयमासोप्युदीरितइति । यदिकार्त्तिकमार्ग
 शीर्षयोः क्षयमासांतयातेसतिकार्त्तिकसंबंधीनिमार्गशीर्षसंबंधीनि यानिश्राद्धव्रतादीनिच यस्मिन्पक्षेयस्मिन्नतिथौ यस्मिन् अपराह्णा
 पौर्णमास्यामृतोयस्तुचतुर्थीतस्यऊनिका ॥ चतुर्थ्यांतुमृतोयस्तुनवमीतस्यऊनिका ॥ ९८ ॥ नवम्यांतुमृ
 तोयस्तुरिक्तातस्यचतुर्दशी ॥ इत्येवंपाक्षिकंश्राद्धंकुर्याद्विंशतिमेदिने ॥ ९९ ॥ एकएवयदामासः संक्रांति
 द्वयसंयुतः ॥ मासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेहिशस्यते ॥ १०० ॥ एकस्मिन्मासिमासौद्वौयदिस्यातांतयोर्द्व
 योः ॥ तावेवपक्षौताएवतिथयस्त्रिंशदेवहि ॥ १ ॥ तिथ्यर्धेप्रथमेपूर्वोद्वितीयेऽर्द्धेतदुत्तरः ॥ मासावितिबुधैश्चि
 त्थौमलमासस्यमध्यगौ ॥ २ ॥ असंक्रांतेचकर्तव्यंसर्पिंडीकरणंस्वग ॥ तथैवमासिकंश्राद्धंवार्षिकंप्रथ
 मंतथा ॥ ३ ॥ संवत्सरस्यमध्येतुयदिस्यादधिमासकः ॥ तदान्नयोदशेमासिक्रियाप्रेतस्यवार्षिकी ॥ ४ ॥
 दिकाले विहितानितानि क्षयमासे तत्रतत्रैवकर्तव्यानीति ॥ १०० ॥ एकस्मिन्मासेमासद्वयंनिर्धारयति । ताःपंचदशएवतिथयः
 उभौपक्षौ ज्ञेयौ ताःपंचदशएवत्रिंशत्तिथयोज्ञातव्याः ॥ १ ॥ असंक्रांतेअधिकमासेयादिद्वादशेएवसति तदातुतस्मिन्नेवप्रथमाब्दिकंकर्त
 व्यम् ॥ २ ॥ ३ ॥ वार्षिकीप्रथमाब्दिकी ॥ ४ ॥

प्रतिसंवत्सरंद्वितीयाब्दिकादिकंतुमलमासेश्राद्धदिनस्यबंध्यत्वनिरासार्थंपितुरुद्देशेनब्राह्मणान्भोजयित्वाशुद्धमासेसर्पिंडकंश्राद्धंकुर्यादिति
 ॥१०५॥ एवमुक्तप्रकारेण ॥ ६ ॥ ७ ॥ गजच्छायायोगेकृतंश्राद्धंगजच्छायम् । कृष्णपक्षेत्रयोदश्यामघास्विदुःकरेः । यदातदागजच्छा
 याश्राद्धैःपुण्यमवाप्यतेइति । यद्वा पूर्वाभिमुखस्थितगजस्यच्छायायांदक्षिणाभिमुखोभूत्वाश्राद्धंकुर्यादित्यपिकेचित् । युगादिषु युगा
 दितिथयः । यथा । माघेपंचदशीकृष्णानभस्येचत्रयोदशी । तृतीयामाघेवशुक्लानवम्युज्येयुगादयइति । क्रमोऽत्रनविवक्षितः । तद्यथा
 पिंडवर्ज्यमसंक्रांतेसंक्रांतेपिंडसंयुतम् ॥ प्रतिसंवत्सरंश्राद्धमेवंमासद्वयेपिच ॥ ५ ॥ एवंसंवत्सरेपूर्णवार्षिकं
 श्राद्धमाचरेत् ॥ तस्मिन्नपिविशेषेणभोजनीयाद्विजातयः ॥ ६ ॥ कुर्यात्संवत्सरादूर्ध्वंश्राद्धेपिंडत्रयंसदा ॥
 एकोद्विष्टंनकर्तव्यंतेनस्यात्पितृघातकः ॥ ७ ॥ तीर्थश्राद्धंगयाश्राद्धंगजच्छायंचपैतृकम् ॥ अब्दमध्ये
 नकुर्वीतग्रहणेनयुगादिषु ॥ ८ ॥ यदापुत्रेणवैकार्यंगयाश्राद्धंस्वगेश्वर ॥ तदासंवत्सरादूर्ध्वंकर्तव्यंपितृभक्तिः ९
 कार्त्तिकशुक्लनवमीसत्ययुगस्याद्यातिथिःवैशाखेक्षय्यतृतीयात्रेतायुगस्य माघेअमाद्रापरस्य भाद्रेकृष्णत्रयोदशीकलियुगस्येति । अत्रा
 ब्दमध्येनेतिकेषांचिन्मतम् । केचिदाक्षिणात्यादयस्तुवर्षमध्येपिकुर्वीतिकिमितिपापिनामेववर्षगम्योयममार्गोभवाति अतस्तस्यातिक्रमणा
 नंतरंगयादिश्राद्धंकर्तव्यमितिअब्दमध्येनेतिनिषेधः । किंचसुकृतिनस्तुतत्क्षणमेवधर्मसंभाविशंति अतोब्दमध्येपिकुर्यादित्यभिप्रायः
 ॥ ८ ॥ गयामाहात्म्यमाह । गयेति ॥ ९ ॥

ग. पु.
॥६४॥

॥ ११० ॥ ११ ॥ शमीपत्रप्रमाणं अतिसूक्ष्ममपि पिण्डम् गयाशिरे गयदैत्यस्य आसमंतात् शिरोभागे इति गयामाहात्म्योक्तं ज्ञातव्यम्
गयाश्राद्धात् प्रमुच्यंते पितरो भवसागरात् ॥ गदाधरानुग्रहेण ते यांति परमांगतिम् ॥ ११० ॥ तुलसीमंजरी
भिश्च पूजयेद्विष्णुपादुकाम् ॥ तस्यालवादितिर्थेषु पिण्डान्दद्याद्यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ उद्धरेत् सप्तगोत्राणिकुलमे
कोत्तरं शतम् ॥ शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्याद् गयाशिरे ॥ १२ ॥ गयामुपेत्य यः श्राद्धं करोति कुलनन्दनः ॥ सफ
लं तस्य तज्जन्म जायते पितृतुष्टिदम् ॥ १३ ॥ श्रूयते चापि पितृभिर्गीता गाथा स्वगेश्वर ॥ इक्ष्वाकोर्मनुपुत्रस्य
कलापोपवने सुरैः ॥ १४ ॥ अपि न स्तेभ्य विष्ण्यंति कुले सन्मार्गशीलिनः ॥ गयामुपेत्य ये पिण्डान्दास्यन्त्यस्मा
कमादरात् ॥ १५ ॥ एवमासुष्मिर्कीर्ताक्षर्ययः करोति क्रियां सुतः ॥ स स्यात्सुखी भवेन्मुक्तः कौशिकस्यात्म
जायथा ॥ १६ ॥ भरद्वाजात्मजाः सप्तभुक्त्वा जन्मपरंपराम् ॥ कृत्वापि गोवधं ताक्षर्यमुक्ताः पितृप्रसादतः ॥
॥ १७ ॥ सप्तव्याधादशार्णेषु मृगाः कालं जरे गिरौ ॥ चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसिमानसे ॥ १८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ कलापो हि मन्वत्पार्श्ववर्ती ग्रामाविशेषस्तस्योपवने इक्ष्वाकुं प्रतिगता ॥ १४ ॥ कौशिकस्येव भरद्वाजस्यात्मजानां च रित्रं
विशेषतया हरिवंशे ज्ञातव्यमिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

सटी.
अ० १३

॥६४॥

ते पिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ पितृभक्त्या च ते सर्वे गता मुक्तिं द्विजात्मजाः ॥ १९ ॥ तस्मात्सर्वप्र
यत्नेन पितृभक्तो भवेन्नरः ॥ इह लोके परे वापि पितृभक्त्या सुखी भवेत् ॥ १२० ॥ एतत्ताक्षर्यमयाख्यातं सर्वमे
वौर्ध्वदेहिकम् ॥ पुत्रवांछाप्रदं पुण्यं पितुर्मुक्तिप्रदायकम् ॥ २१ ॥ निर्धनोऽपि नरः कश्चिद्यः शृणोति कथा
मिमाम् ॥ सोऽपि पापनिविर्मुक्तो दानस्य फलमाप्नुयात् ॥ २२ ॥ विधिना कुरुते यस्तु श्राद्धं दानं मयोदितम् ॥ शृ
णुयाद्गारुडं चापि शृणुत स्यापियत्फलम् ॥ २३ ॥ पिता ददाति सत्पुत्रान् गोधनानि पितामहः ॥ धनदाता भ
वेत्सोऽपि यस्तस्य प्रपितामहः ॥ २४ ॥ दद्याद्द्विपुलमन्नाद्यं वृद्धस्तु प्रपितामहः ॥ तृप्ताः श्राद्धेन ते सर्वे दत्त्वा पुत्रस्य
वाञ्छितम् ॥ २५ ॥ गच्छन्ति धर्ममार्गैश्च धर्मराजस्य मन्दिरम् ॥ तत्र धर्मसभायां ते तिष्ठन्ति परमादरात् ॥
॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ एवं श्रीविष्णुना प्रोक्तमौर्ध्वदानसमुद्भवम् ॥ श्रुत्वामाहात्म्यम तुलंगरुडो हर्षमागतः ॥
॥ १२७ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे सारोद्धारे सपिण्डनादिसर्वकर्मनिरूपणं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ १२७ ॥ इति टीकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

धर्मराजपुरंधर्मसभाधर्मसभासदः ॥ धर्ममार्गाश्चधर्माश्चहरिःप्राहचतुर्दशे ॥ १ ॥ चतुर्दशाध्यायार्थस्तुस्पष्टएवज्ञातव्यः ॥ १ ॥ २ ॥ ॥

गरुडउवाच ॥ यमलोकःकियन्मात्रःकीदृशःकेननिर्मितः ॥ सभाचकीदृशीतस्यांधर्मआस्तेचकैः सह ॥
॥ १ ॥ येधर्ममार्गेर्गच्छंतिधार्मिकाधर्ममंदिरम् ॥ तान्धर्मानपिमार्गाश्चममाख्याहिदयानिधे ॥ २ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ शृणुताक्षर्यप्रवक्ष्यामियद्गम्यंनारदादिभिः ॥ तद्धर्मनगरंदिव्यंमहापुण्यैरवाप्यते
॥ ३ ॥ याम्यनैर्ऋतयोर्मध्येपुरंवैवस्वतस्ययत् ॥ सर्ववज्रमयंदिव्यमभेद्यंतत्सुरासुरैः ॥ ४ ॥ चतुरस्रंचतु
र्द्वारमुच्चप्राकारवेष्टितम् ॥ योजनानांसहस्रंहिप्रमाणेनतदुच्यते ॥ ५ ॥ तस्मिन्पुरेऽस्तिमुभगंचित्रगुप्तस्य
मंदिरम् ॥ पंचविंशतिसंख्याकैर्योजनैर्विस्तृतायतम् ॥ ६ ॥ दशोच्छ्रितंमहादिव्यंलोहप्राकारवेष्टितम् ॥
प्रतोलीशतसंचारंपताकाध्वजभूषितम् ॥ ७ ॥ विमानगणसंकीर्णगीतवादित्रनादितम् ॥ चित्रितंचित्रकु
शलैर्निर्मितंदेवशिल्पिभिः ॥ ८ ॥ उद्यानोपवनैरम्यंनानाविहगकूजितम् ॥ गंधर्वैरप्सरोग्भिश्चसमंतात्परि
वारितम् ॥ ९ ॥ तत्सभायांचित्रगुप्तःस्वासनेपरमाबुते ॥ संस्थितोगणयेदायुर्मानुषाणांयथातथम् ॥ १० ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

नमुह्यतिकथंचित्समुकृतेदुष्कृतेपिवा ॥ यद्येनोपार्जितंकर्मशुभंवायदिवाशुभम् ॥ ११ ॥ तत्सर्वभुंजतेयत्रचि
त्रगुप्तस्यशासनात् ॥ चित्रगुप्तालयात्प्राच्यांज्वरस्यास्तिमहागृहम् ॥ १२ ॥ दक्षिणस्यांचगूलस्यलूताविस्फो
टयोस्तथा ॥ पश्चिमेकालपाशःस्यादजीर्णस्यारुचेस्तथा ॥ १३ ॥ उदीच्यांराजरोगोस्तिपांडुरोगस्तथैवच ॥
ऐशान्यांतुशिरोर्तिःस्यादाग्नेय्यामस्तिमूर्च्छना ॥ १४ ॥ अतीसारोनैर्ऋतेतुवायव्यांशीतदाहकौ ॥ एवमादि
भिरन्यैश्चव्याधिभिःपरिवारितः ॥ १५ ॥ लिखतेचित्रगुप्तस्तुमानुषाणांशुभाशुभम् ॥ चित्रगुप्तालयादग्रेयोज
नानांचविंशतिः ॥ १६ ॥ पुरमध्येमहादिव्यंधर्मराजस्यमंदिरम् ॥ अस्तिरत्नमयंदिव्यंविद्युज्ज्वालार्कवर्चस
म् ॥ १७ ॥ द्विशतंयोजनानांचविस्तारायामतःस्फुटम् ॥ पंचाशच्चप्रमाणेनयोजनानांसमुच्छ्रितम् ॥ १८ ॥ धृतं
स्तंभसहस्रैश्चवैडूर्यमणिमंडितम् ॥ कांचनालंकृतंनानाहर्म्यप्रासादसंकुलम् ॥ १९ ॥ शारदाभ्रनिभंरुक्मकल
शैःसुमनोहरम् ॥ चित्रस्फटिकसोपानंवज्रकुट्टिमशोभितम् ॥ २० ॥ मुक्ताजालगवाक्षंचपताकाध्वजभूषितम् ॥
घंटानकनिनादाढ्यंहेमतोरणमंडितम् ॥ २१ ॥ नानाश्चर्यमयंस्वर्णकपाटशतसंकुलम् ॥ नानाद्रुमलतागु
ल्मैर्निष्कंटैःसुविराजितम् ॥ २२ ॥ एवमादिभिरन्यैश्चभूषणैर्भूषितंसदा ॥ आत्मयोगप्रभावैश्चनिर्मितंविश्व

कर्मणा ॥ २३ ॥ तस्मिन्नस्ति सभा दिव्या शतयोजनमायता ॥ अर्कप्रकाशाभ्राजिष्णुः सर्वतः कामरूपिणी ॥
 ॥ २४ ॥ नातिशीतानचात्युष्णामनसोत्यंतर्हर्षिणी ॥ नशोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासेन चाप्रियम् ॥ २५ ॥ सर्वेका
 माः स्थिता यस्यां ये दिव्या ये च मानुषाः ॥ रसवच्च प्रभृतं च भक्ष्यं भोज्यं च सर्वशः ॥ २६ ॥ रसवन्ति च तोयानि शी
 तान्युष्णानि चैव हि ॥ पुण्याः शब्दादयस्तस्यां नित्यं कामफलद्रुमाः ॥ २७ ॥ असंवाधा च सा ताक्षर्यरम्या कामा
 गमासभा ॥ दीर्घकालं तपस्तप्तवानिर्मिता विश्वकर्मणा ॥ २८ ॥ तामुग्रतपसो यांति सुव्रताः सत्यवादिनः ॥ शां
 ताः संन्यासिनः सिद्धाः पूताः पूतेन कर्मणा ॥ २९ ॥ सर्वे भास्वरदेहास्तेऽलंकृता विरजांबराः ॥ स्वकृतैः कर्मभिः
 पुण्यैस्तत्र तिष्ठन्ति भूषिताः ॥ ३० ॥ तस्यां सधर्मो भगवानासनेऽनुपमेशुभे ॥ दशयोजनविस्तीर्णे सर्वरत्नैः सु
 मंडिते ॥ ३१ ॥ उपविष्टः स तां श्रेष्ठश्छत्रशोभितमस्तकः ॥ कुंडलालंकृतः श्रीमान्महामुकुटमंडितः ॥ ३२ ॥
 सर्वालंकारसंयुक्तो नीलमेघसमप्रभः ॥ बालव्यजनहस्ताभिरप्सरोग्भिश्च वीजितः ॥ ३३ ॥ गंधर्वाणां समूहा
 श्वसंधशश्चाप्सरोगणाः ॥ गीतवादित्रनृत्याद्यैः परितः सेवयन्ति तम् ॥ ३४ ॥ मृत्युना पाशहस्तेन
 कालेन च बलीयसा ॥ चित्रगुप्तेन चित्रेण कृतांतेन निषेवितः ॥ ३५ ॥ पाशदंडधरैरुग्रैर्निदेशवशवर्तिभिः ॥

आत्मतुल्यबलैर्नानासुभटैः परिवारितः ॥ ३६ ॥ अग्निष्वात्ताश्च पितरः सोमपाश्चोष्मपाश्च ये ॥ स्वधावं
 तो बर्हिषदो मूर्तामूर्ताश्च ये खग ॥ ३७ ॥ अर्यमाद्याः पितृगणामूर्तिमंतस्तथापरे ॥ सर्वे ते मुनिभिः सार्धं धर्मराज
 मुपासते ॥ ३८ ॥ अत्रिर्वसिष्ठः पुलहो दक्षः क्रतुरथांगिराः ॥ जामदग्न्यो भृगुश्चैव पुलस्त्यागस्त्यनारदाः
 ॥ ३९ ॥ एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः ॥ न शक्याः परिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा ॥ ४० ॥ व्या
 ख्याभिर्धर्मशास्त्राणां निर्णेतारो यथा तथम् ॥ सेवन्ते धर्मराजं तेशासनात्परमेष्ठिनः ॥ ४१ ॥ राजानः सूर्यवंशी
 याः सोमवंश्यास्तथापरे ॥ सभायां धर्मराजं ते धर्मज्ञाः पर्युपासते ॥ ४२ ॥ मनुर्दिलीपो मांधाता सगरश्च भ
 गीरथः ॥ अंबरीषोऽनरण्यश्च मुचुकुंदो निमिः पृथुः ॥ ४३ ॥ ययातिर्नहुषः पूरुर्दुष्यंतश्च शिबिर्नलः ॥ भरतः
 शंतनुः पाण्डुः सहस्रार्जुन एव च ॥ ४४ ॥ एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमंतो बहुश्रुताः ॥ इद्वाऽश्वमेधैर्बहुभिर्जाता धर्म
 सभासदः ॥ ४५ ॥ सभायां धर्मराजस्य धर्म एव प्रवर्तते ॥ न तत्र पक्षपातोऽस्ति नानृतं न च मत्सरः ॥ ४६ ॥ स
 भ्याः सर्वे शास्त्रविदः सर्वे धर्मपरायणाः ॥ तस्यां सभायां सततं वैवस्वतमुपासते ॥ ४७ ॥ ईदृशी सा सभा ता
 क्षर्यधर्मराजमहात्मनः ॥ न तां पश्यन्ति ये पापादक्षिणेन पथा गताः ॥ ४८ ॥ धर्मराजपुरे गंतुं चतुर्भागा भवन्ति

च ॥ पापिनांगमने पूर्वसतुतेपरिकीर्तितः ॥ ४९ ॥ पूर्वादिभिस्त्रिभिर्मार्गैर्येगताधर्ममंदिरे ॥ तेहिमुकृतिनः
पुण्यैस्तस्यांगच्छंतिताञ्छृणु ॥ ५० ॥ पूर्वमार्गस्तुतत्रैकः सर्वभोगसमन्वितः ॥ पारिजाततरुच्छायाच्छा
दितोरत्नमंडितः ॥ ५१ ॥ विमानगणसंकीर्णो हंसावलिविराजितः ॥ विट्टमारामसंकीर्णपीयूषद्रवसंयुतः
॥ ५२ ॥ तेन ब्रह्मर्षयोयांतिपुण्याराजर्षयोमलाः ॥ अप्सरोगणगंधर्वविद्याधरमहोरगाः ॥ ५३ ॥ देवतारा
धकाश्चान्येशिवभक्तिपरायणाः ॥ ग्रीष्मेप्रपादानरतामाघेकाष्ठप्रदायिनः ॥ ५४ ॥ विश्रामयंतिवर्षासुविरक्ता
न्दानमानतः ॥ दुःखितस्यामृतं ब्रूते ददते ह्याश्रमंतुये ॥ ५५ ॥ सत्यधर्मरताये च क्रोधलोभविवर्जिताः ॥ पि
तृमातृपुत्रेभक्तागुरुशुश्रूषणे रताः ॥ ५६ ॥ भूमिदागृहदागोदाविद्यादानप्रदायकाः ॥ पुराणवक्तृश्रोतारः पा
रायणपरायणाः ॥ ५७ ॥ एते मुकृतिनश्चान्ये पूर्वद्वारे विशंति च ॥ यांति धर्मसभायां ते सुशीलाः शुद्धबुद्धयः ॥
॥ ५८ ॥ द्वितीयस्तृत्तरो मार्गो महारथशतैर्वृतः ॥ नरयानसमायुक्तो हरिचंदनमंडितः ॥ ५९ ॥ हंससारससं
कीर्णश्चक्रवाकोपशोभितः ॥ अमृतद्रवसंपूर्णस्तत्र भातिसरोवरः ॥ ६० ॥ अनेन वैदिकायांति तथाभ्यागत
पूजकाः ॥ दुर्गाभान्वोश्च ये भक्तास्तीर्थस्नाताश्च पर्वसु ॥ ६१ ॥ ये मृताधर्मसंग्रामेऽनशनेन मृताश्च ये ॥ वारा

णस्यांगो ग्रहे च तीर्थतोये मृताविधेः ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणार्थैस्वामिकार्ये तीर्थक्षेत्रेषु ये मृताः ॥ ये मृता देवविध्वंसे यो
गाभ्यासेन ये मृताः ॥ ६३ ॥ सत्पात्रपूजकानित्यं महादानरताश्च ये ॥ प्रविशंत्युत्तरे द्वारे यांति धर्मसभां च ते ॥
॥ ६४ ॥ तृतीयः पश्चिमो मार्गो रत्नमंदिरमंडितः ॥ सुधारससदापूर्णदीर्घिकाभिर्विराजितः ॥ ६५ ॥ ऐरावतकु
लोद्भूतमत्तमातंगसंकुलः ॥ उच्चैः श्रवः समुत्पन्नहयरत्नसमन्वितः ॥ ६६ ॥ एतेनात्मपरायांति सच्छास्त्रपरिचित
काः । अनन्यविष्णुभक्ताश्च गायत्रीमंत्रजापकाः ॥ ६७ ॥ परहिंसापरद्रव्यपरवादपराङ्मुखाः ॥ स्वदारनि
रताः संतः साग्रिकावेदपाठकाः ॥ ६८ ॥ ब्रह्मचर्यव्रतधरावानप्रस्थास्तपस्विनः ॥ श्रीपादसंन्यासपराः सम
लोष्टाश्मकांचनाः ॥ ६९ ॥ ज्ञानवैराग्यसंपन्नाः सर्वभूतहिते रताः ॥ शिवविष्णुव्रतकराः कर्मब्रह्मसमर्पकाः ॥
॥ ७० ॥ ऋणैस्त्रिभिर्विनिर्मुक्ताः पंचयज्ञरताः सदा ॥ पितृणां श्राद्धदातारः काले सांध्यमुपासकाः ॥ ७१ ॥
नीचसंगविनिर्मुक्ताः सत्संगतिपरायणाः ॥ एतेऽप्सरोगणैर्युक्ता विमानवरसंस्थिताः ॥ ७२ ॥ सुधापा
नं प्रकुर्वंतो यांति ते धर्ममंदिरम् ॥ विशंति पश्चिमद्वारे यांति धर्मसभांतरे ॥ ७३ ॥ यमस्तानागतान् दृष्ट्वा
स्वागतं वदते मुहुः ॥ समुत्थानं च कुरुते तेषां गच्छति संमुखम् ॥ ७४ ॥ तदा चतुर्भुजो भूत्वा शंखचक्रगदा

ग० पु०
॥६८॥

सिभृत ॥ पुण्यकर्मरतानांचस्नेहान्मित्रवदाचरेत् ॥ ७५ ॥ सिंहासनंचददतेनमस्कारंकरोतिच ॥ पा
दाधैकुरुतेपश्चात्पूजतेचंदनादिभिः ॥ ७६ ॥ नमस्कुर्वतुभोःसभ्याज्ञानिनंपरमादरात् ॥ एषमेमंडलंभि
त्वाब्रह्मलोकंप्रयास्यति ॥ ७७ ॥ भोभोबुद्धिमतांश्रेष्ठानरकक्लेशभीरवः ॥ भवद्भिःसाधितंपुण्यैर्देवत्वंसु
खदायकम् ॥ ७८ ॥ मानुषंदुर्लभंप्राप्यनित्यंयस्तुनसाधयेत् ॥ सयातिनरकंधोरंकोन्यस्तस्मादचेतनः ॥
॥ ७९ ॥ अस्थिरेणशरीरेणयोऽस्थिरैश्चधनादिभिः ॥ संचिनोतिस्थिरंधर्मसएकोबुद्धिमान्नरः ॥ ८० ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकर्तव्योधर्मसंचयः॥गच्छध्वंपुण्यवत्स्थानंसर्वभोगसमन्वितम् ॥ ८१ ॥ इतिधर्मवचःश्रु
त्वातंप्रणम्यसभांचताम् ॥ अमरैःपूज्यमानास्तेस्तूयमानासुनीश्वरैः ॥ ८२ ॥ विमानगणसंकीर्णाः प्रयां
तिपरमंपदम् ॥ केचिद्धर्मसभायांहितिष्ठंतिपरमादरात् ॥ ८३ ॥ उपित्वातत्रकल्पांतंभुक्त्वाभोगानमानुषान् ॥
प्राप्नोतिपुण्यशेषेणमानुष्यंपुण्यदर्शनम् ॥ ८४ ॥ महाधनीचसर्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ पुनःस्वात्मविचारेण
ततोयातिपरांगतिम् ॥ ८५ ॥ एतत्तेकथितंसर्वंत्वयापृष्टंयमालयम् ॥ इदंशृण्वन्नरोभक्त्याधर्मराजसभांचजेत् ॥ ८६ ॥

सटी०
अ० १४

॥६८॥

इति टीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ अत्रसुकृतिनांजन्मदेहेवैराजधारणम् ॥ षट्चक्रचित्तनंचैवहरिःपंचदशोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायां
त उपित्वातत्रकल्पांतंभुक्त्वाभोगानमानुषान् । प्राप्नोतिपुण्यशेषेणमानुष्यंपुण्यदर्शनम् ॥ पुनःस्वात्मविचारेणततोयातिपरांगतिमित्यु
इतिश्रीसारोद्वारेगरुडपुराणेधर्मराजनगरनिरूपणंनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ गरुडउवाच ॥
धर्मात्मास्वर्गतिंभुक्त्वाजायतेविमलेकुले ॥ अतस्तस्यसमुत्पत्तिंजननीजठरेवद ॥ १ ॥ यथाविचारंकु
रुतेदेहेस्मिन्सुकृतीजनः ॥ तथाहंश्रोतुमिच्छामिवदमेकरुणानिधे ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ साधुपृ
ष्टंत्वयातादर्थ्यपरंगोप्यंवदामिते ॥ यस्यविज्ञानमात्रेणसर्वज्ञत्वंप्रजायते ॥ ३ ॥ वक्ष्यामिचशरीरस्यस्व
रूपंपारमार्थिकम् ॥ ब्रह्मांडगुणसंपन्नयोगिनांधारणास्पदम् ॥ ४ ॥ षट्चक्रचित्तनंयस्मिन्यथाकुर्वतियो
गिनः ॥ ब्रह्मरंध्रेचिदानंदरूपध्यानंतथाशृणु ॥ ५ ॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेजायतेसुकृतीयथा ॥ तथावि
धानंनियमंतत्पित्रोःकथयामिते ॥ ६ ॥ ऋतुकालेतुनारीणांत्यजेद्दिनचतुष्टयम् ॥ तावन्नालोकयेद्वक्त्रंपा
पंवपुषिसंभवेत् ॥ ७ ॥

कमिदानींगरुडस्तदनुवादपूर्वकंसुकृतिनः समुत्पत्तिं पृच्छति धर्मात्मा इति द्वाभ्याम् ॥ १ ॥ २ ॥ अत्रोत्तरं श्रीभगवानुवाच । यावदध्या
यसमाप्ति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ध्यानं यथा कुर्वति तच्छृणु इति ॥ ५ ॥ यथा येन विधानेन तत्पित्रोः ॥ ६ ॥ पापं यावदिंद्रस्य ब्रह्महत्या संभवति ॥ ७ ॥

ग० पु०
॥६९॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सामान्यागर्भधारणेसाधारणाएव ॥ ११ ॥ गुणा विचारादयः भाग्यैश्वर्यैतेषां निधिर्निवासस्थानं प्राकृतैर्निर्भाग्यैः
॥ १२ ॥ पंचमेहनीत्युपलक्षणं पंचमदिनादारभ्य षोडशर्तुनिशापर्यंतम् ॥ १३ ॥ तत्क्षेत्रमोषधीपात्रमिति । ओषधीनां यवादिधान्यानां
पात्रमुत्पत्तिस्थानं तत्प्रसिद्धम् ॥ क्षेत्रं यथा कंटकगुल्मादिनिरसनेन तदुपयोगिद्रव्यांतरमेलनेन जलसेचनेन कृषियोग्यं विधाय तस्मिन्नुत्वाबी
स्नात्वासचैलंसानारीचतुर्येहनिशुध्यति ॥ सप्ताहात्पितृदेवानां भवेद्योग्यात्रतार्चने ॥ ८ ॥ सप्ताहमध्ये योग
र्भः सभवेन्मलिनाशयः ॥ प्राशयः संभवत्यत्र पुत्रास्त्वष्टाहमध्यतः ॥ ९ ॥ युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मा
सुरात्रिषु ॥ पूर्वसप्तकमुत्सृज्य तस्माद्युग्मासु संविशेत् ॥ १० ॥ षोडशर्तुनिशाः स्त्रीणां सामान्याः समुदाहृताः ॥
यावैचतुर्दशीरात्रिर्गर्भस्तिष्ठति तत्र वै ॥ ११ ॥ गुणभाग्यनिधिः पुत्रस्तदा जायेत धार्मिकः ॥ सानिशा प्राकृतैर्जी
वैर्नलभ्येत कदाचन ॥ १२ ॥ पंचमेहनिनारीणां कार्यं मधुरभोजनम् ॥ कटुक्षारं च तीक्ष्णं च त्याज्यमुष्णं च दूर
तः ॥ १३ ॥ तत्क्षेत्रमोषधीपात्रं बीजं चाप्यमृताय तम् ॥ तस्मिन्नुत्त्वानरः स्वामी सम्यक्फलमवाप्नुयात् ॥ १४ ॥

जंवापयित्वा स्वामी कर्षकः स्थूलान्नरूपं फलं प्राप्नोति । तथात्रापि ओषधीपात्रं पुत्रोत्पत्तिस्थानं तद्गर्भरूपं क्षेत्रं कटुक्षारादिभोजनं परित्यज्य
माधुर्यभोजनं कारयित्वा वीर्यसेचनं च कृत्वा तस्मिन्नुत्त्वा स्वामी पिता सम्यग्धार्मिकपुत्ररूपं फलं प्राप्नुयादित्यर्थः ॥ १४ ॥

माधुर्यभोजनादिभिः स्त्रीणां विधानं नियममुक्त्वा पुरुषाणामाह । तांबूलेति । सुतल्पं सारदारुमयी मित्याद्युक्तप्रकारां शय्यां संविशेत् स्थितो भूया
त् ॥ १५ ॥ निषेकसमये रतिकाले यादृशी विकल्पना शुभाशुभवासना भवति तादृश्येव स्वभास्थोत्पत्तिर्यस्य स जंतुर्विंशतिगर्भे प्रविष्टो भवति
तांबूलपुष्पश्रीखंडैः संयुक्तः शुचिवस्त्रभृत् ॥ धर्ममादाय मनसि सुतल्पं संविशेत् पुमान् ॥ १५ ॥ निषेकसम
ये यादृक् स्वनरचित्तविकल्पना ॥ तादृक् स्वभावसंभूतिर्जंतुर्विंशतिकुक्षिगः ॥ १६ ॥ चैतन्यं बीजभूतं हिनित्यं
शुक्रेऽप्यवस्थितम् ॥ कामश्चित्तं च शुक्रं च यदा ह्येकत्वमाप्नुयात् ॥ १७ ॥ तदा द्रावमवाप्नोति योऽपि द्वर्भाशयेन
रः ॥ शुक्रशोणितसंयोगात्पिंडोत्पत्तिः प्रजायते ॥ १८ ॥ परमानंददः पुत्रो भवेद्गर्भगतः कृती ॥ भवन्ति तस्य
निखिलाः क्रियाः पुंसवनादिकाः ॥ १९ ॥ जन्मप्राप्नोति पुण्यात्मा ग्रहेषूच्चगतेषु च ॥ तज्जन्मसमये विप्राः प्राप्नु
वन्ति धनं बहु ॥ २० ॥ विद्याविनयसंपन्नो वर्द्धते पितृवैश्वमनि ॥ सतां संगेन स भवेत्सर्वांगमविशारदः ॥ २१ ॥
दिव्यांगनादिभोक्ता स्यात्तारुण्ये दानवान्धनी ॥ पूर्वकृततपस्तीर्थमहापुण्यफलोदयात् ॥ २२ ॥

चैतन्यं जीवः ॥ १६ ॥ कामोभिलाषपूर्तिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ कृती पुण्यात्मा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पूर्वकृतइति । पूर्वजन्मनिकृतानां तपसादीनां फ
लस्योदयात् भोक्तापि भवेत् । तथा च स्मृतिः । भोज्यं भोजनशक्तिश्चरति शक्तिर्वरस्त्रियः । विभवो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसः फलमिति ॥ २२ ॥

सटी०
अ० १५

॥६९॥

यततेयत्नवान्भवति असर्पभूतायां रज्जौ सर्पारोपवद्वस्तुन्यवस्त्वारोपो ध्यारोपः वस्तुसच्चिदानंदाद्वयं ब्रह्मक्षित्याद्यज्ञानांतसकलजडसमूहो
वस्तु अपवादेनामरज्जुविवर्तस्य रज्जुमात्रवद्वस्तुविवर्तस्यावस्तुनोज्ञानादेः प्रपंचस्य वस्तुमात्रत्वम् आभ्यां अध्यारोपापवादाभ्यां त्वंप
दार्थसंशोधय सर्वखल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन इत्यादि श्रुत्युक्तं ब्रह्म चिंतनं कुरुते ॥२३॥ अस्येति क्षित्यादिष्वन्वयं करोतीत्यन्वयकारिणोप्य

ततश्च यतते नित्यमात्मानात्मविचारणे ॥ अध्यारोपापवादाभ्यां कुरुते ब्रह्मचिंतनम् ॥ २३ ॥ अस्यासंगाव
बोधाय ब्रह्मणो न्वयकारिणः ॥ क्षित्याद्यनात्मवर्गस्य गुणां स्तेकथयाम्यहम् ॥ २४ ॥ क्षितिर्वारिहविर्भोक्तावा
युराकाश एव च ॥ स्थूलभूता इमे प्रोक्ताः पिंडोयं पांचभौतिकः ॥ २५ ॥ त्वगस्थिनाड्योरोमाणि मांसं चैव खग
श्वर ॥ एते पंचगुणा भूमेर्मया ते परिकीर्तिताः ॥ २६ ॥ लालामूत्रं तथा शुक्रं मज्जारक्तं च पंचमम् ॥ अपां पंचगु
णाः प्रोक्तास्ते जसोऽपि निशामय ॥ क्षुधातृषा तथा लस्यं निद्राकांतिस्तथैव च ॥ २७ ॥ तेजः पंचगुणं ताक्ष्यं प्रोक्तं
सर्वत्र योगिभिः ॥ २८ ॥ आकुंचनं धावनं चलं घनं च प्रसारणम् ॥ चेष्टितं चेति पंचैव गुणावायोः प्रकीर्तिताः ॥ २९ ॥

स्य ब्रह्मणः असंगावबोधाय असंगो ह्ययं पुरुष इति श्रुत्युक्तज्ञानार्थं कथयामीत्यन्वयः ॥ २४ ॥ अनात्मविचारणमाह । क्षितिरित्यादिभिः । स्थूलभू
ता अपंचीकृताः पांचभौतिकः पंचीकृतपंचभूतोत्पन्नः ॥ २५ ॥ क्षित्यादिपंचभूतानां गुणानाह । त्वगिति पंचभिः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ पूर्वकर्माधिवासितं पूर्वजन्मकृतैः शुभाशुभकर्मभिरधिवासितं शुभाशुभवासनायुक्तं भवति बुद्धिः कर्मानुसारिणीति वचनात् । बुद्धि
रित्युपलक्षणम् । अंतःकरणचतुष्टयमेवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ उभयेंद्रियाण्याह श्रोत्रमिति ॥ ३२ ॥ दिगादयः पंचश्रोत्रादीनां यथाक्रमं देवताः व
घोषश्चिंता च शून्यत्वं मोहश्चिंता च संशयः ॥ आकाशस्य गुणाः पंचज्ञातव्यास्ते प्रयत्नतः ॥ ३० ॥ मनोबुद्धिरहं
कारश्चित्तं चेति चतुष्टयम् ॥ अंतःकरणमुद्दिष्टं पूर्वकर्माधिवासितम् ॥ ३१ ॥ श्रोत्रं त्वक् च क्षुपी जिह्वा घ्राणं ज्ञानेंद्रिया
णि च ॥ वाक्पाणिपादपायूपस्थानिकर्मेन्द्रियाणि च ॥ ३२ ॥ दिग्वातार्कप्रचेतोऽथि वहीन्द्रोपेंद्रमित्रकाः ॥ ज्ञानकर्मे
न्द्रियाणां च देवताः परिकीर्तिताः ॥ ३३ ॥ इडा च पिंगला चैव सुषुम्ना ख्यातृतीयका ॥ गंधारी गजजिह्वा च पूषा
चैव यशस्विनी ॥ ३४ ॥ अलंबुपा कुहूश्चापिशंखिनी दशमी तथा ॥ पिंडमध्यस्थिता ह्येताः प्रधाना दशनाडि
काः ॥ ३५ ॥ प्राणोपानः समानाख्य उदानो व्यान एव च ॥ नागः कूर्मश्च कृकलो देवदत्तो धनंजयः ॥ ३६ ॥
हृदि प्राणो गुदेऽपानः समासो नाभिमंडले ॥ उदानः कंठदेशे स्याद्व्यानः सर्वशरीरगः ॥ ३७ ॥ उद्गारे नाग
आख्यातः कूर्म उन्मीलने स्मृतः ॥ कृकलः क्षुत्करो ज्ञेयो देवदत्तो विजृम्भणे ॥ ३८ ॥

हृद्यादयश्च वागादीनामिति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अथ दशप्राणान्स्थानं नर्मसहितानाह । प्राण इति सार्द्धैस्त्रिभिः । क्षुत्करः क्षुधाकर्ता मृत
शोषकारित्वं धनंजयस्य कर्म ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ व्यानकोवायुः सर्वशरीरव्यापकत्वात्सारांशं संनयते प्रापयति रसप्रापणप्रकारमेवाह । आहारइति त्रिभिः ॥ ४० ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥ भिन्नमूलात्पृथग्भूतं किट्टं मलम् ॥ ४३ ॥ मलस्य निर्गमस्थानान्याह । कर्णेति ॥ ४४ ॥ सर्वे प्राणादिवायवः आत्मशक्त्यैव चेष्टन्त इ
 न जहाति मृतं वापि सर्वव्यापी धनं जयः ॥ कवलैर्भुक्तमन्नं हि पुष्टिदं सर्वदेहिनाम् ॥ ४५ ॥ नयते व्यानकोवायुः सा
 रांशं सर्वनाडिषु ॥ आहारो भुक्तमात्रो हि वायुना क्रियते द्विधा ॥ ४६ ॥ संप्रविश्य गुदे सम्यक् पृथगन्नं पृथग्जलम् ॥
 ऊर्ध्वमग्रे जलं कृत्वा कृत्वान्नं च जलोपरि ॥ ४७ ॥ अग्रेश्चाधः स्वयं प्राणः स्थित्वाग्निधमते शनैः ॥ वायुना धमायमा
 नोग्निः पृथक् किट्टं पृथग्समम् ॥ ४८ ॥ कुरुते व्यानकोवायुर्विष्वक्संप्रापयेद्रसम् ॥ द्वौ रद्वा दशभिर्भिन्नं किट्टं देहाद्
 हिः सवेत् ॥ ४९ ॥ कर्णाक्षिनासिकाजिह्वादंतानाभिर्नखागुदम् ॥ गुह्यं शिरावपुर्लोममलस्थानानि च क्षते ॥ ५० ॥
 एवं सर्वे प्रवर्तते स्वस्वकर्माणि वायवः ॥ उपलभ्यात्मनः सत्ता सूर्यालोकं यथा जनाः ॥ ५१ ॥ इदानीं नरदेहस्य
 शृणुरूपद्वयं खग ॥ व्यावहारिकमेकं च द्वितीयं पारमार्थिकम् ॥ ५२ ॥

त्याह । एवमिति । सूर्यस्यालोकं प्रकाशमुपलभ्य प्राप्य जना यथा स्वस्वकर्मणि प्रवर्तते तथैवात्मसत्तां प्राप्य वायवोपीत्यर्थः । अयं भावः सूर्यो यथा
 कर्मणि जनान् प्रवर्त्य स्वयं साक्षितया संगत्वेन स्थितो भवति तद्वदात्मापीति । अनेनात्मविचारणमप्युक्तं भवति ॥ ५३ ॥ व्यावहारिकम् । अगम्यं
 पारमार्थिकं योगिजनगेयम् । तत्रार्थं तावदाह । तिस्र इति षड्भिः । तिस्रः कोटयः सप्तलक्षणीत्यगणितानि ॥ ५४ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ स्थूलमानेन धातुप्रमाणमाह । महारक्तं प्राणाधारभूतम् ॥ ४९ ॥ कुडवं दशमापकं शोणितम् । ऋतूद्भवं गर्भाधानभूतम् ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ एवं व्यावहारिकं निरूप्येदानीं पारमार्थिकस्वरूपं निरूपणेन सूक्ष्मरूपे मनः प्रवेशाय स्वदेहे तावद्विराड् रूपं स्लथधारण
 तिस्रः कोटयोऽर्धकोटी च रोमाणि व्यवहारिके ॥ सप्तलक्षाणि केशाः स्युर्नखाः प्रोक्तास्तु विंशतिः ॥ ५३ ॥
 द्वात्रिंशद्विंशतः प्रोक्ताः सामान्या द्विंशता सुत ॥ मांसं पलसहस्रं तुरक्तं पलशतं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ पलानि दशमेद
 स्तुत्वक्पलानि च सप्ततिः ॥ पलद्वादशकं मज्जामहारक्तं पलत्रयम् ॥ ५५ ॥ शुक्रं द्विकुडवं ज्ञेयं कुडवं शोणितं स्मृतम् ॥
 षष्ठ्युत्तरं च त्रिंशतमस्थनां देहे प्रकीर्तितम् ॥ ५६ ॥ नाड्यः स्थूलाश्च सूक्ष्माश्च कोटिशः परिकीर्तिताः ॥ पित्तं प
 लानि पंचाशत्तदर्थं श्लेष्मणस्तथा ॥ ५७ ॥ सततं जायमानं तु विण्मूत्रं चाप्रमाणतः ॥ एतद्गुणसमायुक्तं शरीरं व्या
 वहारिकम् ॥ ५८ ॥ भुवनानि च सर्वाणि पर्वतद्वीपसागराः ॥ आदित्याद्याग्रहाः संति शरीरे पारमार्थिके ॥ ५९ ॥
 पारमार्थिकदेहे हि षट्चक्राणि भवन्ति च ॥ ब्रह्मांडे ये गुणाः प्रोक्तास्तेऽप्यस्मिन्नेव संस्थिताः ॥ ६० ॥ तानहंते प्रव
 क्ष्यामि योगिनां धारणास्पदान् ॥ येषां भावनया जंतुर्भवैर्द्वैराजरूपभाक् ॥ ६१ ॥

माह । पारमार्थिके देहे हीत्यारभ्य यावदध्याय समाप्ति । गुणा भुवनादयः । तानेवाह । भुवनानीत्यादि । पारमार्थिके पारमार्थिकस्वरूपप्रका
 शके ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वैराजरूपभागैराजः पुरुषो यो वै भगवान्धारणाश्रय इति भागवतोक्तेः स्वयं स्यादित्यर्थः ॥ ६४ ॥

पूर्वश्लोकोक्तक्रमेणैव सर्वेषां धारणमाह । पादेति । तदूर्ध्वके उदरे ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ त्रिकोणे हृत्पीठकमलांतर्गते । तदुक्तं ब्रह्म

पादाधस्तात्तलं ज्ञेयं पादोर्ध्ववितलं तथा ॥ जानुनोः सुतलं विद्विष्विथिदेशे महातलम् ॥ ५६ ॥ तलातलं स
विथिमूले गुह्यदेशे रसातलम् ॥ पातालं कटिसंस्थं च सप्तलोकाः प्रकीर्तिताः ॥ ५७ ॥ भूर्लोकं नाभिमध्ये तु भुव
लोकं तदूर्ध्वके ॥ स्वर्लोकं हृदये विद्यात्कंठदेशे महस्तथा ॥ ५८ ॥ जनलोकं वक्त्रदेशे तपोलोकं ललाटके ॥ स
त्यलोकं ब्रह्मरंध्रे भुवनानि चतुर्दश ॥ ५९ ॥ त्रिकोणे संस्थितो मेरुरधः कोणे च मंदरः ॥ दक्षकोणे च कैलासो
वामकोणे हिमाचलः ॥ ६० ॥ निषधश्चोर्ध्वरेखायां दक्षायां गंधमादनः ॥ रमणो वामरेखायां सप्तैते कुलपर्व
ताः ॥ ६१ ॥ अस्थिस्थाने भवेज्जंबूः शाको मज्जे सुसंस्थितः ॥ कुशद्वीपः स्थितो मांसे कौंचद्वीपः शिरासु च
॥ ६२ ॥ त्वचायां शाल्मली द्वीपो गोमेदो रोमसचये ॥ नखस्थं पुष्करं विद्यात्सागरास्तदनंतरम् ॥ ६३ ॥
क्षारो दोहि भवेन्मूत्रे क्षीरे क्षीरोदसागरः ॥ सुरोदधिः श्लेष्मसंस्थो मज्जायां घृतसागरः ॥ ६४ ॥

पुराणे । हृदि रत्नमये श्रीमत्सिंहासनगतां बुजे ॥ त्रिकोणांतः समासीनं शिवं ध्यायेदुमाधरमिति ॥ ६० ॥ तस्य मध्ये त्रिकोणे पूर्वदक्षिणवा
मरेखासु च मेवादयः सप्तकुलपर्वता भवन्तीति ॥ ६१ ॥ शिरासु नाडीषु ॥ ६२ ॥ गोमेदः पुक्षः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

रसेऽत्रस्य लंबिका कंठांतर्गता ॥ ६५ ॥ नादी बिंदुचक्रे ब्रह्मरंध्रादेकैकांगुल्यधो धस्तः । तदुक्तं योगशास्त्रे ॥ एकैकांगुल्यधो धोस्तिरंध्रनादं च
बिंदुकम् ॥ बिंदुमस्फटिकाकारं सूर्यचंद्रसमप्रभमिति । ज्ञोबुधः ॥ ६६ ॥ विष्णुस्थानं नाभ्यंतर्गतमणिपूरकचक्रे नाभिस्थाने नाभिगोलके
रसोदधिं रसे विद्याच्छोणिते दधिसागरः ॥ स्वादूदो लंबिकास्थाने जानीयाद्विनतासुत ॥ ६५ ॥ नादचक्रे
स्थितः सूर्यो बिंदुचक्रे च चंद्रमाः ॥ लोचनस्थः कुजो ज्ञेयो हृदये ज्ञः प्रकीर्तितः ॥ ६६ ॥ विष्णुस्थाने गुरुं वि
द्याच्छुक्रेशुक्रो व्यवस्थितः ॥ नाभिस्थाने स्थितो मंदो मुखे राहुः प्रकीर्तितः ॥ ६७ ॥ वायुस्थाने स्थितः
केतुः शरीरे ग्रहमंडलम् ॥ एवं सर्वस्वरूपेण चितयेदात्मनस्तनुम् ॥ ६८ ॥ सदा प्रभातसमये बद्धपद्मासन
स्थितः ॥ षट्चक्रचितनं कुर्याद्यथोक्तमजपाक्रमम् ॥ ६९ ॥ अजपानामगायत्री मुनीनां मोक्षदायिनी ॥ अस्याः
संकल्पमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७० ॥

मंदः शानिः ॥ ६७ ॥ वायुस्थाने हृदयादा कंठं वायुस्थानं तास्मिन् । एवमुक्तप्रकारेण सर्वस्वरूपेण सर्वात्मकविराट्स्वरूपेण स्वदेहे चितयेत् इति
मूलधारणा ॥ ६८ ॥ प्रथमषट्चक्रचितनात्मकसूक्ष्मधारणामाह । सदेत्यादि ॥ ६९ ॥ जपानुष्ठानं विना सहजश्वासरूपा जप्ता भवतीत्य
जपा मुनीनां मननशीलानां संकल्पं गायत्री च गुरुमुखा ज्ञातव्यम् ॥ ७० ॥

सर्वदाकृत्वाएतदाचरणंनित्यकर्मैवभवति नतुनैमित्तिकमिति जीवभावंविमुंचतिब्रह्मस्वरूपोभवतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥
 शृणुताक्षर्यप्रवक्ष्येऽहमजपाक्रममुत्तमम् ॥ यंकृत्वासर्वदाजीवोजीवभावंविमुंचति ॥ ७१ ॥ मूलाधारःस्व
 धिष्ठानंमणिपूरकमेवच ॥ अनाहतंविशुद्धाख्यमाज्ञापट्चक्रमुच्यते ॥ ७२ ॥ मूलाधारेलिंगदेशेनाभ्यां
 हृदिचकंठगे ॥ भ्रुवोर्मध्येब्रह्मरंध्रेक्रमाच्चक्राणिचिंतयेत् ॥ ७३ ॥ आधारंतुचतुर्दलानलसमंवासांतवर्णाश्रयं
 स्वाधिष्ठानमपिप्रभाकरसमंवालांतपट्पत्रकम् ॥ रक्ताभंमणिपूरकंदशदलंडाद्यंफकारांतकंपत्रैर्द्वादशभिर्ह्य
 नाहतपुरंहैमंकठांतावृतम् ॥ ७४ ॥ पत्रैःसस्वरषोडशैःशशधरज्योतिर्विशुद्धांबुजंहंसेत्यक्षरयुग्मकंद्वयदलंरक्ता
 भमात्रांबुजम् ॥ तस्मादूर्ध्वगतंप्रभासितमिदंपद्मंसहस्रच्छदंसत्यानंदमयंसदाशिवमयंज्योतिर्मयंशाश्व
 तम् ॥ ७५ ॥ गणेशंचविधिविष्णुंशिवंजीवंगुस्ततः ॥ व्यापकंचपरंब्रह्मक्रमाच्चक्रेषुचिंतयेत् ॥ ७६ ॥ एक
 विंशत्सहस्राणिषट्शतान्यधिकानिच ॥ अहोरात्रेणश्वासस्यगतिःमूक्ष्मास्मृताबुधैः ॥ ७७ ॥ हकारेणबहि
 र्यातिसकारेणविशेत्पुनः ॥ हंसोहंसेतिमंत्रेणजीवोजपतितत्त्वतः ॥ ७८ ॥

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ अत्रसदाचारंप्रमाणयति । एतानिति ब्रह्ममयूखान्सर्ववेदमयस्यब्रह्मणःकिरणरूपान्तदभिन्नानित्यर्थःचक्रगतानमरान्षट्
 चक्रस्थितान् श्रीगणेशादिदेवान्ऋषीणांसंप्रदायमार्गेषुयेआरुणादयोमुनयस्तेर्पिचिंतयन्तिउपासते । तदुक्तंवेदस्तुतौ । उदरमुपासतेयऋषि
 वर्त्मसुकूर्पदशः परिसरपद्धतिहृदयमारुणयोदहरमिति ॥ ८१ ॥ शिष्यान्परीक्षितादीन् । तदुक्तंद्वितीयेसद्योमुक्तिस्थले । स्वपार्ष्णिनापीडयगुदं
 ततो निलंस्थानेषुषट्भूत्रमयेजितकुमः । नाभ्यांस्थितंहृद्यवरोप्यतस्मादुदानगत्योरसितनयेन्मुनिः ॥ ततोनुसंधायधियामनस्वीस्वतालुमूलं
 षट्शतंगणनाथायषट्सहस्रंतुवेधसे ॥ षट्सहस्रंचहरयेषट्सहस्रंहरायच ॥ ७९ ॥ जीवात्मनेसहस्रंचसहस्रं
 रवेतथा ॥ चिदात्मनेसहस्रंचजपसंख्यांनिवेदयेत् ॥ ८० ॥ एतांश्चक्रगतान्ब्रह्ममयूखान्मुनयोमरान् ॥ स
 त्संप्रदायवेत्तारश्चितयंत्यारुणादयः ॥ ८१ ॥ शुकादयोपिमुनयःशिष्यानुपदिशन्तिच ॥ अतःप्रवृत्तिमहतां
 ध्यात्वाध्यायेत्सदाबुधः ॥ ८२ ॥ कृत्वाचमानसींपूजांसर्वचक्रेष्वनन्यधीः ॥ ततोगुरूपदेशेनगायत्रीमजपां
 जपेत् ॥ ८३ ॥ अधोमुखेततोरंध्रेसहस्रदलपंकजे ॥ हंसगंश्रीगुरुंध्यायेद्वराभयकरांबुजम् ॥ ८४ ॥

शनकैर्नयेत् । तस्माद्भुवोरंतरमुन्नयेतनिर्भिद्यमूर्धन्विसृजेत्परंगतइति । एतद्व्याख्यानंश्रीश्रीधरस्वामिभिःकृतं ज्ञातव्यम् ॥ ८२ ॥ अनन्य
 धीःएकाग्रचित्तः सन् ॥ ८३ ॥ रंध्रेब्रह्मरंध्रांतर्गतेअधोमुखपंकजेश्रीगुरुंध्यायेत् । तदुक्तंरुद्रयामले । सहस्रदलपंकजेसकलशीतरश्मिप्रभेवराभ
 यकरांबुजंविमलगंधपुष्पांबरम् । प्रसन्नवदनेक्षणंसकलदेवतारूपिणंस्मरेच्छिरसिहंसगंजननव्याधिवैद्यंगुरुमिति ॥ ८४ ॥

पंचोपचारैः मनसा कल्पितैः पंचभूतात्मकगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः । तद्यथा लंपृथिव्यात्मकगंधं स० हं आकाशा० पुष्पं० यं वाय्वा० धूपं० रंते
जआत्मकंदी० वं अमृ० नैवे० इति । तत्स्त्वेन गुरुब्रह्मागुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुः साक्षात्परं ब्रह्मतस्मै श्रीगुरवे नमः इति गुरुस्तोत्रेण ॥ ८५ ॥
परात्परब्रह्मकलाकुंडलिनीम् आरोहेतु प्रकाशमानाम् । अवरोहच अमृतं सवंतीं ध्यायेत् । तदुक्तं योगशास्त्रे । प्रकाशमानां प्रथमे प्रयाणे प्रतिप्र
याणेऽप्यमृतायमानाम् । अतः पदं व्योम सुसंचरंतीं ध्यायेत्सदा कुंडलिनीं पराख्यामिति । आरोहावरोहश्च श्रीशंकरस्वामिचरणैरप्युक्तोऽस्ति सौ

क्षालितंचितयेद्देहं तत्पादामृतधारया ॥ पंचोपचारैः संपूज्य प्रणमेत्तत्स्त्वेन च ॥ ८५ ॥ ततः कुंडलिनीं ध्याये
दारोहादवरोहतः ॥ षट्चक्रकृतसंचारां सार्धं त्रिवल्यां स्थिताम् ॥ ८६ ॥ ततो ध्यायेत्सुषुम्नाख्यं धाम रंध्राद्
हिर्गतम् ॥ तथा तेन गतायां तितद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८७ ॥

दर्यलहर्ष्या महीं मूलाधारे कमणिपूरे द्रुतवहमित्यारोहः अवरोहस्तु सुधाधारासरैश्चरणयुगलांतर्विगलितैरिति । एतदेवाह । षडिति ।
मूलाधारादिषट्चक्रेषु कृतः संचारः आरोहावरोहक्रमेण गमनं यथा सार्धं त्रिवल्यां प्रसुप्तभुजंगाकारमूलाधारे स्थिताम् ॥ ८६ ॥ धाममत्प्राप्ति
स्थानं रंध्राद् हिर्गतं ब्रह्मरंध्राद्ब्रह्मलोकं तं प्राप्तं तेन यथा सुषुम्ना मार्गेण गता योगिनः विष्णोः पदं मम स्वरूपमेव । तिष्ठन्मृत्युमुखे संसारेन पतंती
त्यर्थः । तदुक्तं वेदस्तुतौ । तत उदगादनंततव धाम शिरः परमं पुनरिह यत्समेत्यनपतंति कृतांतमुखे इति ॥ ८७ ॥

मच्चिंतितं मया श्रीकृष्णरूपेण ध्यातम् । तदुक्तं दशमे सप्ततितमे ध्यायेत् । ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय वार्युपस्पृश्य माधवः । दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः
परम् ॥ एकं स्वयं ज्योतिरनन्यमव्ययं स्वसंस्थयानित्यनिरस्तकल्मषम् । ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतामिति
॥ ८८ ॥ तद्विना तद्गुरूपदेशं विना पतनं संसारे जन्ममरणमेव भवेन्न तु मोक्षः । तदुक्तं श्रीशुकेन । विजितहृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरगं यदहयतं
ततो मच्चिंतितं रूपं स्वयं ज्योतिः सनातनम् ॥ सदानंदं सदा ध्यायेन्मुहूर्ते ब्रह्मसंज्ञके ॥ ८८ ॥ एवं गुरूपदे
शेन मनो निश्चलतां नयेत् ॥ न तु स्वेन प्रयत्नेन तद्विना पतनं भवेत् ॥ ८९ ॥ अंतर्यागं विधायैवं बहिर्यागं समा
चरेत् ॥ स्नानसंध्यादिकं कृत्वा कुर्याद्भरिहरार्चनम् ॥ ९० ॥ देहाभिमानिनामंतर्मुखीवृत्तिर्न जायते ॥ अ
तस्तेषां तु मद्भक्तिः सुकरामोक्षदायिनी ॥ ९१ ॥ तपो योगादयो मोक्षमार्गाः संतितथापि च ॥ समीचीनस्तु मद्भ
क्तिमार्गः संसरतामिह ॥ ९२ ॥ ब्रह्मादिभिश्च सर्वज्ञैरयमेव विनिश्चितः । त्रिवारं वेदशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः ॥ ९३ ॥
तियंतुमतिलोलमुपायखिदः । व्यसनशतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं वणिजइवाजसंत्यक्तकर्णधराजलधौ ॥ ८९ ॥ अंतर्यागं मानसोपचा
रैः पूर्वोक्तचक्रेषु श्रीगणेशादिपूजनं बहिर्यागं यथा लब्धोपचारैः श्रीहरिहरपूजनम् ॥ ९० ॥ देहाभिमानिनां तु नित्यप्रवणत्वस्य दुर्वट्वा दुर्ल
भो मोक्षः मद्भक्तानां तु मत्प्रसादादनायासतएव मुक्तिर्भवतीत्याह । देहेति चतुर्भिः ॥ ९१ ॥ समीचीनः श्रेष्ठतरः ॥ ९२ ॥ ब्रह्मादिभिर्निश्चि
तत्वात् । तदुक्तं द्वितीये । न ह्यतो न्यः शिवः पंथाविशतः संसृता विह । वासुदेवे भगवति भक्तियोगो यतो भवेत् । भगवान्ब्रह्मकात्स्न्येन त्रिरन्वीक्ष्य

मनीषया । तद्धवस्यत्कूटस्थोरतिरात्मन्यतोभवेत् ॥ ९३ ॥ नावसीदतिपुनर्जन्मादिदुःखंनप्राप्नोति किंतु मुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ ९४ ॥
यथाविचारं कुरुते देहेस्मिन्सुकृतीनर इति प्रश्रस्योत्तरं समाधायोपसंहरति । एवमिति । सनातनं विदेहकैवल्यम् ॥ ९५ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे
यज्ञादयोपि सद्धर्माश्चित्तशोधनकारकाः ॥ फलरूपाचमद्भक्तिस्तांलब्ध्वा नावसीदति ॥ ९४ ॥ एवमाचरणं
ताक्षर्यकरोति सुकृतीनरः ॥ संयोगेन चमद्भक्त्या मोक्षं याति सनातनम् ॥ ९५ ॥ इति श्रीग० सा० सुकृतिजन
जन्माचरणनिरू० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ गरुड उवाच ॥ श्रुतामया दया सिंधो ह्यज्ञानाज्जीवसंसृतिः ॥
अधुना श्रोतुमिच्छामि मोक्षोपायं सनातनम् ॥ १ ॥ भगवन् देव देवेश शरणागतवत्सल ॥ असारे घोर संसारे स
र्वदुःखमलीमसे ॥ २ ॥ नानाविधशरीरस्था अनंता जीवराशयः ॥ जायंते च म्रियंते च तेषां मंतो न विद्यते ॥ ३ ॥
सदा दुःखातुरा एव न सुखी विद्यते कचित् ॥ केनोपायेन मोक्षेशमुच्यंते वद मे प्रभो ॥ ४ ॥

टीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ प्रोक्ता पंचदशाध्यायैः पापपुण्यात्मिका गतिः । षोडशोऽस्मिन्हरिः प्राह मोक्षोपायं सतां मतम् ॥ १ ॥ पूर्वा
ध्यायंते मोक्षं याति सनातनमित्युक्तम्, तदिदानीं मोक्षोपायमेव पृच्छति । श्रुतेति चतुर्भिः । हे भगवन्निह असारे संसारे जन्ममरणानामनंतत्वा
त्सदा दुःखातुराणां मोक्षोपायमजानतां जीवानां केनोपायेन मोक्षः स्यादिति मेव देति समुच्चयार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अत्रोत्तरं श्रीभगवानुवाच । हे गरुड परब्रह्मस्वरूपी कश्चिद्देवोऽस्ति ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्यानाद्यविद्योपहतात् अविद्यायां प्रतिबिंबात् अंशइवांश
स्तस्माज्जीवइतिसंज्ञो भवति अभेदे दृष्टांतः ॥ ७ ॥ यथाग्नौ विस्फुल्लिङ्गका इति । यदि असौ जीवो निजानंदस्वरूपं विस्मृत्य देहधर्मानात्म
न्यारोपयति तदा अस्यानेकयोनिषु मोक्षगंधोपि नास्ति यदा मानवो भूत्वा ज्ञानी भवेत् ज्ञानं नाम ब्रह्मैवायं समः शांतः सच्चिदानंदलक्षणः । ना
हं देहो हं सरूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ इत्युक्तलक्षणः स्याच्चैतदामोक्षं प्राप्नोतीति सप्तमेन संबंधः । अत्रायं वेदांतसिद्धांतः । यथा धकारादौ विकारर
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ शृणु ताक्षर्यं प्रवक्ष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ यस्य श्रवणमात्रेण संसारान्मुच्यते नरः
॥ ५ ॥ अस्ति देवः परब्रह्मस्वरूपी निष्कलः शिवः ॥ सर्वज्ञः सर्वकर्ता च सर्वेशो निर्मलोऽद्वयः ॥ ६ ॥ स्वयं ज्यो
तिरनाद्यंतो निर्विकारः परात्परः ॥ निर्गुणः सच्चिदानंदस्तदंशाज्जीवसंज्ञकः ॥ ७ ॥ अनाद्यविद्योपहताद्यथाग्नौ
विस्फुल्लिङ्गकाः ॥ देहाद्युपाधिसंभिन्नास्ते कर्मभिरनादिभिः ॥ ८ ॥

हितेरज्ज्वादौ सर्पाद्यारोपणं कृत्वा भयकं पादिकं वहेत् एवमात्मापि स्वस्मिन् जीवत्वमारोप्य स द्वितीयं परिच्छिन्नं ज्ञात्वा दुःखसागरे मग्नो भवति
यदा शास्त्राचार्यप्रसादेन वाक्यार्थज्ञानमुत्पन्नं भवति तदा विवेकचक्षुषा स्वात्मानमखंडानंदज्ञानैकरूपं संपश्यन् ततो नाहं जीवः परमात्माहमि
ति ज्ञात्वा भयदुःखादिरहितः सन् सुखी भवेत् यथा च जलस्थसूर्यांशो जलस्य निमित्तस्यापाये सूर्यमेव गत्वा तेनैव रूपेण पुनर्नागच्छति यथा च
बाह्यघटाद्युपाधिपरिच्छिन्नो घटाकाशो मुख्याकाशांशः सन् घटादेर्निमित्तस्यापाये मुख्याकाशं प्राप्य पुनर्न निवर्तते एवं लिङ्गशरीरावच्छिन्न

ग० पु०
॥७६॥

परमात्मनोऽंशः मायिकलिंगशरीरापायेपरमात्मानं प्राप्य न निवर्तते किंतु तत्त्वज्ञानान्मोक्षो भवतीति । तथा चोक्तं श्रीशुकेन द्वादशस्कंधे ।
घटेभिन्ने यथाकाश आकाशे स्याद्यथापुरा ॥ एवं देहे मृते जीवो ब्रह्म संपद्यते पुनरित्यध्यायार्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अस्मिन्न
सुखदुःखप्रदेः पुण्यपापरूपैर्नियंत्रिताः ॥ तत्तज्जातियुतं देहमायुर्भोगंच कर्मजम् ॥ ९ ॥ प्रतिजन्म प्रपद्यते
तेषामपि परंपुनः ॥ समूक्ष्मलिंगशरीरमामोक्षादक्षरं खग ॥ १० ॥ स्थावराः कृमयश्चाजाः पक्षिणः पशवो
नराः ॥ धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्च यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ चतुर्विधशरीराणि धृत्वा मुक्त्वा सहस्रशः ॥
सुकृतान्मानवो भूत्वा ज्ञानी चेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ चतुराशीतिलक्षेण शरीरेषु शरीरिणाम् ॥ न मानुषं
विनाऽन्यत्र तत्त्वज्ञानं तुल्यते ॥ १३ ॥ अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि कोटिभिः ॥ कदाचिद्भूते जंतुर्मा
नुष्यं पुण्यसंचयात् ॥ १४ ॥

ध्याये प्रथमं ज्ञानहेतुं न रत्नं स्तुत्वा ततो ज्ञानजनकं वैराग्यं निरूप्य ततो ज्ञानवैराग्यरहितान्दांभिकान्विगृह्य ततस्तत्त्वज्ञानान्मोक्षो भवतीति
प्रतिपाद्य अंते ज्ञानिनामातुरकृत्यं निरूपयति अनेनैव क्रमेणाह शरीरिणां जीवानाम् अन्यत्र पश्चादि शरीरेषु ज्ञानलाभो न भवेदित्यर्थः ॥
॥ १३ ॥ ज्ञानहेतोर्मानुषशरीरस्य दुर्लभतामाह । अत्रेति ॥ १४ ॥

दुर्लभं प्राप्यापि यो मोक्षोपायं न करोति स तु महापातक्येवेत्याह । सोपानभूतं मोक्षस्य साधनरूपम् ॥ १५ ॥ उत्तरं सर्वोत्तमं ब्राह्मणादिजन्मसौष्ठ
वम् इंद्रियाणामप्रतिहतशक्तित्वं लब्ध्वापि य आत्महितं मोक्षोपायं न जानाति सत्त्वात्मघातकः स्वस्यैव नाशकर्तृत्यर्थः ॥ १६ ॥ विना देहेन शरी
रसंयोगं विना कस्यापि देवादिजीवस्यापि पुरुषार्थो मोक्षो नास्ति इति व्यवहारमार्गेऽपि धनं विना सबलशरीरं विना च न तीर्थाटनादिपुरुषार्थो ना
सोपानभूतं मोक्षस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ॥ यस्तारयति नात्मानं तस्मात्पापतरोऽत्रकः ॥ १५ ॥ नरः प्रा
प्योत्तरं जन्म लब्ध्वा चेन्द्रियसौष्ठवम् ॥ न वेत्त्यात्महितं यस्तु स भवेद्ब्रह्मघातकः ॥ १६ ॥ विना देहेन कस्या
पि पुरुषार्थो न विद्यते तस्माद्देहंधनं रक्षेत् पुण्यकर्माणि साधयेत् ॥ १७ ॥ रक्षयेत् सर्वदात्मानमात्मा सर्वस्य
भाजनम् ॥ रक्षणे यत्नमातिष्ठे जीवन्भद्राणि पश्यति ॥ १८ ॥ पुनर्ग्रामः पुनः क्षेत्रं पुनर्वित्तं पुनर्गृहम् ॥ पुनः
शुभाशुभं कर्म न शरीरं पुनः पुनः ॥ १९ ॥

स्ति तस्माद्देहोर्द्वयं रक्षेत् असत्कर्मसु न नियोजयेदित्यर्थः किन्तु पुण्यकर्माणि साधयेदिति ॥ १७ ॥ आत्मानं रदेहः सर्वस्य मोक्षादेः पात्रं भवति
अतस्तस्य रक्षणे यत्नं योगाभ्यासमाचरेत् भद्राणि सत्संगात्मध्यानानि बहु कल्याणानि ॥ १८ ॥ गता अपि ग्रामादयस्तु पुनरप्यायाति
नरशरीरं तु पुनः पुनर्नायाति अतो रक्षेदिति पूर्वैर्नैव संबंधः ॥ १९ ॥

सटी०
अ० १६

॥७६॥

उपायाः मृत्योर्वचनाय समाध्यादयः रोगिणोऽपित्यागंतुनेच्छंति ज्ञानहेतोर्नरशरीरस्य पुनः प्राप्तेर्दुर्लभत्वादिति भावः ॥ २० ॥ ननु अनित्य
स्य रक्षणं किमर्थमिति चेत्तत्राह । तदिति ॥ २१ ॥ आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरिति विद्यान्मुहुर्मुहुरिति वचनात् स्वयमेवात्मानं तैरयेदित्याह । आ
त्मैवेति । अहितेभ्यः असत्कर्मदुःसंगादिभ्यः ॥ २२ ॥ इहैव नरशरीरेणैव चिकित्सां दूरीकरणोपायं निरौषधं पश्चादिदेहम् ॥ २३ ॥
शरीररक्षणोपायाः क्रियन्ते सर्वदा बुधैः ॥ नेच्छंति च पुनस्त्यागमपि कुष्ठादि रोगिणः ॥ २० ॥ तद्गोपितं स्या
द्धर्मार्थधर्मो ज्ञानार्थमेव च ॥ ज्ञानं तु ध्यानयोगार्थमचिरात्प्रविमुच्यते ॥ २१ ॥ आत्मैव यदि नात्मानम
हितेभ्यो निवारयेत् ॥ कोऽन्यो हितकरस्तस्मादात्मानं कारयिष्यति ॥ २२ ॥ इहैव नरकव्याधेश्चिकित्सां
न करोति यः ॥ गत्वानिरौषधं देशं व्याधिस्थः किं करिष्यति ॥ २३ ॥ व्याघ्रीवांस्ते जराचायुर्यातिभिन्नघ
टांबुवत् ॥ निघ्नंति रिपुवद्रोगास्तस्माच्छ्रेयः समभ्यसेत् ॥ २४ ॥ यावन्नाश्रयते दुःखं यावन्नायांति चापदः ॥
यावन्नैद्रियवैकल्यं तावच्छ्रेयः समभ्यसेत् ॥ २५ ॥

अतोस्मिन्नेव सबलनरशरीरे तत्त्वाभ्यासं कुर्यादित्याह व्याघ्रीवेति त्रिभिः । यावज्जरादयो नायांति यावदयं देहश्च तिष्ठति स्वस्थो भवति तावत्त
त्वं समभ्यसेदिति त्रयाणां संबंधः ॥ २४ ॥ यदि तारुण्ये विषयान् भुक्त्वा वार्धके तत्त्वाभ्यासं करिष्यामीति विचारस्तु व्यर्थ एवेत्याह । संदीप्त इ
ति । यथा संदीप्तं भवनस्य शमनं न वखनितकूपोदकेन न संभवति तथा जरादिषु तत्त्वाभ्यासं हरिस्मरणं च न स्यादतः स्वस्थावस्थायामेव श्रेयः सम

भ्यसेदित्यर्थः । तदुक्तं भर्तृहरिणा । यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरादूरतो यावच्चैद्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ॥ आत्मश्रेयसिता
वदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान् संदीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृश इति । उक्तं च गौतमेनापि । कृष्णत्वदीयपदपंकजपंजरांते ह्यद्यैव मे वि
शतमानसराजहंसः ॥ प्राणप्रयाणसमये कफवातपित्तैः कंठावरोधनविधौ स्मरणं कुतस्ते इति ॥ २५ ॥ २६ ॥ वैराग्योत्पादकवचनान्याह ।
कालेत्यादीनि । हितं मोक्षोपायं वेत्यपीति न हंत इति खेदेन प्रत्युत अहितमेवाचरतीति ॥ २७ ॥ तदुक्तं भर्तृहरिणा । व्याघ्रीवेति
यावत्तिष्ठति देहोऽयं तावत्तत्त्वं समभ्यसेत् ॥ संदीप्तकोण भवने कूपं खनति दुर्मतिः ॥ २६ ॥ कालो न ज्ञायते
नानाकार्यैः संसारसंभवैः ॥ सुखंदुःखं जनो हंत न वेत्ति हितमात्मनः ॥ २७ ॥ जातानां तान्मृतानां पद्मस्ता
न्दृष्ट्वा च दुःखितान् ॥ लोको मोहसुरापीत्वानबिभेति कदाचन ॥ २८ ॥ संपदः स्वप्नसंकाशायौवनं कुसुमोप
मम् ॥ तडिच्च पलमायुष्यं कस्य स्याज्जानतो धृतिः ॥ २९ ॥

पंचश्लोकाशयः । व्याघ्रीवतिष्ठति जरापरितर्जयन्ती रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् ॥ आयुश्च संस्रवति भिन्नघटादिवां भोलोकस्तथाप्यहितमाचर
तीति चित्रम् ॥ आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवनं व्यापारैर्बहुभारकार्यगुरुभिः कालो न विज्ञायते । दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नो
त्पद्यते पीत्वामोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ २८ ॥ संपदादयः स्वप्नादिव ज्ञानतः कस्य विवेकिनो धृतिः स्यान्न कस्यापीत्यर्थः ॥ २९ ॥

शतमिति । तदुक्तं भागवते बालान् प्रतिप्रह्लादेन । पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तद्वर्द्धं चाजितात्मनः । निष्फलं यदसौ रात्र्यां शेतं धं प्रापितस्तमः । मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंशतिः । जरया ग्रस्तदेहे स्य यात्यकल्पस्य विंशतिः ॥ दुरापूरेण कामेन मोहैर्न च बलीयसा । शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति होति ॥ ३० ॥ प्रारब्धव्ये प्रारब्धयोग्ये मोक्षोपाये जागर्तव्ये ब्रह्मचिंतने भयस्थाने संसारे विश्वस्तव्यः विश्वासाहो नरः कः न हन्यते यमेन अपितु सर्व एवेत्यर्थः हा इति करुणया नुतापः ॥ ३१ ॥ आक्रम्य जीवं वशीकृत्य स्थिते देहे जीवेन सहैव जलबुद्बुदसमे सति निर्भयः कथं तिष्ठति शतं जीवितमत्यल्पं निद्रालस्येतदर्थकम् ॥ बाल्यरोगजरादुःखैरल्पं तदपि निष्फलम् ॥ ३० ॥ प्रारब्धव्ये निरुद्योगो जागर्तव्ये प्रसुप्तकः ॥ विश्वस्तव्यो भयस्थाने हानरः को न हन्यते ॥ ३१ ॥ तोयफेनसमे देहे जीवे नाक्रम्य संस्थिते ॥ अनित्यप्रियसंवासे कथं तिष्ठति निर्भयः ॥ ३२ ॥ अहिते हितसंज्ञः स्यादध्रुवे ध्रुवसंज्ञकः ॥ अनर्थे चार्थविज्ञानः स्वमर्थं यो न वेत्ति सः ॥ ३३ ॥ पश्यन्नपि प्रस्खलति शृण्वन्नपि न बुध्यति ॥ पठन्नपि न जानाति देवमायाविमोहितः ॥ ३४ ॥

॥ ३२ ॥ अहिते परिणामे विषोपमे विषये हितं ममेष्टलाभमिदमिति संज्ञायस्येति अध्रुवे देहादौ अनर्थे दं भानृतादिपंचदशानर्थमूलधने अर्थः समप्रयोजनं सिद्धम् इति विज्ञानं यस्य ईदृशो यो नरः स्यात् सस्वं अर्थमुक्तिप्रदम् आत्मज्ञानरूपं स्वप्रयोजनं नैव वेत्ति ॥ ३३ ॥ अहो देवमाया बलमित्याह । पश्यन्नपीति । आत्मज्ञानान्मोक्षो भवतीति जानन्नपि प्रस्खलति मोक्षमार्गाद्भ्रष्टो भवति तदा चरणं विनेत्यर्थः ॥ ३४ ॥

इदं जगन्मरणादिग्राहैः कारणभूतैः कालसागरे निमज्जन्निमग्नं भवति तदपि न बुद्ध्यत्यहो ॥ ३५ ॥ विशीर्णो गलितो यथानज्ञायते तथा कालोऽपि सूक्ष्मगतित्वात् ॥ ३६ ॥ आयुरपि कालवत्क्षीयमाणं न लक्ष्यते इत्याह । वेष्टनं रोधेन युज्यते कुड्यादिभिः कर्तुं शक्यते एवमघटना तु भवेदपि परंतु तन्निमज्जज्जगदिदं गंभीरे कालसागरे ॥ मृत्युरोगजराग्राहैर्न कश्चिदपि बुध्यते ॥ ३५ ॥ प्रतिक्षणमयं कालः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ॥ आमकुंभइवांभः स्थो विशीर्णो न विभाव्यते ॥ ३६ ॥ युज्यते वेष्टनं वायोराकाशस्य च खंडनम् ॥ ग्रथनं च तरंगाणामास्थानां युषियुज्यते ॥ ३७ ॥ पृथिवी दह्यते येन मेरुश्चापि विशीर्यते ॥ शुष्यते सागरजलं शरीरस्य च काकथा ॥ ३८ ॥ अपत्यं मे कलत्रं मे धनं मे बांधवाश्च मे ॥ जल्पंतमिति मर्त्या जहंति कालवृको बलात् ॥ ३९ ॥ इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ॥ एवमीहा समायुक्तं कृतांतः कुरुते वशम् ॥ ४० ॥ इवः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्निचापराह्निकम् ॥ न हि मृत्युः प्रतीक्षेत कृतं वाप्यथ वाकृतम् ॥ ४१ ॥

आयुषि आयुर्गमने आस्था स्थिरतान युज्यते इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ येन कालेन अपरिमिता पृथिव्यादयोऽपि नश्यन्ति तदा सप्तवितस्तिकस्य कावातेत्याह । पृथिवीति ॥ ३८ ॥ स्वभक्षहनेन कालस्य दयालेशोऽपि नास्तीत्याह । अपत्यमिति । मेमे इत्यजवचनानुकरणं मर्त्यो नरः स एवाजस्तम् ॥ ३९ ॥ कालः कृताकृतमपि न प्रतीक्षेत इत्याह । इदमिति ॥ ४० ॥ अतो मोक्षकार्ये विलंबो न कार्य इत्याह । श्वइति ॥ ४१ ॥

सामंतइवागतंमृत्युशत्रुप्रत्यधिष्ठोसिस्थितोसिअतस्त्रातारंपरमेश्वरम् ॥४२॥ परिपक्वमांसपिंडवन्मृत्युर्मानवमश्रातीत्याह । तृष्णेति ॥४३॥
मृत्योःसर्वत्रतुल्यतामाह । बालानिति । आविशतेअवश्यमायाति । तदुक्तंश्रीमद्भागवते । मृत्युर्जन्मवतावीरदेहेनसहजायते ॥ अद्यवाब्दशतांते
वामृत्युर्वैप्राणिनांध्रुवइति ॥ ४४ ॥ सहचरःस्वदेहोऽपिजीवेनसहनोपयाति तर्हिपृथक्स्थितानांस्त्रीपुत्रादीनांकिंप्रयोजनमित्याह । स्वदे
जरादर्शितपंथानंप्रचंडव्याधिसैनिकम् ॥ मृत्युशत्रुमधिष्ठोसित्रातारंकिंपश्यसि ॥ ४२ ॥ तृष्णासूची
विनिर्भिन्नसिक्तविषयसर्पिपा ॥ रागद्वेषानलेपकंमृत्युरश्रातिमानवम् ॥ ४३ ॥ बालांश्चयौवनस्थांश्चवृ
द्धान्गर्भगतानपि ॥ सर्वानाविशतेमृत्युरेवंभूतामिदंजगत् ॥ ४४ ॥ स्वदेहमपिजीवोयंमुक्त्वायातियमाल
यम् ॥ स्त्रीमातृपितृपुत्रादिसंबंधःकेनहेतुना ॥ ५४ ॥ दुःखमूलंहिसंसारः सयस्यास्तिसदुःखितः ॥ त
स्यत्यागः कृतोयेनसमुखीनापरः क्वचित् ॥ ४६ ॥ प्रभवंसर्वदुःखानामालयंसकलापदाम् ॥ आश्रयंसर्वपापा
नांसंसारंवर्जयेत्क्षणात् ॥ ४७ ॥

हमिति । स्त्रीपुत्रादिसमुदायरूपसंसारस्यैवदुःखापत्सर्वपापानांमूलत्वात्सुखेप्सुस्तदासक्तिमनसापिपरित्यजेत् ॥ ४५ ॥ संसक्तस्तुकदा
पिनमुच्यतइत्याह । दुःखमूलमितित्रिभिः । त्यागोत्रमनसैव यन्मनसैवकृतंतदेवकृतंभवतिनशरीरेणेतिश्रुतेः । तथाच चूडामलयापिशि
खिध्वजस्यमनस्त्यागएवांगीकृतइति ॥ ४६ ॥ प्रभवमुत्पत्तिस्थानम् आश्रयंवृद्धिस्थानम् ॥ ४७ ॥

लोहादिपाशैस्तुशरीरेणबद्धः सतुदृश्यमानत्वात्परेणापिमुच्यतेपुत्रादिपाशैर्मनसाबद्धःकेनापिनमुच्यतेअदृश्यत्वात् ॥ ४८ ॥ अतःपु
त्रादिपुस्नेहसंबंधात्तद्वदुःखशोकादिभिःव्यथितोभवतिअतस्तंनकुर्यादित्याह । यावतइति । शोकरूपाःशंकवःकीलकानिखन्यंतेनिपात्यं
ते तेषामपगमेतन्नाशादिशोकातपगमादित्यर्थः ॥ ४९ ॥ वंचितान्यशेषधनानियैः विषयानाहर्तुंशीलंयेषांपक्षेविषयेभ्योधनमाहरंति ते
लोहदारुमयैःपाशैःपुमान्बद्धोविमुच्यते ॥ पुत्रदारमयैःपाशैर्मुच्यतेनकदाचन ॥ ४८ ॥ यावतःकुरुतेजं
तुःसंबंधान्मनसःप्रियान् ॥ तावंतोस्यनिखन्यंतेहृदयेशोकशंकवः ॥ ४९ ॥ वंचिताशेषवित्तैस्तैर्नित्यंलो
कोविनाशितः ॥ हाहंतविषयाहारैर्देहस्थेन्द्रियतस्करैः ॥ ५० ॥ मांसलुब्धोयथामत्स्योलोहशंकुंनपश्य
ति ॥ सुखलुब्धस्तथादेहीयमबाधांनपश्यति ॥ ५१ ॥ हिताहितंनजानंतोनित्यमुन्मार्गगामिनः ॥ कु
क्षिपूरणनिष्ठायेतेनरानारकाःखग ॥ ५२ ॥

विषयाहारास्तैस्तस्करैर्लोकोनित्यंविनाशितः हाहंतइतिखेदे ॥ ५० ॥ किंचपरिणामेविषोपमविषयमुखासक्तःपुमान्मत्स्योबडिशदुःखमि
वयमयातनांप्राप्नोतीत्याह । मांसलुब्धइति ॥ ५१ ॥ हिताहितंप्रवृत्तिनिवृत्तिहितम् अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्जवम् । आचार्योपासनं
शौचस्थैर्यमात्मविनिग्रहः । इत्यादिपंचश्लोकैर्गीतायामुक्तंनत्वज्ञानसाधनंतस्मिन्प्रवृत्तिं च अहितं प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचजनानविदुरासुराः । नशौ
चंनापिचाचारो न सत्यंतेषुविद्यते । इत्यादिद्वादशश्लोकैर्भगवतोक्तमासुरभावंतस्मिन्निवृत्तिंचनजानंतः अतएवनित्यंजन्मनिजन्मानि उन्मार्ग

ग० पु०
॥८०॥

मासुरमार्गं प्रतिगच्छन्ति ते उदरं भ्रान्तेन निपतन्तीत्यर्थः । उक्तं च । आसुरं भावमापन्नामूढा जन्मनि जन्मनि । मामप्राप्यैव कौंतेय
ततो यां त्यधमां गतिम् ॥ ५२ ॥ अतश्च हिताहितज्ञानहीनः सकल प्राणि साधारण धर्ममूढः पशुरेवेत्याह । निद्रादीति ॥ ५३ ॥ किंच देहधर्मै
रभिभूतानां मूढानां हिताहितज्ञानानुसंधानावसरोपि नास्तीत्याह । प्रभात इति ॥ ५४ ॥ अतो देहाद्यासक्तानां ज्ञानसाधनमोक्षरहितानां
वर्षाकृमीणामिव तेषां वृथैव जन्ममरणे इत्याह । स्वदेहेति ॥ ५५ ॥ अतः संगो देहाद्यासक्तिरूपः यदि सर्वः परमहंसवत्त्यक्तुं न शक्यते तदा
निद्रादिमैथुनाहाराः सर्वेषां प्राणिनां समाः ॥ ज्ञानवान्मानवः प्रोक्तो ज्ञानहीनः पशुः स्मृतः ॥ ५३ ॥ प्रभाते म
लमूत्राभ्यां क्षुत्तृड्भ्यां मध्यगे रवौ ॥ रात्रौ मदननिद्राभ्यां बाध्यंते मूढमानवाः ॥ ५४ ॥ स्वदेहधनदारादि
निरताः सर्वजंतवः ॥ जायंते च म्रियंते च हाहंता ज्ञानमोहिताः ॥ ५५ ॥ तस्मात्संगः सदा त्याज्यः सर्वस्त्य
क्तुं न शक्यते ॥ महद्भिः सह कर्तव्यः संतः संगस्य भेषजम् ॥ ५६ ॥ सत्संगश्च विवेकश्च निर्मलं नयनद्वयम् ॥
यस्य नास्ति नरः सोऽधः कथं न स्यादमार्गगः ॥ ५७ ॥

महतां संगः कर्तव्यः तेहि पूर्वकृतसंगरोगभेषजं निवर्तका भवन्तीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ किंच सत्संगादेव सन्मार्गदर्शनं भवति नान्यथेत्याह । सत्सं
ग इति । सतां तत्त्वज्ञानिनां संगस्तु सत्संप्रदायदर्शकत्वादेकं नयनं विवेकश्च आत्मस्वरूपस्य नित्यत्वं देहादेरनित्यत्वं दर्शकत्वाद्द्वितीयं नयनं च य
स्य नास्ति सोऽधः अमार्गगः वेददूषितभ्रष्टमार्गगतः कथं न स्यादपितु स्यादेवेत्यर्थः ॥ ५७ ॥

सटी०
अ० १६

॥८०॥

एवं वैराग्योत्पादकवचनान्युक्त्वा तद्गहितान्दांभिकान्निंदति स्वस्ववर्णाश्रमादिधर्माणां दांभिकत्वेनाचरणान्मुक्तिर्नास्ति किंतु तत्त्वज्ञानादे
वेत्याह । स्वस्वेति त्रयोदशभिः । परंपरमार्थनिष्ठमोक्षधर्मं अतो दांभिकामिथ्याचारास्ते नश्यन्ति मोक्षस्यालाभाद्दृथा जन्ममरणा भवन्तीत्यर्थः
॥ ५८ ॥ क्रियासुकर्मसु आयासपराः शीतादिसहनप्रयासपरायणाः व्रतचर्यासु क्षुत्तृड्भ्यां संयुताः अज्ञानेति अविवेकावृतचित्ताश्च ते प्रतार
स्वस्ववर्णाश्रमाचारनिरताः सर्वमानवाः ॥ न जानन्ति परं धर्मवृथानश्यन्ति दांभिकाः ॥ ५८ ॥ क्रियायासप
राः केचिद्रतचर्यादिसंयुताः ॥ अज्ञानसंवृतात्मानः संचरन्ति प्रतारकाः ॥ ५९ ॥ नाममात्रेण संतुष्टाः कर्म
कांडरतानराः ॥ मंत्रोच्चारणहोमाद्यैर्भ्रामिताः क्रतुविस्तरैः ॥ ६० ॥ एकमुक्तोपवासाद्यैर्नियमैः कायशोष
णैः ॥ मूढाः परोक्षमिच्छन्ति मममायाविमोहिताः ॥ ६१ ॥ देहदंडनमात्रेण का मुक्तिरविवेकिनाम् ॥ बल्मी
कताडनादेव मृतः कुत्र महोरगः ॥ ६२ ॥

कावंचका एव विचरन्ति न तु परं धर्मं जानन्तीति पूर्वेणैव संबंधः ॥ ५९ ॥ नाममात्रेण स्वर्गादि सुखेन होमाद्यैर्भ्रामिता मूढाः परोक्षं स्वर्गसुखं यद्वा बु
द्धिग्राह्यमतीन्द्रियं मोक्षसुखं ज्ञानं विना इच्छन्तीत्यर्थः ॥ ६० ॥ अत्र हेतुर्मममायेति ॥ ६१ ॥ एतदेव स्पष्टयति । देहदंडेन कायशोषणेनैव मु
क्तिर्नास्ति अंतर्गता विवेकस्य विद्यमानत्वात् यथा बल्मीकस्य सर्पा लयस्य ताडनादेव तन्मध्यगतभुजंगो न म्रियते तथा देहदंडेनैव विवेको न
नश्यतीत्यर्थः ॥ ६२ ॥

अतोऽविवेकिनस्तेस्वयंनष्टाः परानपिनाशयंतीत्याह । जटेति । कीदृशाः दांभिकानां विषंस्तद्वत्तन्धारयंति इति ज्ञानधनानपि जनान् भ्रामयंतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ अतस्तेषां संगो न कर्तव्य इत्याह । संसारजेति । ब्रह्मज्ञोऽस्मीति वादिनाम् अतोऽस्माकं विषयसुखासक्तेर्दोषो नास्ति शुभाशुभकर्मणालेपाभावादिति वादिनां सर्वकर्मब्रह्मध्यानपराङ्मुखं च तं बोधचंचुमंत्यजवत्यजेत श्वपाकवन्नस्पृशेदपीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ किंच ये निर्लज्जाः

जटाभाराजिनैर्युक्ता दांभिका विषधारिणः ॥ भ्रमंति ज्ञानिवल्लोके भ्रामयंति जनानपि ॥ ६३ ॥ संसारजसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीति वादिनाम् ॥ कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तंत्यजेदंत्यजं यथा ॥ ६४ ॥ गृहारण्यसमालोके व्रतव्रीडादिगंवराः ॥ चरंति गर्दभाद्याश्च विरक्तास्ते भवंति किम् ॥ ६५ ॥ मृद्भस्मोद्धूलनादेव मुक्ताः स्युर्यदि मानवाः ॥ मृद्भस्मवासीनित्यं श्वासकिं मुक्तो भविष्यति ॥ ६६ ॥ तृणपर्णोदकाहाराः सततं वनवासिनः ॥ जंजूकाखुमृगाद्याश्च तापसास्ते भवंति किम् ॥ ६७ ॥

स्त्रीणां समूहेऽपि न ग्राविचरंति ते गर्दभैरपि समा एव न तु विरक्ता इत्याह । गृहारण्यसमा इति ॥ ६५ ॥ सदा भस्मवासिनोऽपि श्वगर्दभादयो यथा मुक्तान् भवंति तथा सर्वांगे मृद्भस्मधारणादपि मुक्तिर्नास्तीत्याह ॥ ६६ ॥ किंच अविवेककृतदुराग्रहेण गृहान्नपरित्यागादेव तापसान् भवंति किंतु तामसा एवेत्याह । तृणेति । तामसा तापसा गीताया मुक्ताः । मृद्ग्राहेणात्मनोऽपि पीडया क्रियते तपः । परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतमिति ॥ ६७ ॥

किंच मलिनभावनया गंगादितीरे स्थिता अपि योगिनो न भवंतीत्याह । आजन्मेति । उक्तं च । प्रातः प्रातः प्रपश्यंति नर्मदां मत्स्यबंधकाः । न तेषां विपुल्यांति भावो हि भवकारणमिति भावः शुद्धमलिनभावना हि पुनरस्य भवस्य जन्ममरणात्मकसंसारस्य कारणं भवतीत्ययमस्यार्थः ॥ ६८ ॥ ये चातिशूरा विवेकिनः अशास्त्रविहितोपवासादिभिर्जलान्नपरिहाराद्वैवात्मानं पीडयंति तेऽपि नो न किं त्वासुरनिश्चया एवेत्याह । पारावता इति । तदुक्तं गीतासु । कर्षयंतः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः । मां चैवांतः शरीरस्थं तान्विद्ध चासुरनिश्चयानिति ॥ ६९ ॥ तस्मादिति हेतोः इत्यादि आजन्ममरणांतं च गंगादितटिनीस्थिताः ॥ मंडूकमत्स्यप्रमुखा योगिनस्ते भवंति किम् ॥ ६८ ॥ पारावताः शिलाहाराः कदाचिदपि चातकाः ॥ न पिबंति महीतोयं व्रतिनस्ते भवंति किम् ॥ ६९ ॥ तस्मादित्यादि कंकर्मलोकं रंजनकारकम् ॥ मोक्षस्य कारणं साक्षात्तत्त्वज्ञानं खगेश्वर ॥ ७० ॥ षट्दर्शनमहाकूपे पतिताः पशवः खग ॥ परमार्थं न जानंति पशुपाशानियंत्रिताः ॥ ७१ ॥

कंवर्णाश्रमादिधर्माचरणादिकं यत्कर्म तल्लोकानां मूढजनानां रंजनकारकं मोक्षकारणमेव न तु तत्त्वज्ञानं विना मोक्षकारणमिति । तदुक्तं ज्ञानप्रशंसायाम् । मीनः स्नानपरः फणी पवनभुङ्गमेषश्च पर्णाशनो नीराशी खलु चातकः किमपरं शेते गुहामूषकः ॥ भस्मोद्धूलनतत्परः खलु खरो ध्यानानुरक्तो वकः सर्वेषां मिह कारणं शृणु सखे ज्ञानात्परं किं तप इति ॥ ७० ॥ एवं यथा सदं भावर्णाश्रमधर्मादिक्रिया मुक्तेर्हेतुभूतानां स्तितथा दंभरहितापि शास्त्रज्ञा ज्ञानं विना मोक्षप्रदानं भवतीत्याह । षडिति चतुर्दशभिः । खगो हेग रुड षड्दर्शनमहाकूपे षट्शास्त्ररूपां धकूपे पतिता ये अनात्मज्ञा द्विपदपश

ग० पु०
॥८२॥

वस्तेपरमार्थब्रह्मस्वरूपं न जानन्ति प्रतिपादयंतोऽपि स्वयं नानुभवन्ति अतः पशुवत्पाशेन अतिकठिनार्थविचारणरूपेण नियंत्रिता बद्धा एव हि तिष्ठन्तीति संबंधः ॥ ७१ ॥ घोरे अनंतत्वाद्भयं करे इतस्ततः ग्रंथाद्ग्रंथांतराध्ययने ऊह्यमाना व्याकुलाः शोकादिषडूर्मीणां निग्रहे निरोधे प्रस्ताव्यग्राः ईदृशाः कुतार्किकाः कुतर्कबलादद्वैतज्ञानपरा एवातिष्ठन्ति न तु तज्ज्ञानंतीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ अतो वेदादिज्ञातापि यः परमार्थतत्त्वज्ञानं न वेत्ति तदा विडम्बकस्य उपहासकस्यैव तस्य अतत्त्वज्ञस्यापि तत्सर्वज्ञातृत्वं वक्तृत्वं च काकवद्भाषितं व्यर्थमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ किंच परतत्त्ववि वेदशास्त्रार्णवे घोरे ऊह्यमाना इतस्ततः ॥ षडूर्मिनीग्रहग्रस्ता तिष्ठन्ति हि कुतार्किकाः ॥ ७२ ॥ वेदागमपुराण ज्ञः परमार्थं न वेत्तियः ॥ विडम्बकस्य तस्यैव तत्सर्वकाकभाषितम् ॥ ७३ ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति चिन्ता समाकुलाः ॥ पठन्त्यहर्निशं शास्त्रं परतत्त्वपराङ्मुखाः ॥ ७४ ॥ वाक्यच्छंदोनिबन्धेन काव्यालंकारशोभि ताः ॥ चिन्तयादुःखितामूढास्तिष्ठन्ति व्याकुलैर्द्रियाः ॥ ७५ ॥

मुखानां शास्त्रपठनज्ञानमपि व्यर्थमेवेत्याह इदमिति । ज्ञानं नाम ज्ञेयप्राप्तिसाधनरूपम् अमानित्वमदंभित्वमित्यादिगीतोक्तम् ज्ञेयं वै तज्ज्ञान गम्ये अनादिमत्परं ब्रह्मेत्यादि तत्रैवोक्तं ब्रह्मस्वरूपं तदिदं ज्ञानं ज्ञेयं चास्ति नास्ति वेति संशयचिन्तया पठन्ति इति ॥ ७४ ॥ किंच वाक्यादिभिरज्ञट्ट पृथ्वा शोभिता अपि मूढास्तत्त्वपराङ्मुखादुःखिता एवातिष्ठन्तीति अतएव व्याकुलैर्द्रियास्ते श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतैर्द्रियः । ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छतीति गीतोक्तं संयतैर्द्रियादिगुणैर्लभ्यज्ञानलाभाभावात् कदाचिदपि परमसुखिनो न भवन्तीति भावः ॥ ७५ ॥

किंच शास्त्राज्ञानात् कुतर्कबलेन विपरीतार्थप्रतिपादनात् तत्त्वज्ञानं न भवतीत्याह । अन्यथेति । तत्त्वं तु तत्त्वमसीति गुरूपदेशगम्यम् जनाश्च शास्त्रपठने नैव तज्ज्ञातुं क्लिश्यन्ति किंच शास्त्रस्य तत्त्वमस्यादि महावाक्यरूपवेदांतस्य सद्भावः भागत्यागलक्षणया अभेदप्रतिपादकश्रेष्ठाशयः व्याख्यांच तस्य तत्त्वमसीतिकाकवेत्यन्यथैव कुर्वन्ति ॥ ७६ ॥ केचिद्भूतास्तु उपदेशादि आदिशब्देन प्रणिपातादयस्तैर्वर्जिताश्च स्वानुभवं अन्यथा परमंतत्त्वं जनाः क्लिश्यन्ति चान्यथा ॥ अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्याख्यांकुर्वन्ति चान्यथा ॥ ७६ ॥ कथयन्त्युन्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च ॥ अहंकाररताः केचिदुपदेशादिवर्जिताः ॥ ७७ ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि बोधयन्ति परस्परम् ॥ न जानन्ति परंतत्त्वं दर्वीपाकरसंयथा ॥ ७८ ॥ शिरोवहति पुष्पाणि गंधं जानाति नासिकाका ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभो भावबोधकः ॥ ७९ ॥

विनेव उन्मनीभावं उपशममुद्रया ब्रह्मपरत्वं कथयन्ति तर्हि गुरूपदेशां किमर्थं न गृह्णन्तीत्यत आह । अहंकाररता इति । पंडिता वयं किं नुवः पृच्छामः सेवयाम इत्याभिमानपराः । अतः तद्विद्विप्रणिपातेन परिग्रहेन सेवया । उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः इति भगवदुक्ता त्मज्ञानसाधनरहिताश्चेते नानुभवन्तीत्यर्थः ॥ ७७ ॥ किंच गुरूपदेशं विना पठनपाठनात् तत्त्वज्ञानं न भवतीत्याह । पठन्तीति ॥ ७८ ॥ किंच भारवाहकवच्छास्त्राशयबोद्धानास्ति अतस्तत्त्वं न जानातीत्याह । शिर इति ॥ ७९ ॥

सटी

अ० १६

॥८२॥

किंचात्मस्थतत्त्वज्ञानं विनाशास्त्रेषु ज्ञानं मोहमात्रमेवेत्याह । तत्त्वमिति ॥८०॥ किंच स्वानुभवं विनाशब्दबोधेनैवात्मतत्त्वानिरूपणात् ज्ञानं न निवर्तेत किंतु तज्ज्ञानप्रकाशेनेत्याह । संसारेति ॥ ८१ ॥ अतो वैशारदीबुद्धिमतामेव शास्त्रात्तत्त्वज्ञानं भवति तया हीनस्य नेत्याह । प्रज्ञेति ॥८२॥८३॥ अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः । सर्वतः सारमादत्तेषु षष्ठेभ्य इव पट्टपद इति । दत्तमतमवलंब्याह । इदमिति द्वाभ्याम् तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वामूढः शास्त्रेषु मुह्यति ॥ गोपः कुक्षिगते छागे कूपे पश्यति दुर्मतिः ॥ ८० ॥ संसारमोहनाशाय शब्दबोधो न हि क्षमः ॥ न निवर्तेत तिमिरं कदाचिद्दीपवार्तया ॥ ८१ ॥ प्रज्ञाहीनस्य पठनं यथा धस्य च दर्पणम् ॥ अतः प्रज्ञावतां शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्य लक्षणम् ॥ ८२ ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयं सर्वं तु श्रोतुमिच्छति ॥ दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रांतं नैव गच्छति ॥ ८३ ॥ अनेकानि च शास्त्राणि स्वल्पायुर्विघ्नकोटयः ॥ तस्मात्सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवांभसि ॥ ८४ ॥ अभ्यस्य वेदशास्त्राणि तत्त्वं ज्ञात्वाऽथ बुद्धिमान् ॥ पलालमिव धान्यार्थी सर्वशास्त्राणि संत्यजेत् ॥ ८५ ॥

सारं तत्त्वज्ञानम् ॥८४॥ किंच शास्त्राण्यभ्यस्य पूर्वदुरवगमात्मतत्त्वग्रहणाय अधीत्य पश्चात् ज्ञानोत्तरं संत्यजेत् भरतस्तु नाधीयत तदुक्तं पंचमे । छंदांस्यध्यापयिष्यन् सहव्याहृतिभिः सप्रणवशिरस्त्रिपदी ग्रैष्मवासंतिका न्मासानधीयानमप्यसमवेत रूपं ग्राहयामास इति । विष्णुपुराणे च । न पपाठगुरुप्रोक्तं कृतोपनयनं श्रुतम् । न ददर्श च कर्माणि शास्त्राणि जगृहे न च इति । नाधीयीत बहूञ्छब्दान्वाचो विग्लापनं हितमिति भगवद्वचनं

शास्त्रेण अहरहः संध्यामुपासीत इति विधिप्रतिपादकप्रवृत्तिरूपेण प्रयोजनं दत्तवदावश्यकत्वं नास्ति । अत्रौपनिषदीयमाख्यायिका जनकः कदाचित् संध्यासमये स्वेच्छया पर्यटं तं दत्तमिदमपृच्छत् भो भगवन् भवान् ब्राह्मणोसि अतः संध्यावन्दनं किमर्थं न करोषीति तदा सहोवाच । हृदा काशोचिदादित्यो वर्त्तते च निरंतरम् । नास्तमेति न चोदेति कथं संध्यामुपास्महे । मृतापिता महीमाया जातो विज्ञानबालकः । सूतके मृतके प्राप्ते कथं संध्यामुपास्महे इति ॥८५॥८६॥ अप्रयोजनमेवाह । अध्ययनादीनां ज्ञानं विना मोक्षे अनुपयोगात् ऋते ज्ञानात्प्रमुक्तिः तमेव विदित्वा तिमृत्युमेति नायथामृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयोजनम् ॥ तत्त्वज्ञस्य तथा तादृश्यं न शास्त्रेण प्रयोजनम् ॥ ८६ ॥ न वेदाध्ययनान्मुक्तिर्न शास्त्रपठदनापि ॥ ज्ञानादेव हि कैवल्यं नान्यथा विनतात्मज ॥ ८७ ॥ नाश्रमः कारणं मुक्तेर्दर्शना निनकारणम् ॥ तथैव सर्वकर्माणि ज्ञानमेव हि कारणम् ॥ ८८ ॥ मुक्तिदा गुरुवागेका विद्या सर्वा विडम्बका ॥ काष्ठभारसहस्रेषु ह्येकं संजीवनं परम् ॥ ८९ ॥

न्यः पंथा विद्यते यनायेत्यादि श्रुतेः प्रमाणं दर्शयति नेति द्वाभ्याम् । उक्तं च श्रीमदाचार्यचरणैरप्यात्मबोधो बोधोन्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्य वह्निवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सिद्ध्यतीति ॥ ८७ ॥ किंच ज्ञानशून्यसंन्यासाश्रमादयोऽपि मुक्तेः कारणं नेत्याह । नाश्रम इति ॥ ८८ ॥ एतज्ज्ञानं गुरुपदिष्टमेव मोक्षकारणं भवति न तु शास्त्राध्ययनजन्यम् अतस्तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठा इति श्रुतिप्रणीतगुरुपदेशेनैव गृह्णीयादित्याह । मुक्तिदेति द्वाभ्याम् । एका अद्वैतात्मज्ञानोपदेशिका गुरुवागनुकरणकारकैव न त्वनुभवदा

८५०
॥८४॥

यिकेत्यर्थः यथासंजीवनं नामकाष्टं जीवनप्रदत्वादेकमपिश्रेष्ठम् ॥ ८९ ॥ शिवमद्वैतं तुरीयं मन्यंते इति श्रुत्युक्तं ब्रह्मगुरुवक्त्रेण गुरुपदेशेन तु क्रियायां सविवर्जितम् अध्ययनादिकर्मप्रयासरहितं यथास्यात्तथैवलभ्येत प्राप्नोति अन्यथाऽनंतशास्त्राध्ययनेनापि नानुभवतीत्यर्थः ॥ ९० ॥ अत्र परोक्षत्वापरोक्षत्वेन ज्ञानस्य द्वैविध्यमाह । आगमोक्तं शास्त्राध्ययनाज्जातमात्रं यथास्मदादीनां तत्परोक्षज्ञानं शब्दब्रह्मसंज्ञकं भवति किंच अद्वैतं हि शिवं प्रोक्तं क्रियायां सविवर्जितम् ॥ गुरुवक्त्रेण लभ्येत नाधीतागमकोटिभिः ॥ ९० ॥ आगमोक्तं विवेकोत्थं द्विधा ज्ञानं प्रचक्षते ॥ शब्दब्रह्मागममयं परब्रह्मविवेकजम् ॥ ९१ ॥ अद्वैतं केचिदिच्छंति द्वैतमिच्छंति चापरे ॥ समंतत्त्वं न जानंति द्वैताद्वैतविवर्जितम् ॥ ९२ ॥ द्वेपदे बंधमोक्षाय नममेति ममेति च ॥ ममेति बध्यते जंतुर्नममेति प्रमुच्यते ॥ ९३ ॥

विवेकोत्थं वस्तु विवेकात्स्वयमेवोत्पन्नं यथा सिद्धगीताश्रवणेनैव जातं जनकादीनां तदपरोक्षज्ञानं परब्रह्मसंज्ञकं भवतीत्यर्थः ॥ ९१ ॥ केचिच्छंकरानुयायिनः शैवाः स्वाभिमानेनाद्वैतेनैव प्रतिपादयन्ति अपरे मन्वाद्यनुगावैष्णवाभिमानिनो द्वैतचेति किंतु द्वैताद्वैतमतदुराग्रहं वर्जितं तत्त्वस्वानुभवगम्यं शिवमद्वैतसमं सर्वमतानुस्यूतं न जानंति तदुक्तं कुसुमदशनेन । त्रयीसांख्ययोगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति प्रभिन्ने प्रस्थाने परमिदमदः पथ्यमिति च । रुचीनां वैचित्र्याद्भुक्कुटिलनानापथ्यजुषां नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इवेति ॥ ९२ ॥ अतो मयेति मत्त्वेन बंधकत्वाद्दृथापांडित्यमेवेत्याह । द्वेइति । कलत्रादिमत्त्वेन वा ॥ ९३ ॥

सटी०
अ० १६

॥८४॥

किंच कर्म तु ते देवयद्वंधाय न भवति विद्यापिसैव यामुक्तिप्रदा भवतीति अपरं बंधकं कर्म तु आयासाय तुषावघातवत्खेदायैव अन्याऽऽध्यात्मविद्यातिरिक्ता शिल्पनैपुणं हर्म्यादिनिर्माणचातुर्यवद्भवतीति ॥ ९४ ॥ तत्त्वज्ञानेतरा यानाह । यावदिति त्रिभिः दीयंते फलोन्मुखानि भवंति ज्ञानाग्निना नदग्धानीत्यर्थः ॥ ९५ ॥ यावत्प्रयत्नवेगः रजसोद्योगोस्ति कल्पना अघटघटना तत्त्वकथा तत्त्वज्ञानस्य वार्तापि कुतः तत्त्वज्ञानं तत्कर्मयन्नबंधाय सा विद्या या विमुक्तिदा ॥ आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ॥ ९४ ॥ यावत्कर्माणि दीयंते यावत्संसारवासना ॥ यावदिंद्रियचापल्यं तावत्तत्त्वकथा कुतः ॥ ९५ ॥ यावद्देहाभिमानश्च ममता यावदेव हि ॥ यावत्प्रयत्नवेगोस्ति यावत्संकल्पकल्पना ॥ ९६ ॥ यावन्नो मनसः स्थैर्यं न यावच्छास्त्रचिंतनम् ॥ यावन्न गुरुकारुण्यं तावत्तत्त्वकथा कुतः ॥ ९७ ॥ तावत्तपो व्रतं तीर्थजपहोमार्चनादिकम् ॥ वेदशास्त्रागमकथा यावत्तत्त्वं न विंदति ॥ ९८ ॥

न कदाचिदपि न भवतीत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ तत्त्वम् आत्मज्ञानं यावन्न विंदति तावदेव तप आदीनि कर्तव्यानि तत्त्वे ज्ञाते तु तप आदिसर्वकर्म तस्मिन्नेवांतर्भवतीति भावः । तदुक्तं भगवता । सर्वकर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते इति । श्रुतिश्च सर्वतदभिसमेति यत्किंचित्प्रजाः साधु कुर्वतीति ज्ञानार्णवेऽप्युक्तं च । स्नातं तेन समस्त तीर्थनिचये सर्वापि दत्ताव निर्यज्ञानां च कृतं सहस्रमयुतं देवाश्च संतर्पिताः ॥ संसाराच्च समुद्धृताः स्वपितरः सर्वस्य पूज्यो ह्यसौ यस्य ब्रह्मविचारणे क्षणमपि प्राप्नोति धैर्यमन इति ॥ ९८ ॥

तस्मात्तत्त्वनिष्ठो भवेदितिसंबंधः ॥ ९९ ॥ उपासनाधर्मो ज्ञानं च प्रसूनं यस्य बीजास्पदत्वात् स्वर्गादिभोगफलं यस्येत्यत्र अनायासेनैव सकलसुखावाप्तिर्भवतीत्यर्थः । अध्यात्मादितापत्रयोपसंतप्तः आध्यात्मिकं ज्वरादि आधिदैविकम् उष्णादिआधिभौतिकं दुर्जनादि छायां श्रयेत् मोक्षसुखं सदैव वांछेदित्यर्थः ॥ १०० ॥ आत्मज्ञानादेव मुक्तिर्भवतीत्युपसंहरति । तस्मादिति ॥ १०१ ॥ एवंच तत्त्वज्ञानान्मोक्षं प्रतिपाद्य अधु तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ तत्त्वनिष्ठो भवेत्ताक्षर्ययदीच्छेन्मोक्षमात्मनः ॥ ९९ ॥ धर्मज्ञान प्रसूनस्य स्वर्गमोक्षफलस्य च ॥ तापत्रयादिसंतप्तश्छायां मोक्षतरोः श्रयेत् ॥ १०० ॥ तस्माज्ज्ञानेनात्मतत्त्वं विज्ञेयं श्रीगुरोर्मुखात् ॥ सुखेन मुच्यते जन्तुर्धोरसंसारबंधनात् ॥ १ ॥ तत्त्वज्ञस्यांतिमं कृत्यं शृणु वक्ष्यामि तेऽधुना ॥ येन मोक्षमवाप्नोति ब्रह्मनिर्वाणसंज्ञकम् ॥ २ ॥ अन्तकाले तु पुरुष आगते गतसाध्वसः ॥ छिंद्यादसंगशस्त्रेण स्पृहां देहे नु ये च तम् ॥ ३ ॥ गृहात्प्रव्रजितो धीरः पुण्यतीर्थजलाश्रुतः ॥ शुचौ विविक्त आसीने विधिवत्कल्पितासने ॥ ४ ॥

ना तत्त्वज्ञस्यातुरकृत्यं निरूपयति अंतकाल इति षड्भिः ॥ २ ॥ गतसाध्वसः मृत्युभयशून्यः असंगो नाम अनासक्तिस्तेनास्त्रेण स्पृहां सुखेच्छां तं देहमनुये पुत्रकलत्रादयस्तेष्वपि स्पृहां छिंद्यात् देहादिषु वीतरागो भवेदित्यर्थः ॥ ३ ॥ किंच गृहात्प्रव्रजितो निर्गतः गृहे स्थितस्य पुनरप्यासक्तिसंभवात् तत्र कृत्यमाह । शुचाविति । विविक्ते एकान्ते विधिवत् कुशाजिनचैलैः क्रमेण निर्मिते ॥ ४ ॥

त्रिवृत अकारोकारमकारात्मकम् ॥ ५ ॥ बुद्धिर्वैशारदीसा सारथिः सहायभूता यस्य सः शुभार्थे भगवद्रूपे ॥ ६ ॥ एवं चक्षुरादिभिर्मनसा च बाह्यविषयग्रहणं स्मरणं च विहाय ब्रह्माहमस्मीत्यनुभववाक्यार्थविभावयेदित्याह । अहमिति । यो हं स ब्रह्मैव यद्ब्रह्म तद्दहमेवेति समीक्ष्य तत्राहं ब्रह्मेति भावनया जीवस्य शोकादिनिवृत्तिः ब्रह्माहमिति भावनया ब्रह्मणः पारोक्ष्यनिवृत्तिर्भवतीति व्यवहारो दर्शितः । ततश्च निष्कले निरुपाधौ आत्म अभ्यसेन्मनसा शुद्धं त्रिवृद्ब्रह्माक्षरं परम् ॥ मनो यच्छेज्जितश्वासो ब्रह्मबीजमविस्मरन् ॥ ५ ॥ नियच्छेद्विषयेभ्यो क्षान्मनसा बुद्धिसारथिः ॥ मनः कर्मभिराक्षिप्तं शुभार्थे धारयेद्विया ॥ ६ ॥ अहं ब्रह्म परंधाम ब्रह्माहं परमं पदम् ॥ एवं समीक्ष्य चात्मानमात्मन्या धाय निष्कले ॥ ७ ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ॥ यः प्रयातित्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ ८ ॥ न यत्र दांभिकायां तिज्ञानवैराग्यवर्जिताः ॥ सुधियस्तां गतिं यांति तानहं कथयामि ते ॥ ९ ॥ निर्मानमोहाजितसंगदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ॥ द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ११० ॥

निब्रह्मणि आत्मानं मन आधाय स्थिरीकृत्य ॥ ७ ॥ तत ओमित्येकं यदक्षरं तदेव ब्रह्म तदुच्चारयन्नेवेदं हत्यजन्त्यः प्रकर्षेण याति अर्चिरादिमार्गेण सः परमां श्रेष्ठामद्वैतिमेव याति पुनर्दुःखालयमशाश्वतं जन्मन प्राप्नोतीति द्वयोरर्थः ॥ ८ ॥ किंच एवमंतकाले धारणयामत्प्राप्तिर्नित्याभ्यासवतां ज्ञानिनामेव भवति नान्येषामित्याह । न यत्रेति षड्भिः ॥ ९ ॥ निर्मानेति निर्गतौ मानमोहौ अहंकारमिथ्याभिनिवेशौ येभ्यस्ते जितः पुत्रक

ग० पु०
॥८६॥

लत्राद्यासक्तिरूपोदोषोयैः अध्यात्मे आत्मज्ञाने नित्याः परिनिष्ठिताः विशेषेण निवृत्तः कामोभिलाषोभ्यस्ते सुखदुःखहेतुत्वात् सुखदुःख
संज्ञानिशीतोष्णादीनि द्वंद्वानितैर्मुक्ताः अतएव अमढानिवृत्ताविद्याः विवोकेन स्तदव्ययं पदं गच्छन्ति तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति मूरयः
इति श्रुत्युक्तम् । किंच न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः । यद्वत्त्वा न निवर्तते तद्भामपरमं ममेति भगवदुक्तस्वरूपे लीना भवन्तित्यर्थः ॥ १० ॥
ज्ञानमेव हृदो निखातो यस्य सत्यं ब्रह्म तदेव जलं यस्मिन् मानसे हृदयांतर्गते एव तीर्थे न तु बाह्ये ॥ ११ ॥ किंच मद्रक्तिस्तु स्वतंत्रापि मुक्तिहेतुः किं
ज्ञानहृदे सत्यजले रागद्वेषमलापहे ॥ यः स्नाति मानसे तीर्थे स वै मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ११ ॥ प्रौढवैराग्यमा
स्थायमजते मामनन्यभाक् ॥ पूर्णदृष्टिः प्रसन्नात्मा स वै मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ त्यक्त्वा गृहं च यस्तीर्थे निव
सेन्मरणोत्सुकः ॥ म्रियते मुक्तिक्षेत्रेषु स वै मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअवं
तिका ॥ पुरीद्वारावतीज्ञेया सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥ १४ ॥

पुनर्ज्ञानवैराग्ययुक्तेत्याह । प्रौढमिति । ब्रह्मादिस्थावरांतरेषु वैराग्यविषयेष्वनु । यथैव काकविष्टायां वैराग्यं प्रौढमुच्यते । एतदास्थायधृत्वा अनन्य
भाक् वासुदेवः सर्वमिति बुद्ध्या अन्यमजानन्नित्यर्थः । पूर्णदृष्टिः पूर्णव्यापके ब्रह्मणि दृष्टिर्यस्य अतएव प्रसन्नः आत्मा मनो यस्येति ॥ १२ ॥ मरणो
त्सुकः कृतकृत्यः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिमित्युत्कंठितो यस्तीर्थे निवसन्नेव म्रियते ॥ १३ ॥ अयोध्यादिसप्तमुक्तिक्षेत्राण्याह अयोध्येति ॥ १४ ॥

सटी०
अ० १६

॥८६॥

मोक्षोपायमुपसंहरति । इतीति ॥ १५ ॥ सकलग्रंथप्रतिपादितार्थमाह । मोक्षमिति । अत्रैवं प्रक्रियातत्त्वज्ञानेन तु पुनरावृत्तिरहिता विदेहमु
क्तिर्भवतीति श्रद्धादिधर्मैश्च स्वर्गभोगानंतरमावृत्तिः निषिद्धकर्मभिस्तु नरकभोगानंतरमावृत्तिः खगादयः पक्षिपशुकीटादयः क्षुद्र
इतिते कथितं ताक्ष्यमोक्षधर्मसनातनम् ॥ ज्ञानवैराग्यसहितं श्रुत्वामोक्षमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ मोक्षं गच्छन्ति त
त्त्वज्ञाधार्मिकाः स्वर्गतिनराः ॥ पापिनो दुर्गतिं यांति संसरन्ति खगादयः ॥ १६ ॥ इत्येवं सर्वशास्त्राणां सारो
द्धारो निरूपितः ॥ मया ते षोडशाध्यायैः किंभूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एवं श्रुत्वा व
चो राजन् गरुडो भगवन्मुखात् ॥ कृतांजलि रुवाचे दंतं प्रणम्य मुहुर्मुहुः ॥ १८ ॥ भगवन् देवदेवेश श्रावयित्वा
वचो मृतम् ॥ तारितो हं त्वयानाथ भवसागरतः प्रभो ॥ १९ ॥ स्थितोऽस्मि गतसंदेहः कृतार्थोऽस्मि न संशयः ॥
इत्युक्त्वा गरुडस्तूष्णीं स्थित्वा ध्यानपरो भवत् ॥ २० ॥

जीवास्तु संसरन्ति अत्रैव पुनः पुनर्जन्ममरणे लभन्ते इति ग्रंथार्थसंग्रहः ॥ १६ ॥ पुनरपि मद्दनु कं पयाश्रवणेच्छामाविष्करोति । किमिति ॥
॥ १७ ॥ सूतः शौनके प्रतिगरुडस्य कृतार्थतामाह । एवमिति त्रिभिः । ध्यानपरः अंतर्मुखवृत्त्यात्मतत्त्वानुभवपरायण एवाभून्नतु श्रवणेच्छा
जातेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

इदानीं ग्रंथारंभेचग्रंथांतेग्रंथकर्तास्तवेद्धरिम् इतिसत्संप्रदायानुरोधेनग्रंथार्थमुद्घाटयन्हरिस्तौति यःस्वनामस्मरणादेवप्रथमादिषडध्या
योक्तुर्गतिमन्वादिकोक्तप्रायश्चित्तंविनैवहरतीतिहर्तास्वपूजनमेवयज्ञस्तेनैवद्रव्ययज्ञातुरदानादिकंविनैवसप्तमादिनवाध्यायोक्तसद्गतेर्दाताभ
वतीति किंच परयानिर्गुणसर्वधर्मोत्तमयानिजभक्त्यैवएतदध्यायोक्ततत्त्वज्ञानंविनैव मुक्तिददाति सहरिर्मापातु जन्ममरणाद्रक्षतु ॥

स्मरणाद्गतिहर्तापूजनयज्ञेनसद्गतेर्दाता ॥ यःपरयानिजभक्त्याददातिमुक्तिंसमांहरिःपातु ॥ १२१ ॥ इति
श्रीगरुडपुराणेशारोद्वारेभगवद्गरुडसंवादेमोक्षधर्मनिरूपणं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीरस्तु ॥

॥ १२१ ॥ इयंनौनिधिरामेणमयाटीकाकृतादरात् । अनयारमयासार्द्धप्रीयतामधुसूदनः ॥ १ ॥ ॥ इति श्रीगरुडपुराणे टीकायां
षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इत्याख्यातंमयाताक्षर्यसर्वमेवौर्ध्वदेहिकम् ॥ दशाहाभ्यंतरेश्रुत्वा सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १ ॥
इदंचामुष्मिकंकर्मपितृमुक्तिप्रदायकम् ॥ पुत्रवांछितदंचैवपरत्रेहसुखप्रदम् ॥ २ ॥ इदंकर्मनकुर्वतियेनास्तिकनराधमाः ॥ तेषांजलम
पेयस्यात्सुरातुल्यंसंशयः ॥ ३ ॥ देवताःपितरश्चैवैवपश्यंतितद्गहम् ॥ भवंतितेषांकोपेनपुत्राः पौत्राश्चदुर्गताः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाः
क्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवैतरोपिच ॥ तेचांडालसमाज्ञेयाःसर्वप्रेतक्रियांविना ॥ ५ ॥ प्रेतकल्पमिदंपुण्यंशृणोतिश्रावयेच्चयः ॥
उभौतौपापानिमुक्तौदुर्गतिनैवगच्छतः ॥ ६ ॥ मातापित्रोश्चमरणेसौपर्णशृणुतेतुयः ॥ पितरौमुक्तिमापन्नौसुतःसंततिमान्भवेत् ॥ ७ ॥
नश्रुतंगारुडंयेनगयाश्चाद्धंचनोकृतम् ॥ वृषोत्सर्गःकृतोनैवनचमासिकवार्षिके ॥ ८ ॥ सकथंकथ्यतेपुत्रःकथमुच्येदृणत्रयात् ॥
मातरंपितरंचैवकथंतारयितुंक्षमः ॥ ९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनश्रोतव्यंगारुडंकिल ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांदायकंदुःखनाशनम् ॥ १० ॥
पुराणंगारुडंपुण्यंपवित्रंपापनाशनम् ॥ शृण्वतांकामनापूरंश्रोतव्यंसर्वदैवहि ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोलभतेविद्यांक्षत्रियःपृथिवीलभेत् ॥ वैश्योऽधानि
कतामेतिशूद्रःशुध्यतिपातकात् ॥ १२ ॥ श्रुत्वादानानिदेयानिवाचकायाखिलानिच ॥ पूर्वोक्तशयनादीनिनान्यथासफलंभवेत् ॥ १३ ॥
पुराणंपूजयेत्पूर्ववाचकंतदनंतरम् ॥ वस्त्रालंकारगोदानैर्दक्षिणाभिश्चसादरम् ॥ १४ ॥ अन्नैश्चहेमदानैश्चभूमिदानैश्चभूरिभिः ॥
पूजयेद्वाचकंभक्त्याबहुपुण्यफलाप्तये ॥ १५ ॥ वाचकस्यार्चनेनैवपूजितोऽहंनसंशयः ॥ संतुष्टेतुष्टितांयामिवाचकेनात्रसंशयः ॥ १६ ॥
इतिश्रीगरुडपुराणेश्रवणफलम् ॥ ॥ आसीद्वक्तापुराणस्यश्रीशार्दूलमहीपतेः ॥ झुंझुणून्नगरस्यापिमिश्रःश्रीसुखलालजी ॥ १ ॥
तस्यश्रीहरिनारायणात्मजस्तत्सुतेनतु ॥ मयानौनिधिरामेणकृतोयंसारसंग्रहः ॥ २ ॥ प्राचीनैर्यत्कृतःपूर्वंगारुडःसारसंग्रहः ॥ सतुनो
बुद्धिदौर्बल्याज्ज्ञातस्तस्मादयंकृतः ॥ ३ ॥ पुनरुक्तिपरित्यज्यक्रमेणायंमयाकृतः ॥ बालानांसुखबोधायनतुपांडित्यगर्वतः ॥ ४ ॥

अत्राप्रमाणं यत्किंचित्प्रमादाल्लिखितं मया ॥ विद्वद्भिः सुविचारैर्वशोधनीयोऽनसूयिभिः ॥ ५ ॥ सारोद्धारो मयामूलैर्बहुप्रयैर्यथाकृतः ॥ यथैवानेकटीकाभिरुद्धतः सारसंग्रहः ॥ ६ ॥ महाखेदान्मया तत्र यथास्थानं नियोजितः ॥ प्राज्ञं विना प्रयासं मे को ज्ञास्यति विमृष्टधीः ॥ ७ ॥ विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ॥ न हि वंध्या विजानाति गुर्वी प्रसवेदनाम् ॥ ८ ॥ ये पूर्वसंग्रहे मूढानैव जानंतियोग्यताम् ॥ ते कथं हि भविष्यंति हर्षिताः पठनेऽस्य च ॥ ९ ॥ सारोद्धारमिमं मिश्राः पठंतु न पठंतु वा ॥ माया तु स्वीयबोधायकृतमेतन्न सर्वशः ॥ १० ॥ मंगलं भगवान्विष्णुर्मंगलं गरुडध्वजः ॥ मंगलं पुंडरीकाक्षो मंगलायतनो हरिः ॥ ११ ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ॥ येषां मिदीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ १२ ॥ राजानः परिपालयंतु वसुधां धर्मस्थिताः सर्वदा पृथ्वीकामदुवाभवत्त्वविरलं वर्षतुकाले वनाः ॥ ईर्ष्यामुज्झतु दुर्जनः परगुणेष्वसज्जतां सज्जनः सत्काव्यामृतवर्षिणी कविमुखे वाणीचिरं नंदतु ॥ १३ ॥ इति श्री गरुडपुराणे स्वकृतश्लोकाः समाप्ताः प्रथमाध्याये ऐहिकामुष्मिकदुःखनिरूपणं श्लोकाश्च ॥ ६० ॥ द्वितीयेयममार्गनिरूपणम् ॥ ८६ ॥ तृतीयेयमयातनानिरूपणम् ॥ ७१ ॥ चतुर्थेनरकप्रदपापनिरूपणम् ॥ १०४ ॥ पंचमेपापचिह्ननिरूपणम् ॥ ५८ ॥ षष्ठेपापिनां जन्मादिदुःखनिरूपणम् ॥ ३३ ॥ एवं षडध्यायैः पापगतिः ॥ सप्तमे बभ्रुवाहनप्रेतसंवादः ॥ ६८ ॥ अष्टमे आतुरदानम् ॥ ११८ ॥ नवमे म्रियमाणकृत्यम् ॥ ४८ ॥ दशमे दाहास्थिसंचयकर्मनिरूपणम् ॥ १०४ ॥ एकादशे दशगात्रविधिः ॥ ४२ ॥ द्वादशे एकादशाहविधिः ॥ ८० ॥ त्रयोदशे सपिंडीशय्यापददाननिरूपणम् ॥ १२३ ॥ चतुर्दशे धर्मराजनगरनिरूपणम् ॥ ८६ ॥ पंचदशे मुकृतिजन्माचरणनिरूपणम् ॥ ९४ ॥ षोडशे ध्याये मोक्षधर्मनिरूपणमिति ॥ १२१ ॥ मूलसंख्या-१२८७ ॥ सटीकासा-३१०० ॥ फलम्-३२ ॥ इति गरुडपुराणं समाप्तम् ॥

इदं पुस्तकं मुम्बय्यां श्रीकृष्णदासात्मजक्षेमराजेन स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम्-मुद्रणयन्त्रालयेऽङ्कितम् । सं० १९६४, शके १८२९.

अत्रेयमभ्यर्थना.

अस्माकं मुद्रणालये वेद-वेदान्त-धर्मशास्त्र-प्रयोग-योग-सारं ज्योतिष-पुराणेतिहास-वैद्यक-मंत्र-स्तोत्र-कोश-काव्य-चम्पू-नाटकालंकार-संगीत-नीति-कथाग्रंथाः, बहवः स्त्रीणां चोपयुक्ता ग्रंथाः, बृहज्ज्योतिषार्णवनामा बहुविचित्रचित्रितोऽयमपूर्वग्रन्थः संस्कृतभाषया, हिन्दीमार्वाडचन्यतरभाषाग्रन्थास्तत्तच्छास्त्रार्थानुवादकाः, चित्राणि, पुस्तकमुद्रणोपयोगिन्यो यावत्त्यस्तामग्नयः, स्वस्वशौकिकव्यवहारोपयोगिचित्रचित्रितालिखितपत्रवत्पुस्तकानि च, मुद्रयित्वा प्रकाशन्ते सुलभेन मूल्येन विक्रयाय । येषां यत्राभिरुचिस्तत्तत्पुस्तकाद्युपलब्धये एवं नव्यतया स्वस्वपुस्तकानि मुमुद्रयिषुभिः सुलभयोग्यमूल्येन सीसकाक्षरैः स्वच्छोत्तमोत्तमपत्रेषु मुद्रिततत्पुस्तकानां स्वस्वसमयानुसारेणोपलब्धये च पत्रिकाद्वारातैः प्रेषणीणोऽस्मि ।

अधिकमस्मदीयसूचीपुस्तकानां भिन्नभिन्नविषयाणां प्रापणेन "श्रीवेङ्कटेश्वरसमाचार" पत्रिकाप्रापणद्वारा च ज्ञेयमिति शम् ।

क्षेमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्) यन्त्रालयाध्यक्षः खेतवाड़ी-मुंबई.

25

20

15

10

5

0

CMTS

5

10

15

20

25

30

॥ * ॥ इति सटीकं गरुडपुराणं समाप्तम् ॥ * ॥